

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης, Άκρόπολη-τραβεστί • Γιώργος Φαράκλας, Τό πρώτο Τμήμα Φιλοσοφίας στην Ελλάδα • Έλσα Λιαροπούλου, Προς παρηγορίαν... • Χαράλαμπος Γολέμης, Τά πολλαπλά μηνύματα του Σιάτλ • Παῦλος Κλαυδιανός, Πίσω από τό παραβάν τῆς ἀνατίμησης • Έρίκ Ρουλώ, Τά διδάγματα τῆς Γαλλικῆς διπλωματίας στό Κόσοβο • Γιώργος Φαράκλας, Σάρτρ, Ἡ ἠθική χωρίς θεό • Γιώργος Ἀναγνώστου, Ἡ θεώρηση καί ἡ πολιτική τῆς «λευκότητας» στίς Η.Π.Α. • Ἐλένη Σβορώνου, Τό πράσινο στόν ἀστικό χῶρο • Μιχάλης Μοδινός, Γιά τῆ φύση τῆς οἰκολογίας • Γιώργος Μαργαρίτης, Οἱ παγίδες καί οἱ παγιδεύσεις • Άγγελος Έλεφάντης «Διαδρομές τῆς Μέλπως Ἀξιώτη» • Μαρία Τόμπρου, «Σκηνή ὡς νοσοκομείου...» • Κώστας Βούλγαρης Ἄπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • Ἰανουάριος 2000 • τεῦχος 72 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2000
τεύχος 72 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Ετήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. & fax: 6470079
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστερί, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Άγγελος Έλεφάντης, Άκρόπολη τραβεστί.....5
Γιώργος Φαράκλας, Τό πρώτο Τμήμα Φιλοσοφίας
στήν Ελλάδα. Μιά άπάντηση στόν
Ά. Καρκαγιάννη.....7

Έλσα Λιαροπούλου, Πρός παρηγοριάν... 9
Χαράλαμπος Γολέμης, Τά πολλαπλά μηνύματα
του Σιάτλ.....11

Παύλος Κλαυδιανός, Πίσω άπό τό παραβάν
τής ανατίμησης.....18

Έρίκ Ρουλώ, Τά διδάγματα τής γαλλικής
διπλωματίας στό Κόσοβο.....20

Γιώργος Φαράκλας, Σάρτρ, ή ήθική χωρίς Θεό.....28

Γιώργος Άναγνώστου, Η θεώρηση και ή πολιτική
τής «Λευκότητας» στίς ΗΠΑ.....33

Έλένη Σβορώνου, Τό πράσινο στόν άστικό χῶρο:
για ένα βήμα πέρα άπό τή διακόσμηση.....39

Μιχάλης Μοδινός, Για τή φύση τής Οικολογίας.....42

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Γιώργος Μαργαρίτης, Οί παγίδες και οι παγιδεύσεις
σέ πηγές καθ' όλα άξιοσέβαστες.....49

Άγγελος Έλεφάντης, Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη,
Διαδρομές τής Μέλπως Άξιώτη, 1947-1955.....52

Μαρία Τόμπρου, «Σκηνή ως νοσοκομείου...». Μιά
άντιρομαντική τοποθέτηση στήν Άθήνα
του 1845.....57

Κώστας Βούλγαρης, Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....62

Έπιστολές, «Άυτή ή νύχτα μένει».....64

Είκαστικό έξωφύλλου: Natasha Tournova, *Lenin and Tolstoy, What to do?*, 1989.

Η νέα διεύθυνση του περιοδικού είναι: Ζωναρά 10, τ.τ. 114 72 (προέκταση τής οδού Ζωοδόχου Πηγής, κοντά στή λεωφόρο Άλεξάνδρας). Τηλέφωνο 6470.079. Ο Τραπεζικός λογαριασμός: Άγγελος Έλεφάντης, Εθνική Τράπεζα, ύποκ. 132, αριθ. λογ. 401740-48. Σ' αυτό τον λογαριασμό ή μέ ταχυδρομική έπιταγή μπορείτε νά άνανεώνετε τή συνδρομή σας. Επί τή εύκαιρία: πάνω άπό 200 συνδρομητές, πού ή συνδρομή τους έχει λήξει, καλό, έπειγον και άναγκαϊο θά είναι τώρα νά μās θυμηθοϋν.

Ἀκρόπολη τραβεςτί

Ἄμπελοφιλοσοφίες, ιδίως μελλοντολογικοῦ τύπου, εἰπώθηκαν καί γράφθηκαν κατά κόρον αὐτό τόν καιρό καθώς ἡ ἀνθρωπότητα ἀνέμενε, μέ συσπάνας, τή νέα χιλιετία. Παρά ταῦτα ὅμως δέν συνέβη τίποτε τό ἀξιοσημείωτο. Πέρασαμε ἀπό τή μιά νύχτα στήν ἄλλη, ὡς συνήθως, ἀπό τόν ἕναν χρόνο στόν ἄλλο, τόν ἕνα αἰῶνα στόν ἄλλο· ἀκόμα καί ἡ νέα χιλιετία δέν μᾶς ἔδωσε δείγματα γραφῆς γιά τό μέλλον, δέν μᾶς προΐδέασε γιά τά ἐσόμενα.

Φρόντισαν ὅμως τήν κρυπτικότητα τοῦ μέλλοντος χρόνου νά τήν ξεσκεπάσουν αὐτοί πού διαχειρίζονται τά πράγματα (καί τούς ἀνθρώπους), νά μᾶς δείξουν πῶς θά εἶναι στό ἐξῆς ἀκόμα κι ἐκεῖνα τά ἔργα πού ἔχουν στή πλάτη τους πολλούς αἰῶνες ὑπαρξῆς. Ὁ καλύτερος τρόπος ἦταν νά τά χρωματίσουν ἀλλιῶς. Μιά καί ἡ τεχνολογία στόν τομέα αὐτό μπορεῖ νά κάνει θαῦματα, τό θαῦμα συνετελέσθη. Τήν πρώτη νύχτα τοῦ millennium, ὅπως ὄλο τό διαπιστώσαμε – μαζί μέ μᾶς καί ἑκατομμύρια τηλεθεατές σέ ὄλο τόν κόσμο, ὁ Παρθενώνας βάφτηκε μπλέ-τουρκουάζ, μέ μιά πορτοκαλιά ἀναλαμπή στό κέντρο. Σάν πάνκ, μισό κεφάλι πορτοκαλί, τ' ἄλλο μισό μπλέ-τουρκουάζ. Καί γιά τήν ἀμπιάνας, καπνοί, πολλοί καπνοί κι ἀντάρες πού θά τούς ζήλευε ἀκόμη κι ὁ Μοροζίνης. Αὐτό τό ἔργο, τοῦ θητεύσαντος στά δημιουργήματα τοῦ ναζί Σπέερ σύγχρονου Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονα κ. Χόλντ, εἰδικῶς μετακληθέντος ἀπ' τό Βερολίνο καί ἀκριβοπληρωθέντος πρὸς τοῦτο, αὐτή ἡ μεταλλαγή σέ πάνκ ἢ Ἰνδιάνο πρὶν ἀπ' τή μάχη Ἀκρόπολη ἄρσσε τόσο πολύ στούς ἰθύνοντες περί τόν πολιτισμό ὥστε ὑποσχέθηκαν ὅτι, ἴσως, τό καθιερώσουν καί σέ ἄλλας ἐορτάς καί πανηγύρεις. Λευκός ὁ Παρθενώνας καί τό χρώμα τῆς πέτρας στό τεῖχος πού περιβάλλει τήν Ἀκρόπολη δέν ταιριάζει πιά στήν ἐποχή μας. Ἡ ἐποχή μας θέλει χρώματα, ἀρώματα, φωτοχυσία, κοσμοπολίτικη φαντασμαγορία, χρώματα σάν τῶν village Center καί ἕνα χάρμπουγκερ στό χέρι. Ἡ λευκότητα τοῦ Παρθενώνα καί ἡ λιτή γραμμή τοῦ ἀττικοῦ τοπίου δέν ταιριάζουν στή μεταμοντέρνα «εἰκαστική ματιά».

Σύμφωνοι. Νά τήν ἀγαπᾶμε τήν ἐποχή μας, ὅπως συμβούλευε ὁ Μπένγιαμιν, ἂν καί δέν νομίζω ὅτι ὁ ἴδιος ἀγάπησε πολύ τή δική του. Ἀλλά, ὅπως καί νά τό κάνουμε στήν ἐποχή μας ζοῦμε, σ' αὐτήν θά γευτοῦμε ὅ,τι εἶναι νά γευτοῦμε, νά πράξουμε ὅ,τι μπορούμε νά πράξουμε. Κι ἂν ὁ κυρίαρχος στήν ἐποχή μας πολιτισμός εἶναι τέτοιος πού μᾶς ἀποβάλλει, αὐτό δέν

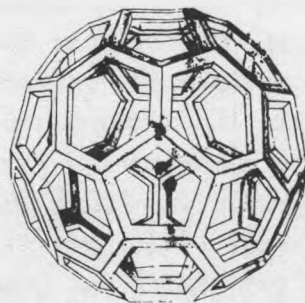

εἶναι λόγος οὔτε νά τό ρίξουμε στήν προσδοκία τῆς ἀναστάσεως νεκρῶν οὔτε στή ρομαντική ἀναπόληση περασμένων ἐποχῶν, ὅταν ὑπῆρχαν ἀξίες, νόημα καί γενικῶς ἔδεναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Ἄλλά τί ν' ἀγαπήσεις ἀπ' αὐτήν τή μεταμοντέρνα κιτσαρία καί τούς ἀνθρώπους πού τή σκαρφίστηκαν;

Ἄν δοῦμε τό ζήτημα ἀπό ἄλλη σκοπιά, θά πέσουμε πάνω στίς θεωρητικολογίες γιά τό ἐλεύθερο παιγνίδι τοῦ σημαίνοντος, τό θάνατο τοῦ σημειομένου καί τήν ἀπειρία τῶν (ἀποδομητικῶν) ἀναγνώσεων τοῦ ἔργου τέχνης (νομίζω ὅτι καί ὁ Παρθενώνας εἶναι ἔργο τέχνης· ἔτσι λένε τουλάχιστον), ὅπου ὁ ἀναγνώστης, ὁ χρήστης, μπορεῖ νά ἀγνοήσει καί τό ἔργο καί τόν δημιουργό του καί νά προβάλλει τή δική του ἐρμηνεία. Καί ἡ χρήση ἐρμηνεία εἶναι. Πολύ περισσότερο πού στήν προκειμένη περίπτωση οὔτε τό ἔργο οὔτε οἱ δημιουργοί του μποροῦν νά διαμαρτυρηθοῦν κι ἐπιπλέον εἶναι κληρονομιά μας. Ὁ κληρονόμος, ὡς νέος κύριος, ὅ,τι θέλει τό κάνει τό πράγμα πού κληρονόμησε.

Προσωπικά δέν πιστεύω ὅτι οἱ ἀρμόδιοι, μπογιατίζοντας τήν Ἀκρόπολη ὅπως τήν μπογιατίσαν, κινήθηκαν ἀπό αἰσθητικές-εἰκαστικές ἀντιλήψεις, ἀλλά ἀπό τήν πρεμούρα τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ καί χρησιμοποίησαν ἐκεῖνες τίς ἀντιλήψεις πού θά ἐξυπηρετοῦσαν τό σκοπό. Ἐκλογές ἔρχονται, ψηφάλακια μπορεῖ νά φέρεי ὄχι μόνον ὁ ἄρτος ἀλλά καί τό θέαμα —κυρίως αὐτό. Ἄλλά εἶναι ἀνάγκη νά συνεισφέρει κι ὁ Παρθενώνας-τραβεστί, παρενδεδυμένη ἡ Ἀκρόπολη; Νομίζω ὅτι κάποιες ποινικές διατάξεις κάνουν λόγο γιά βεβήλωση ἀρχαιοτήτων. Τί γνώμη ἔχει περί αὐτοῦ τό Κεντρικό Ἀρχαιολογικό Συμβούλιο;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Τό πρῶτο Τμῆμα Φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα. Μιά ἀπάντηση στόν Ἀ. Καρκαγιάννη

Τόν Σεπτέμβριο δέχθηκε τούς πρώτους φοιτητές τό πρῶτο Τμῆμα Φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα. Παράλληλα ἄνοιξαν πάμπολλα νέα τμήματα, πού τά περισσότερα θεραπεύουν ἀνύπαρκτα ἀντικείμενα, ὅπως ἔχει γραφεῖ καί στόν *Πολίτη*. Ὅμως σ' αὐτή τήν περίπτωση ἰσχύει τό ἀντίστροφο, ἀφοῦ αὐτό τό Τμῆμα θεραπεύει ἕνα ἀντικείμενο πού ὡς τώρα ὑπῆρχε μόνο σέ συνδυασμό εἴτε μέ τά παιδαγωγικά καί τήν ψυχολογία εἴτε μέ αὐτά τά δύο καί τήν κοινωνιολογία (Τμήματα Φ.Π.Ψ. καί Τμῆμα Φ.Κ.Σ. Κρήτης). Τώρα πιά θά μπορεῖ ὅποιος τό ἐπιθυμεῖ νά σπουδάζει μόνο φιλοσοφία, χωρίς νά χρειάζεται νά πηγαίνει στό ἐξωτερικό. Θά πηγαίνει ἀπλῶς στήν Πάτρα.

Θέλω νά πῶ ἐδῶ γιατί εἶναι σημαντικό αὐτό, καί γιατί ἔχουν ἄδικο ὅσοι —ὅπως πρόσφατα ὁ Ἀ. Καρκαγιάννης στήν *Καθημερινή* καί ἀπό τό ραδιόφωνο— θεωροῦν τό ἐγχείρημα περιττό, νοσηρό, ἤ ὑποπτο.

Τό ὅτι τό νέο Τμῆμα τῆς Πάτρας δέν ἀνήκει σέ Φιλοσοφική Σχολή προσκρούει στήν ψευδή ἄποψη πού ἔχει ἐπικρατήσῃ στή χώρα μας ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐμπίπτει λίγο πολύ στή δικαιοδοσία τῆς φιλολογίας, μιά ἄποψη πού στεγάζει ἕνα ἐθνικιστικό ἰδεολόγημα. Τό ἰδεολόγημα λέει: ἡ ἑλληνική φιλοσοφία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν φιλοσοφία, ἄρα ἐπιτετραμμένοι ἐρμηνευτές τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅσοι διαβάξουν καλά ἀρχαῖα, οἱ κλασικοὶ φιλόλογοι· τό ἰδεολόγημα ἀπαιτεῖ μάλιστα ἡ ἀρχαία φιλοσοφία νά περιορισθεῖ στόν Πλάτωνα, τοῦ ὁποίου ἐξαίρονται δέ κυρίως οἱ λογοτεχνικές ἀρετές, ἀφοῦ τά ξερά σωζόμενα τοῦ Ἀριστοτέλη δέν προσφέρονται γιά μιά τέτοια ἀναγωγή τῆς φιλοσοφίας στή φιλολογία!

Ὁ φιλοσοφικός στοχασμός θά μπορούσε νά διεκδικηθεῖ ἐξίσου δικαιολογημένα ἀπό ὅποιαδήποτε ἐπιστήμη ἢ κλάδο τῆς γνώσης. Δέν ὑπάρχει τάχα ἡ ἐπιστημολογία; Δέν ὑπάρχουν ἡ αἰσθητική, ἡ ἠθική, ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἡ πολιτική φιλοσοφία; Ἡ φιλοσοφία θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ νεκρή καί οἱ ἐν λόγῳ ὑποδιαρέσεις της νά ἀφομοιωθοῦν ἀπό τούς ἀντίστοιχους κλάδους: τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, τήν ἱστορία τῆς τέχνης, τήν ἰατρική δεοντολογία, τή νομική ἢ τήν πολιτική ἐπιστήμη κ.ο.κ. Αὐτό ἄλλωστε ἰσχύει πάντα σ' ἕναν βαθμό, κι εἶναι μάλιστα γόνιμο. Ἀλλά σίγουρα σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία δέν ἀνήκει εἰδικά στή Φιλοσοφική Σχολή οὔτε στους φιλόλογους. Ἀνήκει σέ ὅσους εἰδικεύονται σ' αὐτήν, πού τώρα μπορούν νά σπουδάσουν στήν Ἑλλάδα, καί κατά δεύτερο λόγο σέ ὅλο τόν κόσμο —αὐτή εἶναι ἡ ἰδιαιτερότητά της.

Βέβαια καλό είναι ὁ μελετητής της νά ξέρει ἀρχαῖα, ἀλλά καί λατινικά, γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικά καί ἰταλικά, ἴσως ἀκόμη καί ἰσπανικά καί δανέζικα: ἔχουν γραφεῖ φιλοσοφικά ἀξιόλογα κείμενα σέ ὅλες αὐτές τίς γλῶσσες. Εἶναι ὅμως ἐπίσης σημαντικό νά ξέρει μαθηματικά, φυσική, ἱστορία, κοινωνιολογία... καί γενικά τά πάντα, ἀφοῦ μέ ὅλα αὐτά ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία. Αὐτό εἶναι ὅμως ἀδύνατο. Ἄρα ὁ φιλόσοφος σήμερα ἐξειδικεύεται. Ἀλλά προτοῦ γίνει, λ.χ., εἰδικός τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, πρέπει πρῶτα νά γίνει εἰδικός στή φιλοσοφία.

Κάποιος πού (ὅπως ἐγώ) διδάσκει φιλοσοφία σέ κοινωνιολόγους, μπορεῖ βέβαια νά τούς μεταδώσει φιλοσοφικές ἀνησυχίες, ἀλλά ὄχι —πλὴν ἐξαιρέσεων— νά παραγάγει φιλοσόφους. Τά Τμήματα Φ.Π.Ψ. ἢ Φ.Κ.Σ. μποροῦν πιό εὐκολα νά παράγουν τέτοιους, ἀλλά πάντως τούς διδάσκουν κάτι λιγότερο ἀπό τόν Πλάτωνα ἢ τόν Καρτέσιο, γιά νά τούς διδάξουν παιδαγωγικά ἢ ψυχολογία ἢ κοινωνιολογία. Τό νέο Τμήμα τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν θά παράγει εἰδικούς στή φιλοσοφία. Δηλαδή θά ικανοποιεῖ τήν ἐπιθυμία ὅσων θέλουν νά μάθουν φιλοσοφία, γενικά, ἄσχετα ἂν στοχεύουν νά ἀσχοληθοῦν ἐπαγγελματικά μέ αὐτήν. Καί τέτοια ἐπιθυμία ὑπάρχει: Μαθαίνω ἀπό τούς ἀξιέπαινους —κατά τή γνώμη μου— πρωτεργάτες τοῦ ἐγχειρήματος ὅτι πολλοί φοιτητές τοῦ νέου Τμήματος ἔχουν ἤδη ἄλλο πτυχίο. Νομίζω ὅτι αὐτό τό ἐνδιαφέρον εἶναι ἐνθαρρυντικό γιά τήν κοινωνία γενικά.

Γιατί οἱ ἄνθρωποι πού ἐνδιαφέρονται γιά τή φιλοσοφία συνήθως εἶτε πάσχουν ἀπό κάποια μορφή μυστικισμοῦ εἶτε εἶναι προβληματιζόμενοι ἄνθρωποι, οἱ δέ προβληματιζόμενοι ἄνθρωποι γίνονται καλύτεροι πολίτες. Τό γεγονός ὅτι στή χώρα μας εὐδοκιμεῖ δυστυχῶς τό πρῶτο εἶδος ὀφείλεται ὅμως σέ μεγάλο βαθμό στό ὅτι πολλοί ἀπό ὅσους ἀσχολοῦνται μέ τή φιλοσοφία εἶναι αὐτοδίδακτοι, γιατί ὁ αὐτοδίδακτος χρειάζεται ἐξαιρετικές δυνάμεις γιά νά ἐπιβάλλει στόν ἑαυτό του τήν πειθαρχία ἐκείνη πού ἀποτρέπει τόν κίνδυνο τοῦ μυστικισμοῦ καί τῆς ἀερολογίας γενικότερα. Τώρα οἱ ἐνδιαφερόμενοι θά ἔχουν στή διάθεσή τους ἕνα πλαίσιο, ἕνα πρόγραμμα σπουδῶν, πού θά τούς προσφέρει εὐκολα αὐτή τήν πειθαρχία. Δηλαδή πού θά τούς ἐπιτρέψει νά μποῦν στήν κατηγορία τῶν προβληματιζόμενων πολιτῶν καί ὄχι σ' αὐτή τῶν μυστικιστῶν. Θά τούς ἐπιτρέψει δηλαδή νά διαδίδουν γύρω τους τόν φιλοσοφικό προβληματισμό, πού τόν χαρακτηρίζει ἡ ἀμφισβήτηση κάθε αὐθεντίας, ἀντί νά ἐπικαλοῦνται τήν αὐθεντία τοῦ αἰώνιου ἐλληνικοῦ πνεύματος καί ἄλλα ἠχηρά, προτοῦ ἴσως αὐτοκτονήσουν σέ κάποιο βουνό τῆς Πελοποννήσου...

Γιώργος Φαράκλας

ΠΡΟΣ ΠΑΡΗΓΟΡΙΑΝ...

της Έλσας Λιαροπούλου

Συνηθίζεται στο τέλος κάθε τετραμήνου οι μαθητές να έχουν με τους καθηγητές τους ένα αδιάκοπο πάρε δώσε σχετικά με τη βαθμολογία. Κάθε φορά σκαρφίζονται και κάτι για να διεκδικήσουν μετά παρηγορίας μεγαλύτερο βαθμό. Παίζεται μάλιστα ένα ενδιαφέρον παιγνίδι που κυρίως βασίζεται στις ένοχές και την υποχωρητικότητα του καθηγητή από τη μιά και στην επίμονη, πρωτοτυπία, τό θάρρος και τό θράσος του μαθητή από την άλλη. Αν μάλιστα κάποιος έχει υπομονή, κατανόηση και χιούμορ μπορεί να σταχυολογήσει περιπτώσεις επιστράτευσης της φαντασίας και της έφευρετικότητας που δεν συναντά δυστυχώς σχεδόν ποτέ στην υπόλοιπη εκπαιδευτική διαδικασία.

Φέτος ωστόσο για πρώτη φορά τά επιχειρήματα των μαθητών εκτός από έλλειψη φαντασίας, πρωτοτυπίας, διάθεσης παιγνιδιού και μίας συνηθισμένης, αθώας έξαπάτησης, διαθέτουν και μιά πειθώ που κινδυνεύει να τινάξει στον άερα όλόκληρο τον παιδαγωγικό μηχανισμό εξαιρουμένων των εξετάσεων του Ιουνίου που θγαίνουν όχι μόνο αλώβητες αλλά και υπερενισχυμένες.

Η βασική απαίτηση των μαθητών κυρίως της Γ' Λυκείου βασίζεται στη λογική πώς οι μαθητές των ιδιωτικών πριμοδοτούνται στη βαθμολογία με αποτέλεσμα υποψήφιος που προέρχεται από ιδιωτικό και έχει στα προφορικά είκοσι και υποψήφιος που προέρχεται από δημόσιο και έχει δεκαοκτώ, αν και οι δύο γράφουν τον Ιούνιο δεκαεπτά, ο πρώτος να θρίσκεται σε πλεονεκτική θέση και με τά περισσότερα μόρια που συγκεντρώνει να μπαίνει σε καλύτερη πανεπιστημιακή σχολή.

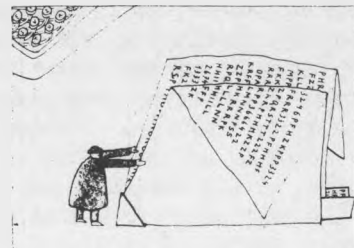
Κανείς βέβαια δεν αναφέρεται στην περσινή εμπειρία που μάς απέδειξε ότι σπανίως μαθητής παίρνει βαθμό στις εξετάσεις ανάλογο με αυτόν που είχε στα προφορικά, ούτε καν δύο ή τρεις χαμηλότερους. Συνήθως ή προφορική απόδοση και ή γραπτή εφαρμογή όσων μέσω αυτής της τελευταίας κατέκτησε ο μαθη-

τής βρίσκονται σε τόση αναντιστοιχία και απόσταση ή όποια δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε απόγνωση και άμηχανία μαθητές και γονείς.

Φαντάζομαι ότι δεν θα υποθέσει κάποιος πώς ζητούμενο όλων των εμπλεκόμενων είναι να βελτιωθεί ή παρεχόμενη γνώση, τά βιβλία να γίνουν καλύτερα, ο εκπαιδευτικός μηχανισμός πιο εύελικτος με σκοπό την ουσιαστική βελτίωση των μαθητών ή όποια θά φέρει και τό ποθητό αποτέλεσμα, ήτοι την έπιτυχία στις ανώτατες σχολές που έρχεται ως έπιστέγασμα μίας ουσιαστικής γνώσης. Έλπίζω να μην έδωσα αυτή την έντύπωση γιατί είναι πέρα για πέρα λανθασμένη. Ο καθγός γίνεται για τό πάπλωμα.. ήγουν για τη βαθμολογία και για την έπιτυχία στο πανεπιστήμιο. Η γνώση και ή αγάπη για τη μάθηση είναι φιλά γραμματα που καμιά φορά μπαίνουν εμπόδιο στο στόχο μας αλλά δεν γίνεται και διαφορετικά..

Βέβαια καταλαβαίνω απολύτως την άμηχανία και τό σκεπτικισμό που προκαλεί ένα τόσο μίζερο και αντιπνευματικό σκεπτικό που χαρακτηρίζεται από μιά ψιλικατζίδικη λογική. Αν μάλιστα προσθέσουμε τα τεφτέρια και τά κομπιούτερ που στρατολογούνται για να αποδείξουν τοῦ λόγου τό αληθές, θά κατανοήσουμε την παράνοια στην όποια είναι θουτηγμένος όχι μόνο ο εκπαιδευτικός μηχανισμός αλλά και όλόκληρη ή νεοελληνική κοινωνία.

Προτιμούν δηλαδή οι μαθητές, οι γονείς αλλά και κάποιος εκπαιδευτικός να πριμοδοτούνται οι υποψήφιοι με ύψηλή βαθμολογία προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί ή πιθανότητα να αδικηθεί κάποιος μαθητής και εξαιτίας τοῦ προφορικού του βαθμού να μείνει έξω από ύψηλόβαθμη σχολή. Κινδυνεύουμε να φτάσουμε στο σημείο κάθε σχολείο να εμφανίζει μεγάλο αριθμό άριστούχων, πολλοί από τους όποιους στις εξετάσεις γωρρίζουν παταγώδη άποτυχία. Αντε να εξηγήσεις σε μαθητή που στα προφορικά έχει δεκαοκτώ, δεκαενέα, είκοσι γιατί βαθμολογήθηκε στις εξετάσεις με δεκατρία

καί δεκατέσσερα... Κι άντε στή συνείδηση τοῦ μαθητῆ νά γεφυρώσεις τήν αναντιστοιχία ανάμεσα στήν απόδοσή του στήν τάξη καί στήν επίδοσή του στίς εξετάσεις. Είναι σάν νά προτείνεται στά παιδιά νά ζοῦν σ' ἕναν κόσμο ὅπου οἱ αντιφάσεις καί τό παράλογο, τό ανακόλουθο καί ανεργμῆνευτο εἶναι ἀποδεκτά καί ἀποτελοῦν μέρος τῆς καθημερινότητας.

Καί βέβαια ἔτσι ἔχουν τά πράγματα. Ἡ αἴσθηση ὅμως πῶς ὁ ἐκπαιδευτικός γίνεται, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, ὑπαίτιος γιά τή δημιουργία μιᾶς πρώτης ὕλης, εὐκολοδιαχειριζόμενης, πού δέν μπορεῖ νά δώσει λογικές ἐξηγήσεις γιά τόν κόσμο πού τήν περιβάλλει, δέν μπορεῖ νά κάνει τήν παραμικρή ἀναγωγή σέ ἀξιακά συστήματα ἀφοῦ ἔχει ἀποδεχθεῖ καί γαλουχηθεῖ στά ἀνακόλουθα καί στίς ἀντιφάσεις, εἶναι ὀδυνηρή καί ὀφείλει νά τόν ὑποψιάσει καί νά τόν προβληματίσει.

Ὅχι πῶς μπορεῖ βέβαια νά ἀλλάξει τήν κατάσταση, ὡστόσο ὀφείλει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό σύνδρομα ὅπως αὐτό τῆς ὑψηλῆς βαθμολογίας, τῆς ἀναντιστοιχίας μέ τήν επίδοση τοῦ μαθητῆ, μέσω τῆς ὁποίας δίνεται ἡ ἐντύπωση πῶς βοηθεῖται τό παιδί, ἐνῶ στήν πραγματικότητα αὐτό ρίχνεται βαθύτερα στόν κυκεῶνα τῶν διαστρεβλώσεων, τῶν παρεξηγήσεων, τῶν λανθασμένων ἐπιλογῶν καί φυσικά γίνεται ἔρμαιο μιᾶς δῆθεν προοδευτικῆς πολιτικῆς πού δέν ἐπιτρέπει ὡστόσο στά παιδιά νά ἀκολουθοῦν τούς ρυθμούς τους καί τίς δυνατότητές τους. Γιατί τελικά ἡ ἰσοπεδωτική βαθμολογία δέν εἶναι παρά μία ἀκόμη μέθοδος γιά τήν ἀποπλάνηση τῶν νέων καί τή μαζική κατεύθυνσή τους πρὸς τήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση. Ἡ ἀβασάνιστη, ἀκλιμάκωτη, ἀναπιολόγητη ὑψηλή βαθμολογία, αὐτή πού δέν ἐπιτρέπει στά παιδιά νά δοῦν τόν ἑαυτό τους, τίς κλίσεις τους, τίς δυνατότητές τους ἀλλά στρέφει τούς πάντες πρὸς ἕναν καί μοναδικό δρόμο, δέν μπορεῖ παρά νά κινεῖται μέσα στό πλαίσιο ἑνός διευρυμένου, ἀκρατου καταναλωτισμοῦ πού συμπαρασύρει ἀξίες, πολιτισμό, τέχνη καί ἐκπαίδευση.

Αὐτό τό κυνήγι τῆς ὑψηλῆς, δίκαιης ἢ ἀδικῆς βαθμολογίας, τῆς χωρίς ἀντίκρισμα γνωστικό, ἔχει συμπαρασύρει σύμπασα τή νεοελληνική κοινωνία καί συνιστᾷ ἕνα ἀπό τά πολλά ἀρνητικά της χαρακτηριστικά. Ἄν τό καλοπροσέξουμε μάλιστα θά δοῦμε ὅτι ἡ δομή τῶν βιβλίων, τό ὕφος καί ὁ τρόπος τῶν ἐξετάσεων, ἡ ὀργάνωση τῶν σχολείων καί τῶν φροντιστηρίων γίνονται μέ στόχο τήν ἀπόκτηση ἐκείνης τῆς βαθμολογίας πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά περάσουμε τήν πόρτα τοῦ πανεπιστημίου. Καί κανεῖς δέν ἀνησυχεῖ πού δέν θεωρεῖται πιά δρόμος γιά τόν μεγάλο βαθμό ἢ μάθηση, ἡ κατανόηση τῆς ὕλης, τό ἀργό ἰσορροπημένο διάβασμα πού ἐμπειρεῖ καί τήν προσωπική συμμετοχή καί εὐχαρίστηση. Θεωρεῖται πλέον ἀπολύτως θεμιτό, γιά νά μήν πῶ αὐτονόητο, οἱ ἐξετάσεις νά ἔχουν νά κάνουν μέ κάποιον μηχανισμό πού ἐπιτρέπει νά ἀπαντάει κανεῖς σωστά χωρίς νά κατέχει τή γνώση. Κάτι σάν τήν ἀπόκτηση τοῦ «λόουερ» πού ὅλοι ξέρουμε πῶς δέν ἔχει καμία ἀπολύτως σχέση μέ τή γνώση τῆς ἀγγλικῆς

γλώσσας. Εἶναι ἀπλῶς μιᾶ μηχανιστική, ἀπλουστευτική, συμβατική ἐξέταση πού τό μόνο πού μπορεῖ νά ἀποδείξει εἶναι πῶς ὁ ἐξεταζόμενος δέν καθυστερεῖ μέ περιττά πράγματα, ἀλλά κατέχει πλήρως τό κλειδί τῆς ἐπιτυχίας πού δυστυχῶς εἶναι ἔξω ἀπό τή γνώση. Αὐτή εἶναι ἡ ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν ἐξετάσεων: ὁ ἐξεταζόμενος δέν χρειάζεται νά κατέχει τίποτα, ἀρκεῖ νά ξέρεي τόν τρόπο νά δείχνει ὅτι κατέχει. Μέ αὐτό τον τρόπο οἱ πάντες βολεῦνται. Καί ὁ ἐκπαιδευτικός μηχανισμός μετατρέπει τά παιδιά σέ πρώτη ὕλη καί τά ρίχνει στήν παραγωγή ἢ ὅποια ὑποτίθεται πῶς ἀπαιτεῖ πειθαρχημένη ἐξειδίκευση. Καί οἱ μαθητές ἔχουν τίς λιγότερες εὐθύνες ἢ μᾶλλον καθόλου, ὅσο κι ἂν πιέζουν τούς καθηγητές, ὅσο κι ἂν ἐπιμένουν νά φοιτήσουν σέ κάποια ἀνώτατη σχολή θέλουν δέν θέλουν, τούς ταιριάζει δέν τούς ταιριάζει, μποροῦν δέν μποροῦν.

Γιατί βέβαια δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἰσχυριθεῖ πῶς ὅταν ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἱατρικῆς καί τῆς Νομικῆς περνάει τίς ἴδιες δοκιμασίες μέ αὐτόν πού θέλει νά πάρει ἀπλῶς τό ἀπολυτήριο τοῦ λυκείου δέν εἶναι ἀπολύτως θεμιτή ἡ σύγκυση στόχων, σκοπῶν καθώς καί μιᾶ διαστρεβλωμένη ἐκτίμηση ὡς πρὸς τίς δυνατότητες καί τήν ἐκπαιδευτική πορεία τοῦ ὑποψηφίου. Γιά νά μήν συνυπολογίσω καί τήν ἀφόρητη πίεση πού ἀσκεῖ στά παιδιά τό οἰκογενειακό τους περιβάλλον πού ἐπιμένει νά θεωρεῖ τό πανεπιστήμιο ὡς τόν μόνο δρόμο γιά τήν ἐπιτυχία καί γιατί ὄχι καί γιά τήν εὐτυχία τοῦ παιδιοῦ του.

Οἱ μαθητές λοιπόν ἐπιδίδονται σέ ἀγώνα δρόμου, εἰκοσιτετράωρο τολμῶ νά πῶ, γιά νά εἶναι καλοί διαχειριστές δεκατεσσάρων μαθημάτων. Οἱ καθηγητές ἔχουν μπεῖ κι αὐτοῖ στό παιγνίδι καί ἀντί νά νοιάζονται γιά τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους θά φέρουν τά παιδιά κοντά στόν πολιτισμό, τή μάθηση, τόν ἑαυτό τους, τή φύση, τή ζωή, κόβουνε καί ράβουνε, προσθέτουν καί ἀφαιροῦν μόρια, ἐπιβεβαιώνουν τή μιζέρια τους καί προδιαγράφουν τή μιζέρια τῶν ἐπερχομένων.

Καί μέσα σέ ὅλα αὐτά ἔρχεται καί τό πόρισμα Καζάζη μετά ἀπό τρίμηνη ἐπεξεργασία νά ἐπιβεβαιώσει τήν ἀμηχανία καί τή δύσκολη θέση στήν ὁποία βρέθηκαν τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς πού κλήθηκαν νά ἀποφανθοῦν γιά τήν καταλληλότητα καί τήν εὐστοχία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ νομοσχεδίου. Οἱ προτάσεις τους δέν ἔχουν νά κάνουν μέ τήν οὐσία τοῦ προβλήματος, μᾶλλον τήν παραβλέπουν «τεχνηέντως». Οἱ παρατηρήσεις τους ἀφοροῦν στό περίβλημα καί οἱ «βελτιώσεις» πού προτείνουν δέν εἶναι κἄν πρὸς παρηγορίαν.

Ἴσως ὅμως νά μήν εἶναι καί τόσο εὐκολο νά γίνουν οὐσιαστικές ἀλλαγές ὅταν ὁ γενικότερος προβληματισμός καί οἱ στόχοι πού ὀλοένα καί περισσότερο γίνονται σαφεῖς βρῖσκονται πέραν τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ, ἀλλά περιστρέφονται στό δίδυμο παραγωγή - κατανάλωση πού τείνει νά ἀποκλείσει ὅτι-δήποτε διαφορετικό ἀπό αὐτά.

ΤΑ ΠΟΛΛΑΠΛΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΙΑΤΛ

του Χαράλαμπου Γολέμη

Οταν, τήν επομένη τῶν γνωστῶν γεγονότων τόν περασμένο μήνα στό Σιάτλ, ὁ κυβερνητικός ἐκπρόσωπος κ. Ρέππας ἐμφανίστηκε στήν αἴθουσα Τύπου γιά τήν τακτική του ἐπικοινωνία μέ τούς δημοσιογράφους, δύσκολα ἔκρυβε τή χαρά του. Ὅχι βέβαια γιατί συμφωνοῦσε μέ τίς δυναμικές διαμαρτυρίες τῶν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ διαδηλωτῶν κατά τοῦ Παγκόσμιου Ὄργανισμοῦ Ἐμπορίου (ΠΟΕ) καί τῆς «παγκοσμιοποίησης». Μέχρι σήμερα, οὐδείς ἔχει διαπιστώσει κάποια διαφωνία τῆς κυβέρνησης ἢ τοῦ ΠΑΣΟΚ εἴτε μέ τόν τρόπο πού αὐτός ὁ διεθνῆς ὀργανισμός ρυθμίζει τό διεθνές ἐμπόριο εἴτε μέ ὀρισμένα ἀπό τά τεκταινόμενα ἐντός αὐτοῦ, ὅπως π.χ. μέ τίς προσπάθειες πού καταβάλλουν οἱ Ἠνωμένες Πολιτείες νά καταργηθοῦν οἱ ἐπιδοτήσεις τῆς Κοινῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, οἱ ὁποῖες ἐφόσον πετύχουν θά μειώσουν δραστικά τό εἰσόδημα τῶν ἀγροτῶν τῆς χώρας μας. Ὅσο γιά τήν «παγκοσμιοποίηση», τόσο ὁ κ. Σημίτης ὅσο καί οἱ ὀργανικοί διανοούμενοι τοῦ κεντροαριστεροῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» δέν χάνουν τήν εὐκαιρία νά μᾶς τήν παρουσιάζουν ὡς μιᾶ ἀδήριτη πραγματικότητα πού μᾶς ὑποχρεώνει, μαζί μέ τήν ΟΝΕ, νά πάψουμε νά ἐπιδιώκουμε πλήρη καί σταθερή ἀπασχόληση, ἱκανοποιητικές δημόσιες συντάξεις ἢ μείωση τῶν εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων.

Ἡ εὐφορία τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης, πού φάνησε στά σχόλια του σχετικά μέ τίς ταραχές στήν ἀμερικανική πόλη, εἶχε ἄλλη αἰτία. Ὁφειλόταν στήν ἱκανότητα πού ἐπέδειξε τό πλῆθος τῶν διαδηλωτῶν νά «ἐκθέσει» διεθνῶς τήν ὑπερδύναμη κατά τρόπο πολύ χειρότερο ἀπό αὐτόν μέ τόν ὁποῖο «ἐξέθεσαν» τήν πατρίδα μας οἱ ἀντιαμερικανικές ἐκδηλώσεις καί οἱ εἰκοσι σπασμένες βιτρίνες τῆς Πανεπιστημίου κατά τά διάρχεια τῆς ἐπίσκεψης στή χώρα μας τοῦ Μπίλ Κλίντον. Ὅχι μόνο ὑπῆρξαν καί στό Σιάτλ «καταστροφές περιουσιῶν» ἀπό τή δράση «κουκουλοφόρων», ἀλλά ἐπιπλέον ἀναβλήθηκε γιά μιᾶ ἡμέρα ἡ ἐναρξη τῶν συνεδριάσεων τοῦ ΠΟΕ, ἐνῶ ἐπιβλήθηκε καί ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας στό κέντρο τῆς πόλης μετά τίς ἐπτὰ τό ἀπόγευμα. Τό πρωτοφανές αὐτό ρεζιλίκι τῶν ἀμερικανικῶν ὁμοσπονδιακῶν, πολιτεια-

κῶν καί δημοτικῶν ἀρχῶν ξέπλενε ἐν μέρει τήν ντροπή πού αἰσθάνθηκε ἡ ἐλληνική κυβέρνηση γιά τά μικροεπεισόδια τῆς Ἀθήνας, τά ὁποῖα μάλιστα οὐδόλως παρενόχλησαν τό πρόγραμμα τοῦ «πλανητάρχη».

Ἀλλά ἡ χαρά γιά τά γεγονότα στό Σιάτλ δέν περιορίστηκε μόνο στόν κ. Ρέππα καί στούς ἐπίλεκτους μεγαλοδημοσιογράφους τῶν ὑπό τήν προστασία του ΜΜΕ πού, λίγες ἐβδομάδες πρίν, εἶχαν κοντέψει νά πάθουν ἀποπληξία μέ τήν ἐπεισοδιακή ἀθηναϊκή διαδήλωση, φοβούμενοι μήπως λόγω αὐτῆς ἡ Ἑλλάδα δέν ἐπαρνε καλή θέση στά εὐρωατλαντικά «καλλιστεῖα» συμμόρφωσης πρὸς τίς ἐπιταγές τῆς «νέας ἐποχῆς». Σκίρτησε ἀπό εὐχαρίστηση καί ἡ δική μας ἡ καρδούλα. Δέν μᾶς φεύγει, βλέπετε, εὐκολα τῶν ἀριστερῶν τό κουσοῦρι νά συμμετέχουμε νοητικά στίς χαρές τῆς μαζικῆς λαϊκῆς διαμαρτυρίας πού πραγματοποιεῖται σέ κάποιο μέρος τοῦ κόσμου, ὅσοδήποτε ἀπομακρυσμένο. Καί, γιά νά εἰμαστε εἰλικρινεῖς, σ' αὐτές τίς περιπτώσεις ἐλάχιστα ἐνοχλοῦμαστε γιά τίς «παράπλευρες ζημιές» πού προκαλοῦν μέσα στήν ἀπόγνωσή τους, τήν ὀργή τους ἢ ἔστω τή βλακεία τους οἱ κατά δήλωσή τους ἀναρχικοί, τῶν ὁποῖων οἱ ἀντίστοιχες πράξεις ὅταν συμβαίνουν στή χώρα μας μπορεῖ γιά διάφορους λόγους νά μᾶς βρῖσκουν ἀντίθετους ἢ καί νά μᾶς ἐξοργίζουν. Τό ἴδιο σκίρτημα, εἶμαι βέβαιος, θά αἰσθάνθηκαν οἱ ἀριστεροί φίλοι καί σύντροφοί μας στήν Εὐρώπη καί σέ ὅλο τόν κόσμο, ὅταν ἔβλεπαν στίς τηλεοράσεις τους τίς ἀνταποκρίσεις ἀπό τήν ἐπεισοδιακή ἀθηναϊκή συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά τοῦ Κλίντον καί τῆς πολιτικῆς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Δέν νομίζω ὅτι θά σκοτίστηκαν ιδιαίτερα γιά τά σπασμένα τζάμια καί τίς φωτιές ἀπό τίς μολότωφ, πού ἄλλωστε ἀποτελέσαν ἕναν βασικό λόγο γιά νά ξεπεράσει ἡ εἰκόνα τῆς συγκέντρωσης τά ἐλληνικά σύνορα.

Ὅμως, ὅσα διαδραματίστηκαν στό Σιάτλ δέν εἶχαν μόνο συναισθηματική διάσταση. Ἐπανεφέραν στό προσκήνιο τά ἐπίκαιρα θέματα τῆς «παγκοσμιοποίησης» καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τοῦ ρόλου τοῦ κράτους καί τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων καί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τοῦ διεθνισμοῦ, δηλαδή ὅλα ὅσα μᾶς ἔνωσαν καί μᾶς χώ-

ρισαν κατά τή διάρκεια τῶν βομβαρδισμῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας ἀπό τό ΝΑΤΟ. Ἐνδιαφέροντα πληροφοριακά ἄρθρα καί ἀναλύσεις ἐμφανίστηκαν σέ ὅλες τίς ἐφημερίδες καί κυρίως στήν *Αὐγή*, τήν *Ἐποχή*, τήν *Καθημερινή* καί τό *Βήμα*. Διαβάζοντάς τα, ἕνας ἀριστερός μποροῦσε νά προβληματισεῖ, νά πλουτίσει τίς γνώσεις του, νά χαρεῖ, νά διασκεδάσει, νά στενοχωρηθεῖ, νά βαρεθεῖ καί νά θυμώσει. Ὅσο μέ ἀφορᾶ, παρακολούθησα μέ συμπάθεια τήν προσπάθεια τοῦ Ριχάρδου Σωμερίτη νά μᾶς πείσει ὅτι τό Σιάτλ δέν ἀνήκει «στόν ὅποιο ὀπισθοδρομικό δεξιό ἢ δῆθεν ἀριστερό ἐθνικισμό», ἀλλά ἐμείνα τελικά μέ τήν ἀπορία ἂν ὁ ἴδιος ἦταν ὑπέρ ἢ κατά τῆς κινητοποίησης πού ἐγινε ἐκεῖ ἐναντίον τοῦ ΠΟΕ καί τῆς «παγκοσμιοποίησης», ἀφοῦ ἀπό τή μιά πλευρά ἐμφάνιζε τά γεγονότα ὡς θρίαμβο «τῆς παγκόσμιας κοινωνίας τῶν πολιτῶν» καί ἀπό τήν ἄλλη ὡς «παρεμβάσεις τῶν φοβισμένων ἢ ὀργανισμένων ἀντιπάλων τῆς νέας τεχνολογικῆς ἐπανάστασης πού διαμορφώνει τόν σημερινό-αὐριανό κόσμο».¹ Ἐνίωσα, ἐπίσης, ὑποχρεωμένος ἀπέναντι στήν Ἀντιγόνη Λυμπεράκη καί τόν Εὐκλείδη Τσακαλῶτο, οἱ ὅποιοι διατυπώνοντας, ἐπ' εὐκαιρία τῆς συζήτησης γιά τήν «παγκοσμιοποίηση», τήν ἄποψη περί «πολιτικῆς στροφῆς πρὸς περισσότερο ἐθνικισμό, φθινό ἀντιαμερικανισμό καί ἔντονο σκεπτικισμό ἐναντι τῆς Εὐρώπης, τοῦ χώρου πού ἐπιθυμεῖ νά στεγάσει τίς ιδέες τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς», μέ βοήθησαν νά φρεσκάρω στή μνήμη μου τά γνωστά κεντροαριστερά προελογικά κείμενα στήριξης τοῦ ΠΑΣΟΚ.²

Ἐρανίζομενος ἀπό τά ἄρθρα τῶν προαναφερθέντων ὀρισμένα σημεῖα πού ἐρέθισαν τό θυμικό μου, προφανῶς δέν ἀποδίδω μέ ἀκρίβεια τόν θυμικότερο προβληματισμό τους, ἀλλά οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν ἂν θέλουν νά τά ἀναζητήσουν καί νά ἐνημερωθοῦν ἀναλυτικά γιά τό περιεχόμενό τους. Πάντως, δέν νομίζω ὅτι θά ἀδικοῦσα τούς συγκεκριμένους, ἀλλά καί ἄλλους ἀρθρογράφους ἂν ὑποστήριζα ὅτι, παρά τίς ἐπιμέρους μεταξύ τους ἀποχρώσεις καί διαφορές, ἀκολουθοῦν ἕνα ρεῦμα σκέψης πού ἀντιμετώπισε τά γεγονότα στήν ἀμερικανική πόλη κατά τόν τρόπο πού περιγράφεται συνοπτικά, ἂν καί κάπως ἀπλουστευτικά, στήν ἀκόλουθη σειρά συλλογισμῶν: Ἡ οικονομική «παγκοσμιοποίηση» εἶναι ἤδη μιά ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα ἢ ἔστω μιά πραγματικότητα πρὸς τήν ὁποία τείνει ἀναπόφευκτα ἡ ἀνθρωπότητα, ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούληση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν ἢ τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν συλλογικῶν ὑποκειμένων πού δραστηριοποιοῦνται σέ ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἡ ἐναντίωση σ' αὐτήν εἶναι καταδικασμένη σέ ἀποτυχία καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀδηγεῖ σέ ἐπικίνδυνους ἐθνικισμούς. Συνεπῶς, ὁ μόνος δυνατός ἢ/καί θεμιτός τρόπος μείωσης ὀρισμένων ἀπό τίς δυσάρεστες ἐπιπτώσεις της εἶναι ἡ ὑποβολή προτάσεων ἢ ἔστω καί οἱ κινητοποιήσεις τῶν «πολιτῶν τοῦ κόσμου» γιά τήν καλύτερη ρύθμισή της. Αὐτό εἶναι τό μήνυμα τοῦ Σιάτλ.

Ἐπ' αὐτῷ, ὅμως, καί ἕνας ἄλλος τρόπος προσέγγισης

τῶν ὑπερατλαντικῶν συμβάντων, πέραν αὐτοῦ πού στηρίζεται σέ κοσμοπολιτικά ἰδεολογήματα. Ἄν τόν ἀκολουθήσουμε, μπορεῖ νά μὴν καταλήξουμε σέ πολύ αἰσιόδοξα συμπεράσματα, ἀλλά τουλάχιστον δέν θά κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάκτυλό μας σχετικά μέ τά πραγματικά μηνύματα τοῦ Σιάτλ. Πρὶν ἀναφερθῶ σ' αὐτά, ἄς πῶ δυό λόγια γιά τήν περιβόητη καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση». Ὁ χῶρος δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά παρουσιάσω, ἔστω καί περιληπτικά, τή μεγάλη συζήτηση περί τῶν χαρακτηριστικῶν καί τῶν ἐπιπτώσεων τοῦ φαινομένου, μπορῶ ὅμως νά σημειώσω ὅτι, παρά τή γενικῶς κρατούσα ἀντίληψη πού προβάλλεται ἀπό τήν κυβέρνηση, τά περισσότερα κόμματα καί ὅλα τά ΜΜΕ, στήν ἐπιστημονική κοινότητα τῶν «ειδικῶν», δηλαδή τῶν οικονομολόγων, δέν ὑπάρχει συναίνεση οὔτε καί περί τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς του. Στή μιά ἄκρη τοῦ φάσματος τῶν ἀπόψεων ὑπάρχουν ὀρισμένοι πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ «παγκοσμιοποίηση» ἔχει ἤδη συντελεστεῖ, ἐνῶ στήν ἄλλη κάποιον πού ὑποστηρίζουν, χρησιμοποιώντας ὀρισμένους δείκτες ὅπως ὁ ὄγκος τοῦ διεθνούς ἐμπορίου, οἱ ξένες ἐπενδύσεις καί ἡ χρηματιστική ἀλληλοδιείσδυση, ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι σήμερα λιγότερο «παγκοσμιοποιημένη» ἀπό ὅ,τι στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰώνα. Ὁ Κώστας Βεργόπουλος, στό ἐνδιαφέρον πρόσφατο βιβλίο του, κάνει μιά σύντομη ἀναφορά σ' αὐτές τίς ἀπόψεις.³ Θεωρῶ ὑπερβολικές καί τίς δυό αὐτές θέσεις. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι «παγκοσμιοποίηση» δέν ὑπάρχει, ἂν μέ τόν συγκεκριμένο ὄρο περιγράψουμε ἕναν παγκόσμιο οικονομικό χῶρο, μιά παγκόσμια οἰκονομία ἐντός τῆς ὁποίας οἱ ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητες διεξάγονται ὅπως στό ἐσωτερικό ἑνός ἐθνικοῦ κράτους (ἐλευθερία στήν ἐγκατάσταση καί τή λειτουργία τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀνεμπόδιση κίνηση προϊόντων, ὑπηρεσιῶν, διαφόρων μορφῶν χρήματος καί ἐργαζομένων, στό πλαίσιο ἑνός ἐνιαίου καπιταλιστικοῦ μοντέλου). Θά ἦταν, ὅμως, λάθος ἂν ἀγνοοῦσαμε ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῆς σημερινῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, πού τή διαφοροποιοῦν ποιοτικά ἀπό τήν κατάσταση στήν ὁποία δρισκόταν ἀκόμα καί στό πολύ πρόσφατο παρελθόν, ὅταν δηλαδή ὑπῆρχε ἀκόμη ὁ χῶρος τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τό ὑπόδειγμα τῆς «διευθυνόμενης οἰκονομίας» ἀνταγωνιζόταν αὐτό τῆς «ἐλεύθερης ἀγορᾶς».

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι οἱ δυό πλευρές θά μποροῦσαν ἐνδεχομένως νά συμφωνήσουν, μετά ἀπό ἀμοιβαίες ὑποχωρήσεις, ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια ὑπάρχουν ἐξελιξίες πού ὠθοῦν πράγματι πρὸς μιά ἀμερικανικοῦ τύπου «παγκοσμιοποίηση». Ἡ συναίνεση, ὅμως, δέν θά ἦταν εὐκολο νά προχωρήσει περισσότερο. Πόσοι, ἀλήθεια, ἀπό τούς ἐραστές τῆς «νέας ἐποχῆς» καί ὄψιμους μεταμοντέρνους ὑποστηρικτές τοῦ πιό ἀκραίου μαρξιστικοῦ-λενιστικοῦ οικονομικοῦ «ντετερμινισμού» εἶναι διατεθειμένοι νά συμφωνήσουν ὅτι αὐτή ἡ τάση δέν ὀφείλεται σέ κάποια μὴ ἀναστρέψιμη «νομοτέλεια» προερχόμενη ἀπό τήν ὑπαρκτή ἐνδογενή δυ-

ναμική του κεφαλαίου, αλλά είναι έντελει αποτέλεσμα της πολιτικής των εθνικών κρατών, κυρίως των μεγάλων και ιδιαίτερα των Ήνωμένων Πολιτειών; Πόσοι δέχονται ότι η στάση των εθνικών κρατών απέναντι στην «παγκοσμιοποίηση» και άρα η πρόοδος της δεν οφείλεται στη μεταφυσική δύναμη της «τεχνολογίας», αλλά καθορίζεται από τους ταξικούς συσχετισμούς στο έσωτερικό τους και από τις έξωτερικές ιμπεριαλιστικές πιέσεις; Πόσοι, τέλος, έχουν τό θάρρος να παραδεχθούν ότι η «παγκοσμιοποίηση» χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό ως τρομοκρατικό ιδεολόγημα από τις κυβερνήσεις και τις κυρίαρχες τάξεις όλων των χωρών, με στόχο την προπαγάνδη του «μονόδρομου» των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και ότι γι' αυτό πρέπει όταν χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη να τη βάζουμε σε εισαγωγικά, όπως κάναμε (όσοι τό κάναμε) παλαιότερα με τον «υπαρκτό σοσιαλισμό», δύο λέξεις που οι θαυμαστές των καθεστώτων σοβιετικού τύπου χρησιμοποιούσαν, επίσης τρομακτικά, με στόχο την ιδεολογική και πολιτική περιθωριοποίηση της ανανεωτικής κομμουνιστικής Άριστερας; Λίγοι και πάντως όχι οι, κατά Φουκουγιάμα (Χριστός κι απόστολος!), «σοβαροί άριστεροί».⁴

Κι, όμως, τά γεγονότα στο Σιάτλ συνηγορούν, κατά τη γνώμη μου, των απόψεων που υπαινίσσονται τά παραπάνω ρητορικά ερωτήματα. Άς δούμε πρώτα όσα συνέβησαν στο έπίπεδο των έπίσημων διαπραγματεύσεων. Δέν υπάρχουν άσφαλείς πληροφορίες αν πράγματι στην αίθουσα των συνεδριάσεων του ΠΟΕ υπερίπτατο έν είδει περιστεράς τό πνεύμα της «παγκοσμιοποίησης», αυτό που έξουδετερώνει τά έθνικά κράτη και καταργεί τά μεταξύ τους σύνορα στίς άνταλλαγές προϊόντων και υπηρεσιών. Άντίθετα, είναι βέβαιο ότι εκεί υπήρχαν εκπρόσωποι έθνικών κρατών, δηλαδή «κύλικών συμπυκνώσεων της ίσορροπίας άνάμεσα σε έθνικές κοινωνικές δυνάμεις», όπως μάς έλεγε και ό Πουλαντζάς, που καλό είναι να τόν διαβάσουμε τότε τότε αντί να μαντεύουμε τί θα ψήφιζε, αν ζούσε, στίς έπερχόμενες έκλογές. Δέν ήταν ή παντοδύναμη τεχνολογική πρόοδος αυτή που πίεξε στόν ίδιο χώρο την Εύρωπαϊκή Ένωση να καταργήσει τίς έπιδοτήσεις της στά άγροτικά προϊόντα και να σταματήσει την απαγόρευση είσαγωγής στο έδαφος της όρμονούχων κρεάτων. Η Άμερικανίδα εκπρόσωπος Σαρλίν Μπρασέφσκι, δηλαδή τό άμερικανικό κράτος, ήταν που άσκούσε την πίεση, για λογαριασμό της συμμαχίας άμερικανικών άγροτικών και κτηνοτροφικών έπιχειρήσεων, άμερικανικών είσαγωγικών και έξαγωγικών έπιχειρήσεων και Άμερικανών άγροτών, κτηνοτρόφων, εργατών και υπαλλήλων. Και αν οι άγρότες της Γαλλίας δέν είχαν υποχρεώσει μέ τούς άγώνες τους (κατά τη διάρκεια των όποιων κατέβηκαν και κάποιες διτρίνες των Μάκ Ντόναλντς) την κυβέρνηση τους να έπιμείνει στο Συμβούλιο Υπουργών Γεωργίας της Εύρωπαϊκής Ένωσης περί της ανάγκης προστασίας της εύρωπαϊκής άγροτικής παραγωγής, τότε ό εκπρόσωπος της Ε.Ε. Πασκάλ

Λαμί δέν θα είχε άντισταθεί, κατά τη διάρκεια των έπίσημων διαπραγματεύσεων ή στο παρασκήνιο, στίς άμερικανικές πιέσεις. Σ' αυτή την περίπτωση οι έπιδοτήσεις θα είχαν καταργηθεί, όποτε σήμερα θα άκούγαμε τίς γνωστές διαλέξεις περί των άνίκητων δυνάμεων της «παγκοσμιοποίησης», οι όποιες σάρωσαν στο διάβα τους τά «έθνικοσυντεχνικά» συμφέροντα των άγροτών και κτηνοτρόφων της Γαλλίας, της Ίσπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας.

Άλλά και ή προσπάθεια που κατέβαλαν, κατά τη σύνοδο του ΠΟΕ, οι Ήνωμένες Πολιτείες να έπιβάλουν στίς υπανάπτυκτες χώρες-μέλη του όργανισμού την απαγόρευση της χρήσης παιδικής ή καταναγκαστικής εργασίας στην παραγωγή των προϊόντων που έξάγουν δέν οφείλεται στην έπιθυμία τους να έπιβάλουν όρισμένους «ήθικούς» κανόνες που θα ρυθμίζουν από δώ και στο έξής τη διαδικασία της «παγκοσμιοποίησης». Δέν έκανε ή εκπρόσωπος του άμερικανικού κράτους τη συγκεκριμένη πρόταση έπειδή ό Μπίλ Κλίντον, μέ τη φόρα που πήρε από τό Κόσοβο, ήθελε να προασπίσει και κάποια άλλα «άνθρώπινα δικαιώματα». Η «γραμμή» που άκολούθησε ή άμερικανική αντιπροσωπεία στίς διαπραγματεύσεις ήταν αποτέλεσμα του συσχετισμού δύναμης μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων στο έσωτερικό των ΗΠΑ. Άπό τη μιά πλευρά υπήρχαν εκείνες οι άμερικανικές πολυεθνικές έπιχειρήσεις που, όντας έγκατεστημένες σε χώρες στίς όποιες ή παραγωγή πραγματοποιείται μέ χαμηλό κόστος κάτω από άθλιες εργασιακές συνθήκες, είχαν κάθε συμφέρον να διατηρηθεί τό σημερινό καθεστώς του «ελεύθερου» από ήθικές άξίες έμπορίου. Άπό την άλλη, υπήρχε μιά έτερόκλητη συμμαχία άλλων άμερικανικών έπιχειρήσεων (είτε αυτών που δέν έχουν θυγατρικές στίς χώρες που παραβιάζουν τά «άνθρώπινα» και εργασιακά δικαιώματα, είτε εκείνων που παράγουν άποκλειστικά για την έσωτερική άγορά των ΗΠΑ και άρα θίγονται από τόν άνταγωνισμό των φτηνών είσαγωγών), Άμερικανών εργαζομένων και συνδικαλιστών, αλλά και άμερικανικών όργανώσεων υπεράσπισης των «άνθρώπινων δικαιωμάτων». Νίκησε ή «συμμαχία». Αν είχε χάσει, ή ήττα της θα είχε άποδοθεί πάλι στίς προελαύνουσες δυνάμεις της «παγκοσμιοποίησης».

Όμως, τό «έπίσημο» Σιάτλ, έκτός από τό μήνυμα που έστειλε σχετικά μέ τη σημασία των έντός των έθνικών κρατών ταξικών (και διαταξικών) συγκρούσεων και συμμαχιών για την προώθηση ή την παρεμπόδιση της «παγκοσμιοποίησης», ήταν και ένα καλό φροντιστήριο για τό ρόλο που παίζουν στην ίδια διαδικασία οι συγκρούσεις και συμμαχίες μεταξύ έθνικών κρατών. Ός γνωστόν, ή συνδιάσκεψη του ΠΟΕ τελικώς απέτυχε παταγωδώς, προς μεγάλη απογοήτευση του Μπίλ Κλίντον, ό όποιος πολύ θα ήθελε, λίγο πριν άποχωρήσει από τό ιστορικό προσκήνιο, να βάλει τη σφραγίδα του στην έναρξη ενός νέου «γύρου» διαπραγματεύσεων για την περαιτέρω «άπελευθέρωση» του διεθνούς έμπορίου και την προώθηση της άμερι-

κανικού τύπου «παγκοσμιοποίησης». Η άποτυχία των επιδιώξεων των Ήνωμένων Πολιτειών δεν οφείλεται μόνο στη διαφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ζήτημα των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Οφείλεται και στην «εξέγερση» της ομάδας των «λιγότερο αναπτυγμένων χωρών» απέναντι στην πρόταση σύνδεσης του διεθνούς εμπορίου με τις συνθήκες εργασίας, την οποία όρθως εξέλαβαν ως προσπάθεια των ΗΠΑ να τους στερήσουν ίσως το μοναδικό συγκριτικό τους πλεονέκτημα στον παγκόσμιο «ελεύθερο» ανταγωνισμό, δηλαδή το χαμηλό εργατικό κόστος παραγωγής. Οφείλεται και στην άρνηση της Ιαπωνίας να δεχθεί την επέκταση και αυστηρότερη εφαρμογή της διαδικασίας «άντιντάμπινγκ», δηλαδή του ουσιαστικού περιορισμού των εξαγωγών ηλεκτρονικών προϊόντων και αυτοκινήτων που πραγματοποιούν οι επιχειρήσεις της στις ΗΠΑ και στην Ε.Ε., με το πρόσχημα ότι οι τιμές τους είναι χαμηλές όχι λόγω της υψηλής παραγωγικότητας των Γιαπωνέζων εργαζομένων, αλλά εξαιτίας αφανών κρατικών επιδοτήσεων. Οφείλεται, τέλος, και στην απροθυμία των ασιατικών χωρών να ανοίξουν ακόμη περισσότερο τις αγορές τους στις εξαγωγές αμερικανικών προϊόντων, ώστε να μειωθεί το τερασάδες εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ που ξεπερνά σήμερα τα 300 δισεκατομμύρια δολάρια.

Οι παραπάνω αντιστάσεις στις αμερικανικές προτάσεις δεν θά ήταν δυνατές αν οι αντιθέσεις εθνικών οικονομικών συμφερόντων δεν δημιουργούσαν εντός του ΠΟΕ κάθε είδους «παρά φύσιν» συμμαχίες μεταξύ διαφόρων κρατών. Έτσι, η Ιαπωνία υποστήριξε την Ευρωπαϊκή Ένωση στο ζήτημα των αγροτικών επιδοτήσεων (αφού ενδιαφέρεται και αυτή για την προστασία του αγροτικού της πληθυσμού) και σε αντίλλαγμα πήρε τη σχετικά παθητική στάση της «Ευρώπης» στο ζήτημα του «άντιντάμπινγκ». Κατ'άναλογο τρόπο, η διαφωνία της Ε.Ε. με τις αμερικανικές προτάσεις για τα αγροτοκτηνοτροφικά προϊόντα και η επιθυμία της να βοηθήσει τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις στον εντός των αγορών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ανταγωνισμό τους με τις αντίστοιχες αμερικανικές είχε ως αποτέλεσμα τη διακριτική της αποστασιοποίηση από το αίτημα της Ουάσινγκτον για δήθεν «ήθικοποίηση» του διεθνούς εμπορίου. Τί μας διδάσκουν όλα αυτά, πέρα από την υπενθύμιση για άλλη μία φορά του ρόλου που παίζουν τα εθνικά κράτη στην «παγκοσμιοποίηση»; Τό εξής σημαντικό: ότι η Αμερική, παρά τη δεσπόζουσα οικονομική θέση της στον «μεταψυχροπολεμικό» κόσμο, δεν μπορεί να επιβάλει ανεμπόδιστα τα εθνικοϊμπεριαλιστικά οικονομικά της συμφέροντα, δεν μπορεί εύκολα να υποχρεώσει την ανθρωπότητα να ακολουθήσει το δικό της καπιταλιστικό μοντέλο. Ή για να τό πούμε αλλιώς, ο Κλίντον δεν είναι «πλανητάρχης». Αν ήταν ή αν εξασφάλιζε τις κατάλληλες συμμαχίες (κατά πρώτο λόγο με την Ε.Ε.), θά είχε επιβάλει τις απόψεις του στο Σιάτλ, όποτε πάλι κάποιοι θά μιλούσαν για θρίαμβο της

«παγκοσμιοποίησης», με την όποια θά οφείλαμε να συμβιβαστούμε αν δεν θέλαμε να μās κολλήσουν τή ρετινιά του εθνικιστή.

Εκτός, όμως, από τό «έπίσημο» Σιάτλ των διαπραγματεύσεων, μηνύματα μās έστειλε και τό «άνεπισημο» Σιάτλ των λαϊκών κινητοποιήσεων. Όχι, βέβαια, αυτά που προβάλλει ή μυθολογία της «παγκοσμιοποίησης», σύμφωνα με την όποια εδώ που έφτασαν τά πράγματα μόνο ή «παγκόσμια κοινωνία των πολιτών» είναι ικανή να παρεμβαίνει στις εξελίξεις και να τις επηρεάζει. Έχω ήδη αναφερθεί υπαινικτικά στη σημασία της ταξικής πάλης που διεξάγεται σε εθνικό επίπεδο, καθώς και των αντίστοιχων αγώνων των διαταξικών κοινωνικών κινημάτων, όταν περιέγραφα τους λόγους για τους όποιους τό αμερικανικό κράτος και ή Ε.Ε. υποστήριξαν όσα υποστήριξαν στην αίθουσα των συνεδριάσεων. Οί έπεισοδιακές συγκεντρώσεις και οί διαμαρτυρίες κατά του ΠΟΕ και της «παγκοσμιοποίησης» που έγιναν στους δρόμους της αμερικανικής πόλης θεωρώ ότι συνηγορούν της άποψης ότι οί κοινωνικές αντιπαραθέσεις εξακολουθούν να διεξάγονται μέσα στά εθνη-κράτη, όσο και αν ό διεθνισμός αυτών που αγωνίζονται προσπαθεί (και πολύ καλά κάνει) να υπερβεί τους καταναγκασμούς της γεωγραφίας και να ξεπεράσει τά εθνικά (και πολιτισμικά) σύνορα. Παρά τή συμβολική παρουσία ξένων αντιπροσωπειών, οί διαδηλώσεις έγιναν κυρίως από Αμερικανούς και με κυρίως αμερικανικά αίτήματα. Ό κύριος όγκος των συγκεντρωθέντων προερχόταν από τους εργάτες της Αμερικανικής Συνομοσπονδίας Έργασίας και από τους αγρότες του αμερικανικού Νότου, που τά αίτήματά τους (προστατευτισμός εναντι των εισαγωγών προϊόντων από όλες τις χώρες που δεν σέβονται τά «άνθρώπινα δικαιώματα» και κυρίως από τήν Κίνα, ή όποια κατά τή γνώμη τους δεν πρέπει με κανένα τρόπο να γίνει μέλος του Παγκόσμιου Όργανισμού Έμπορίου, κατάργηση των επιδοτήσεων των αγροτικών προϊόντων) τά έλεγαν μέν στη νύφη, δηλαδή στον ΠΟΕ, αλλά για να τ' ακούσει ή πεθερά, δηλαδή ή αμερικανική κυβέρνηση.

Όμως οί κινητοποιήσεις κατά του ΠΟΕ μās υπενθύμισαν, επίσης, τις ανεπάρκειες της γνωστής θεωρίας «κέντρου-περιφέρειας» (οί παλαιότεροι θά θυμούνται με πόσο ζήλο τήν υπεράσπιζαν, τή δεκαετία του 1970, όρισμένοι «διανοούμενοι» του πρώιμου ΠΑΣΟΚ, με πρώτο τόν ιδρυτή του). Σύμφωνα με τή θεωρία αυτή, τό «ελεύθερο εμπόριο», ως ένας βασικός τρόπος οικονομικής εκμετάλλευσης των υπανάπτυκτων χωρών, μεταφέρει πλεόνασμα στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης, τό όποιο καρπούνται όλες οί τάξεις και τά στρώματα των χωρών αυτών. Οί Αμερικανοί εργάτες και αγρότες που μαζεύτηκαν στο Σιάτλ μάλλον δεν συμφωνούσαν με αυτή τή άποψη. Αντίθετα, φάνηκαν να θεωρούν ότι ή απόλυτη έλευθερία στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, δηλαδή ή «παγκοσμιοποίηση», πλήττει άμεσα τήν άπασχόλησή τους (άλλά και τους μι-

σθούς και τις εργασιακές τους σχέσεις). Αυτό πράγματι συμβαίνει στην περίπτωση των εργαζομένων σε επιχειρήσεις παραγωγής προϊόντων τα όποια υφίστανται τον ανταγωνισμό των φτηνών εισαγωγών από χώρες χαμηλού εργατικού κόστους (π.χ. στά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα) και συνεπώς δικαίως ανησυχούν οι εν λόγω εργαζόμενοι, όπως και οι συνάδελφοί τους στις άλλες αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης. Κανονικά, όμως, η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων στις χώρες αυτές δεν θα έπρεπε να ανησυχεί, αφού, όπως παρατηρεί πολύ σωστά ο Βασίλης Πεσμαζόγλου (υπενθυμίζοντάς μας τις σχετικές μελέτες του γνωστού Αμερικανού οικονομολόγου Πάολ Κρούγκμαν), μόνο «για ένα πολύ μικρό μέρος της ανεργίας μπορεί κανείς να κατηγορήσει τη διείσδυση ξένων προϊόντων» (δηλαδή την «παγκοσμιοποίηση»). Υπάρχουν, όμως, σήμερα κυβερνήσεις και εργοδότες οποιασδήποτε χώρας που να μην υποστηρίζουν άκριτως το αντίθετο προκειμένου να πειθαρχήσουν συνολικά τους εργαζομένους;

Στά μηνύματα του Σιάτλ του «πεζοδρομίου» περιλαμβάνεται και εκείνο που αφορά τη δυνατότητα συμπίεσης, σε εθνικό κατ' αρχάς επίπεδο, του συνδικαλιστικού κινήματος με τα λεγόμενα «νέα κοινωνικά κινήματα» (που, εδώ που τα λέμε, κι αυτά τα έχουν τα χρονάκια τους πιά). Στις διαδηλώσεις πήραν μέρος και φεμινίστριες, οικολόγοι, καθώς και μέλη θρησκευτικών οργανώσεων (αυτό το «κίνημα» δεν είναι, βέβαια, τόσο νέο) και μέλη οργανώσεων προστασίας των «άνθρωπινων δικαιωμάτων». Μπορεί όλοι αυτοί και αυτές να μην κυριάρχησαν στις κινητοποιήσεις, όπως ισχυρίζονται οι έχοντες την τάση να απαξιώνουν, εν όνόματι των πρόσθετων αντιθέσεων της «νέας εποχής», τις «παραδοσιακές» ταξικές αντιθέσεις, όμως η παρουσία τους έδειξε ότι η καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση» δεν θίγει μόνο τα συμφέροντα των εργαζόμενων τάξεων των αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά και τό περι δικαίου αίσθημα διαταξικών συλλογικών υποκειμένων στις ίδιες χώρες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Κλίντον χρησιμοποιεί προσχηματικά τα «άνθρωπινα δικαιώματα» των παιδιών και όσων ενηλίκων εργάζονται υπό άθλιες συνθήκες σε ορισμένες υπανάπτυκτες χώρες, όπως έκανε με τα δικαιώματα της αλβανικής μειονότητας του Κοσόβου προκειμένου να βομβαρδίσει τη Σερβία. Θά ήταν λάθος, όμως, αυτό να μάς οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν πολίτες, κυρίως των αναπτυσσόμενων χωρών, που διέπονται από πραγματικά αλτρουιστικά αισθήματα και πιστεύουν στην οικουμενική αξία των «άνθρωπινων δικαιωμάτων» (άσχετως αν με τις απόψεις τους αυτές, πολλές φορές, πριμοδοτούν «άντικειμενικά» τον δυτικό ιμπεριαλισμό).

Οι διαδηλώσεις στην αμερικανική πόλη επιβεβαίωσαν και κάποιες άλλες διαπιστώσεις, που κατά καιρούς έχουν γίνει από ορισμένους σε σχέση με τις μαζικές λαϊκές κινητοποιήσεις. Η σημαντικότερη είναι

ότι, καλώς ή κακώς, αυτές δεν έχουν την ιδεολογική καθαρότητα που θά επιθυμούσαν (:) όσοι αντιμετώπιζον το «πεζοδρόμιο» με τον γνωστό μικροαστικό ελιτισμό. Στους δρόμους του Σιάτλ υπήρχαν και υποστηρικτές του ακροδεξιού ρατσιστή Μπιουκάναν και «αναρχικοί» με κουκούλες και λοσάκια. Όσοι ξεφεύγουν από την παθητικότητα απέναντι στις επιπτώσεις της δήθεν αναπόδραστης «παγκοσμιοποίησης» και παύουν να την αντιμετώπιζουν σαν κισμέτ, δεν στρέφονται όλοι προς προοδευτικές, διεθνιστικές και μαζικές αντιστάσεις. Όμως, εκείνο που έχει σημασία σε μία κινητοποίηση είναι ο γενικός της προσανατολισμός και όχι οι επιμέρους διαφοροποιήσεις ενός μικρού αριθμού των συμμετεχόντων σ' αυτήν, όσοδήποτε ενοχλητικές και αν μάς είναι. Στο λαϊκό πανηγύρι σημασία έχουν τα τραγούδια που λέγονται, όχι αν κάποιοι λίγοι τραγουδούν παράφωνα. Και, όπως τα τραγούδια στις αντιιμπεριαλιστικές εκδηλώσεις στην Αθήνα κατά του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία και του Κλίντον δεν τά διάλεξαν οι σκόρπιοι χρυσαυγίτες, οι χριστοδουλικόι έλληνορθόδοξοι και τα φρικιά των Έξαρχείων, έτσι και στο Σιάτλ στη χορωδία των δρόμων δεν κυριάρχησαν οι ακροδεξιοί, οι ρατσιστές και η άγρια νεολαία του αμερικανικού νεόπτωχου περιθωρίου.

Ανέφερα προηγουμένως ότι στο Σιάτλ δεν συγκεντρώθηκαν, ως μόνα αρμόδια, κάποια δήθεν μέλη της «παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών», αλλά κυρίως Αμερικανοί εργαζόμενοι, Αμερικανοί αγρότες και μέλη αμερικανικών κοινωνικών κινήματων. Αυτό δεν σημαίνει, σε καμιά περίπτωση, ότι υποβαθμίζω τη σημασία της συμβολικής παρουσίας εκεί εκπροσώπων εργατικών και «κινηματικών» οργανώσεων από άλλες δυτικές χώρες. Πρόκειται για ένα ένθαρρυντικό και ελπιδοφόρο γεγονός, ανάλογο του πιο περιορισμένου γεωγραφικά, και γι' αυτό περισσότερο ομοιογενούς, κινήματος των «ευρωπορειών». Πρώτον, γιατί έδειξε ότι οι εργαζόμενοι και οι πολίτες στις αναπτυσσόμενες χώρες (και δυναμικά σε όλο τον κόσμο) μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους, κάνοντας μάλιστα χρήση και των μεγάλων δυνατοτήτων επικοινωνίας που τους παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία του Ίντερνετ, για την προώθηση των όποιων κοινών τους στόχων. Δεύτερον, γιατί απέδειξε σε όσους υποκριτικά έμειναν με ανοιχτό στόμα μπροστά στο «θαύμα» της πολυεθνικότητας του πλήθους που συγκεντρώθηκε στην αμερικανική πόλη ότι η οποιαδήποτε υπερεθνική «παρέμβαση» κατά του νεοφιλελευθερισμού και της καπιταλιστικής «παγκοσμιοποίησης» όχι μόνο δεν είναι ασυμβίβαστη, αλλά προϋποθέτει αντίστοιχους ταξικούς και διαταξικούς αγώνες σε εθνικό επίπεδο. Απέδειξε είναι η παρουσία στο Σιάτλ των Γάλλων αγροτών και των Γερμανών συνδικαλιστών της IG Metal. Τα έπιμέρους εθνικά εργατικά κινήματα μπορούν και πρέπει να έχουν έναν διεθνιστικό προσανατολισμό και αυτό τό ξέρει η Αριστερά τουλάχιστον από τότε που γράφηκε τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Δεν είναι η αμερικανικού τύπου

καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση» (ή η νεοφιλελεύθερη ευρωπαϊκή «ενοποίηση») τό μόνο αντίδοτο στόν έθνικισμό.

Θα τελειώσω τήν παρουσίαση τών μηνυμάτων του Σιάτλ μέ έναν σύντομο σχολιασμό τής άνησυχίας πού κατέλαβε κάποιους άρθρογράφους σχετικά μέ τήν προοδευτικότητα ή μή τών εκεί κινητοποιήσεων. Μήπως, άναρωτήθηκαν όρισμένοι, οι έκδηλώσεις διαμαρτυρίας τών συνδικαλιστικών και μή κυβερνητικών όργανώσεων τής Άμερικής και γενικότερα τών δυτικών χωρών πού μαζεύτηκαν στήν άμερικανική πόλη δέν είχαν τόσο προοδευτικό περιεχόμενο, μήπως δέν ήταν τόσο «οίκουμενικές» όσο επιβάλλει ή νέα εποχή τής «παγκοσμιοποίησης», άφου σέ τελευταία άνάλυση στρέφονταν κατά τών εργαζομένων και τών λαών τών λιγότερο αναπτυγμένων και τών υπανάπτυκτων χωρών; Ο γνωστός Ίνδος οικονομολόγος Τζαγκντίς Μπαγκάτι, σέ άρθρο τους στους *Financial Times*, έδωσε μιά σαφή άπάντηση στά παραπάνω ερωτήματα. Τά γεγονότα στό Σιάτλ, ύποστήριξε, κατέδειξαν τόν κίνδυνο νά καταστεί ό ΠΟΕ «όμηρος τών μή κυβερνητικών όργανώσεων και τών ομάδων πίεσης τών πλούσιων χωρών». Στο ερώτημα «Θά θέλατε τό παιδί σας νά πεθάνει άπό τή δουλειά;», πού ύπήρχε στά πλακάτ τών διαδηλωτών, ό Μπαγκάτι άντέταξε κάποιον άλλο: «Θά θέλατε τό παιδί σας νά πεθάνει άπό τή πείνα;» Και κατέληξε στό συμπέρασμα ότι αυτή θά είναι ή τύχη πολλών παιδιών του Τρίτου Κόσμου, άν περάσουν τελικά οι άπόψεις τών Ήνωμένων Πολιτειών και γενικότερα τών αναπτυγμένων χωρών περί άπαγόρευσης τών εισαγωγών στις αναπτυγμένες χώρες προϊόντων πού έχουν παραχθεί μέ τή χρησιμοποίηση παιδικής εργασίας.⁶

Δέν συμμερίζομαι τίς παραπάνω άνησυχίες, ούτε τίς προσχηματικές αυτών πού στήν πραγματικότητα φοβούνται μήπως κινητοποιήσεις τύπου Σιάτλ άμφισβητήσουν τήν περαιτέρω προώθηση ή έστω τήν άνοχή τών νεοφιλελεύθερων πολιτικών πού εφαρμόζονται στις αναπτυγμένες χώρες έν όνόματι τής «παγκοσμιοποίησης», ούτε τίς πραγματικές εκείνων πού πράγματι νοιάζονται για τήν οικονομική άνάπτυξη και τήν άπαλλαγή άπό τή φτώχεια τών χωρών του Τρίτου Κόσμου. Η υπεράσπιση του ελεύθερου άπό κάθε προστατευτισμό έμπορίου στό όνομα τής διεθνιστικής αλληλεγγύης προς τους εργαζομένους και τους λαούς τών υπανάπτυκτων χωρών δέν είναι παρά ένας ήθικιστικός δήθεν «άνθρωπισμός», μιά φιλόπτωχη φιλάνθρωπία, πού διαιωνίζει τήν κυριαρχία τών πολυεθνικών έπιχειρήσεων και έντέλει λειτουργεί εις βάρος εκείνων στους όποιους οι άνησυχούντες θέλουν ή ύποτίθεται ότι θέλουν νά συμπαρασταθούν. Μέ τόν τρόπο αυτό, άπλως διαιωνίζεται τό καθεστώς υπερεκμετάλλευσης τής εργασίας στις υπανάπτυκτες χώρες, έξ ου και ή έπιμονή τών πολυεθνικών, βασικών φορέων τής «παγκοσμιοποίησης», νά διατηρηθεί πάση θυσία τό σημερινό καθεστώς. Οι εργαζόμενοι σέ όρισμένους οικονομικούς

κλάδους τών αναπτυγμένων χωρών έχουν κάθε δικαίωμα νά άπαιτήσουν άπό τίς κυβερνήσεις τους έναν ήπιο και έπιλεκτικό προστατευτισμό, μέ στόχο τήν προστασία τών εργασιακών τους κατακτήσεων και κυρίως του δικαιώματός τους στήν άπασχόληση. Ο πραγματικός διεθνισμός δέν έξαρτάται άπό τήν ελεύθερη πρόσβαση στις άγορές τών προϊόντων παιδικής και καταναγκαστικής εργασίας πού παράγουν οι δυτικές πολυεθνικές στις υπανάπτυκτες χώρες. Η οικόδομηση μιάς πύο άνθρώπινης και δίκαιης κοινωνίας σ' αυτές τίς χώρες άπαιτεί γενναία μεταφορά οικονομικών πόρων, διαγραφή τών χρεών τους και κυρίως τήν παροχή σ' αυτές τής δυνατότητας νά διαλέξουν τόν δικό τους δρόμο για τήν οικονομική άνάπτυξη χωρίς τίς παρεμβάσεις και τίς νεοφιλελεύθερες «ύποδείξεις» του Παγκόσμιου Όργανισμού Έμπορίου, τής Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Πώς νά ύπάρξει άνάπτυξη όταν ή ΓΚΑΤ και ή «μετεξέλιξη» της, ό ΠΟΕ, άρνούνται συστηματικά, έδώ και δεκαετίες, τό δικαίωμα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου νά προσπαθήσουν νά «άπογειώσουν» τίς οικονομίες τους μέ τόν τρόπο πού τό έπραξαν στό παρελθόν όλες οι αναπτυγμένες χώρες, δηλαδή μέ κάποιου είδους προστατευτισμό; Πώς θά ξεφύγει άπό τόν φαύλο κύκλο τής έλλειψης συναλλάγματος μιά φτωχή χώρα, ή Ίνδια άς πούμε, για νά δώσουμε ένα πραγματικό παράδειγμα; Μέ τό νά μπορούν οι δυτικές έπιχειρήσεις πού λειτουργούν στό έδαφος της νά χρησιμοποιούν άγοράκια και κοριτοάκια πέντε και δέκα χρονών στήν παραγωγή τών προϊόντων τους πού έξάγονται στή Δύση ή μέ τή λειτουργία π.χ. ενός κρατικού ή ιδιωτικού εργοστασίου πού θά παράγει φτηνά αντιβιοτικά χρησιμοποιώντας δραστικές ουσίες, τίς όποιες θά προμηθεύεται άπό τήν ελεύθερη άγορά, άντικαθιστώντας έτσι τά αντίστοιχα πανάκριβα εισαγόμενα φάρμακα τών πολυεθνικών έπιχειρήσεων; Μέ τή λειτουργία του εργοστασίου, θά έλεγε όποιος χαμπάριζε έστω και όλίγα περί οικονομίας, άν δέν φοβόταν μήπως χαρακτηριστεί για παρωχημένο «έθνικισμό». Άμ δέ. Σύμφωνα μέ άπόφαση του «γύρου» τής Ούρουγουάης, κατά τόν όποιο γεννήθηκε ό ΠΟΕ, ή χρήση «άντιγραφων», δηλαδή φτηνών δραστικών ουσιών, στήν παραγωγή φαρμάκων άπαγορεύεται στό όνομα τής προστασίας τών «πνευματικών δικαιωμάτων» τών άμερικανικών πολυεθνικών φαρμάκων. Κάπως έτσι προωθείται ή «παγκοσμιοποίηση».

Τελιώνοντας, θά ήθελα νά κάνω μία παρατήρηση για τήν άνησυχία πού εξέφρασαν όρισμένοι σχολιαστές τών γεγονότων στό Σιάτλ σχετικά μέ τήν άδυναμία τής άριστεράς νά διατυπώσει ένα έναλλακτικό προς τό νεοφιλελεύθερο σχέδιο ρύθμισης τών διεθνών οικονομικών σχέσεων. Ο Νικόλας Σεβαστάκης, για παράδειγμα, στή δική του συμβολή στή συζήτηση,⁷ τονίζει ότι ό «ή άπομυθοποίηση, ή άποκάλυψη και ή έρμηνεία κάποιων ιδεολογικών σκηνοθεσιών δέν άπαλλάσσει τόν ριζοσπάστη άπό τήν ευθύνη νά προβάλλει τή δική του

αλήθεια για τό πῶς πρέπει νά κυβερνηθεῖ αὐτή ἡ σύνθετη καί χαοτική πραγματικότητα». Ἀντιλαμβάνομαι τήν ἀγωνία του. Μόνο πού πολύ φοβᾶμαι ὅτι ἡ ἀπλή παράθεση κάποιων προτάσεων γιά τή ρύθμιση τοῦ διεθνούς ἐμπορίου, τῶν ξένων ἐπενδύσεων ἢ τῆς κίνησης κεφαλαίων δέν ἐξασφαλίζουν τήν ἐφαρμογή τους, ὅσο κυριαρχεῖ ἡ ἰδεολογία περί τῆς νομοτέλειας τῆς καπιταλιστικῆς «παγκοσμιοποίησης», τήν ὁποία στηρίζουν καί ἐπιβάλλουν νεοφιλελεύθερα ἢ σοσιαφιλελεύθερα κόμματα καί πολιτικοί (ὄνόματα δέν λέμε). Ἄλλωστε καί ὁ διάσημος ὁ Λαφονταίν, πού ὄχι μόνο εἶχε συγκεκριμένες καί ἀρκετά μετριοπαθεῖς προτάσεις γιά ὅλα τά κρίσιμα θέματα πού ἀπασχολοῦν τήν εὐρωπαϊκή καί τήν παγκόσμια οἰκονομία, ἀλλά ἔγραψε μαζί μέ τή γυναίκα του ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο γιά νά τίς προβάλλει,⁸ τί κέρδισε; Μιά θέση στό χρονοντούλαπο τῆς ἱστορίας, πού ἔλεγε καί ὁ μακαρίτης. Ἐκεῖ τόν ἔστειλαν οἱ δῆθεν ἀόρατες δυνάμεις τῆς «παγκοσμιοποίησης».

1. Ριχάρδος Σωμερίτης, «Τό Σιάτλ εἶναι δικό μας!», *Τό*

Βῆμα, Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1999.

2. Α. Λυμπεράκη, Ἐ. Τσακαλώτος, «Παγκοσμιοποίηση, ἐθνικισμός καί Ἀριστερά», *Ἡ κυριακάτικη Αὐγή*, 12 Δεκεμβρίου 1999.

3. Κώστας Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση. Ἡ μεγάλη χίμαιρα*, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιδάνη, Ἀθήνα 1999, σ. 88-90.

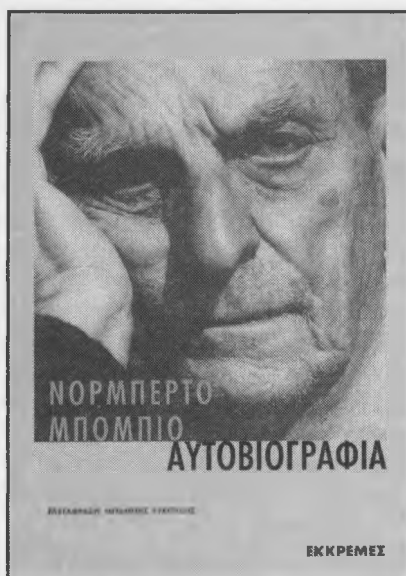
4. Φράνσις Φουκουγιάμα, «Μιά ἱστορική πρόκληση γιά τήν Ἀριστερά», *Ἡ Καθημερινή*, Σάββατο 25-Κυριακή 26 Δεκεμβρίου (ἀποσπασματική ἀπόδοση ἀρθροῦ πού δημοσιεύθηκε στή *Wall Street Journal* τήν 1η Δεκεμβρίου 1999).

5. Βασίλης Πεσμαζόγλου, «Μέ μάτια ὀρθόκλειστα», *Ἡ κυριακάτικη Αὐγή*, 12 Δεκεμβρίου 1999.

6. Jagdish Bagwati, «An unjustified sense of victory: Pressure groups in rich countries have succeeded only in mobilising poor countries against a WTO hijack», *Financial Times*, 30 December 1999.

7. Νικόλας Σεβαστάκης, «Τό μετέωρο δῆμα τῆς παγκοσμιοποίησης», *Ἡ κυριακάτικη Αὐγή*, 12 Δεκεμβρίου 1999.

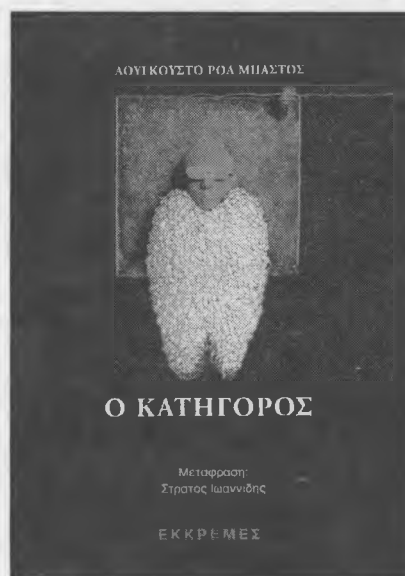
8. Ὅσκαρ Λαφονταίν, Κρίστα Μύλλερ, *Μή φοβάστε τήν παγκοσμιοποίηση*, ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 1999, μετάφραση: Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εἰσαγωγή: Τάσος Γιαννίτσος.

Για πρώτη φορά, στα 88 του χρόνια, ο Νορμπέρτο Μπόμπινο αναπολεί και εξιστορεί, με την παράθεση ανέκδοτου υλικού, τη ζωή του, που άρχισε ταυτόχρονα σχεδόν με τούτο τον αιώνα. Από την εφηβεία του ως τις μέρες μας, από τα αδηφάγα διαβάσματα ως τα επίμοχα ερωτήματα των γηραιών, ο φιλόσοφος επιχειρεί να κάνει έναν απολογισμό της ζωής του υπό το φως των γεγονότων που σφράγισαν τον πολυτάραχο αιώνα μας.

Εκδόσεις
ΕΚΚΡΕΜΕΣ

Ιουλιανού 41 - 43 • Αθήνα 104 33 • Τηλ./Fax: 822.0006
Στόα του Βιβλίου • Πεσμαζόγλου 5 • Αθήνα • Τηλ.: 321.3583

Το βιβλίο Ο ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ, που γεννήθηκε από τις στάχτες του αρχικού χειρογράφου που ο συγγραφέας έκαψε πριν αρκετά χρόνια, έρχεται να ολοκληρώσει την τριλογία του Α. Ράα Μπιάστορ σχετικά με το μονοθεϊσμό της εξουσίας. Με τούτο το έργο του ο μεγάλος Παραγουανός συγγραφέας μας οδηγεί σε ένα σύμπαν όπου ο έρωτας, γαλήνιος και διάφανος, καταστρέφεται απότομα από τις φρικαλεότητες που διαπράττονται στο όνομα της τάξης, της ηθικής και της τιμής.

Εκδόσεις
ΕΚΚΡΕΜΕΣ

Ιουλιανού 41 - 43 • Αθήνα 104 33 • Τηλ./Fax: 822.0006
Στόα του Βιβλίου • Πεσμαζόγλου 5 • Αθήνα • Τηλ.: 321.3583

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΒΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΙΜΗΣΗΣ

Δυσβάστακτη ή εύρωστια της οικονομίας

του Παύλου Κλαυδιανού

Δέν μένει πιά κανένα ζήτημα, όσο σοβαρό και αν είναι, πού να μην μετατρέπεται άμέσως, όταν παίρνει τη μορφή του συμβάντος, σε ένα επικοινωνιακό αντικείμενο με αποτέλεσμα να αντιστρέφεται ή πραγματική του σημασία. Η ανατίμηση της δραχμής την προηγούμενη εβδομάδα είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση πού, τουλάχιστον τις πρώτες μέρες, πέρασε στον κόσμο με την αντίθετη ακριβώς από την πραγματική της εικόνα. Βοήθησε φυσικά και τό γεγονός ότι πρόκειται κατά ένα μέρος για τεχνικό ζήτημα, αλλά αυτό δεν θά συνέβαινε ποτέ αν υπήρχαν έτοιμες οι αντίπαλες δυνάμεις –κόμματα, συνδικάτα, έπιστήμονες, Τύπος– να τό όρισουν σωστά κατ' αρχάς και μετά να τό κρίνουν κατά την άποψη τους και τό συμφέρον τους.

Η πιό άκραιο, ως προς τό βαθμό άλλοίωσης της πραγματικότητας, τοποθέτηση προήλθε δυστυχώς από τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό και τόν ύπουργό Έθνικης Οικονομίας. Ο κ. Κ. Σημίτης, εύρισκόμενος τό Σάββατο τό απόγευμα σε περιοδεία στην Πελοπόννησο, μίλησε για την εύρωστια της ελληνικης οικονομίας πού όδήγησε στην ανατίμηση του έθνικου νομίσματος. Ο ύπουργός Έθνικης Οικονομίας υπήρξε λίγο πιό συγκεκριμένος, αλλά κινήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος. Στις έπίσημες δηλώσεις του ανέφερε ότι ή πρόοδος της οικονομίας ήταν τόση τά δύο τελευταία χρόνια πού κατά την άποψη τών έταίρων μας έκανε άχρειαστο ένα μέρος της υποτίμησης της δραχμής δύο χρόνια πριν και γι' αυτό είσηγήθηκαν τώρα ανατίμηση. Οι διατεταγμένοι μ' αυτή τή «γραμμή» δημοσιογράφοι με τή βοήθεια και της άγνοιας προχώρησαν πιό πέρα μιλώντας για τό παρελθόν πιά της ψωροκώστιας και άλλα προπαγανδιστικά κοινότοπα.

Νίκη λοιπόν. Νίκη μάλιστα και με τή βούλα τών Ευρωπαίων πού ως τά χθές στέλναν εδώ έναν κάποιο λογιστή τους και οποιαδήποτε έπιτιμητική του φράση για τίς έπιδόσεις της οικονομίας μας γινόταν πρωτοσέλιδο στον ελληνικό Τύπο. Τώρα οι κορυφαίοι της Ε.Ε., όχι κάποιοι λογιστές, μας είπαν: πάτε πολύ καλά, δεν τό βλέπετε; Μπορείτε να κάνετε και μία ανατίμηση όπως παλαιότερα τό μάρκο, τό έλβετικό νόμισμα κτλ. Μία κάποια έθνικη ύπερηφάνεια πέρασε απ' όλες τίς ελληνικές γειτονίες.

Είναι να άπορεί κανείς πώς στάθηκε στά πόδια της όλη αυτή ή προπαγάνδα όταν από τό Σάββατο τό

βράδυ της ανατίμησης δόθηκαν στή δημοσιότητα δύο τοποθετήσεις τών Ευρωπαίων πού τελικά έλεγαν ένα μέρος της αλήθειας. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Οικονομική Νομισματική Έπιτροπή της Ε.Ε. σε κοινή ανακοίνωση ανέφεραν ότι «ή ανατίμηση της κεντρικης ισοτιμίας της δραχμής κατά 3,5% θά στηρίξει τίς αρχές στις προσπάθειές τους να κρατήσουν την οικονομία στο δρόμο της διατηρήσιμης ανάπτυξης με σταθερότητα τιμών». Προσέθετε δε άμέσως και την άναγκαία προς τότο οικονομική πολιτική: «Θά πρέπει [ή ανατίμηση] να συνοδευτεί από συνεχιζόμενη όρθή δημοσιονομική πολιτική και από τή συνεχή προώθηση διαρθρωτικών αλλαγών, πού αποβλέπουν στην ένδυνάμωση της διαδικασίας σύγκλισης, ιδιαίτερα της μάχης κατά του πληθωρισμού, για την όποία οι μισθολογικές εξελίξεις είναι επίσης ουσιώδεις!» Τήν ίδια στιγμή τό γραφείο του αρμόδιου Έπιτροπου Ίσπανου σοσιαλιστή κ. Π. Σόλμπες μās ενημέρωνε γραπτώς ότι ο κ. Έπιτροπος «πιστεύει ότι ή άπόφαση (της ανατίμησης) συμβάλλει στην διαδικασία σύγκλισης πού έχει εκκινήσει τά τελευταία χρόνια από την ελληνική κυβέρνηση και ύποστηρίζει πλήρως τή δέσμευση της ελληνικης κυβέρνησης για διαρθρωτικές αλλαγές, για αύστηρη δημοσιονομική πολιτική και την προσέγγισή της στις μισθολογικές εξελίξεις». Περίπου τά ίδια είχε πει όταν είχε έλθει πριν από περίπου δύο μήνες στην Αθήνα, προαναγγέλλοντας και την άνάγκη ανατίμησης για πρώτη φορά έπισήμως.

Τά πράγματα ήταν καθαρά για όποιον ήθελε να τά δει: τί όδήγησε στην ανατίμηση –πρωτίστως ή άστοχία ως προς τόν πληθωρισμό– και κυρίως τί συνοδευτική πολιτική αυτή άπαιτούσε –μιά δεξιότερη έκδοση οικονομικης πολιτικης.

Πρώτον. Θέμα ανατίμησης της κεντρικης ισοτιμίας πού είχε συμφωνηθεί –στις 353,1 δραχμές έναντι του Ευρώ– όταν έγινε υποτίμηση τέθηκε για πρώτη φορά πριν από περίπου έναν χρόνο από τούς Ευρωπαίους. Ο λόγος ήταν διότι δεν φαινόταν να πιάνεται τό κριτήριο του πληθωρισμού. Καθώς είχε ανατιμηθεί ή δραχμή πολύ, κάτω και από τίς 230 δραχμές, οι Ευρωπαίοι είπαν στους Έλληνες ότι ή έπιστροφή της ισοτιμίας στο 353 ουσιαστικά ήταν υποτίμηση. Αυτό θά συνέπιπτε μάλιστα και με την ύποχρεωτική μείωση τών έπιτοκιών από τό 13% περίπου στο 6%. Οι δύο

αυτές πράξεις θά αὔξαναν τόν πληθωρισμό πολύ, ὁ ὁποῖος δέν πῆγαινε οὕτως ἢ ἄλλως καλά. Ζητήθηκε νά μὴν γίνει ἡ ὑποτίμηση, ἀλλά μόνο ἓνα μέρος τῆς. Ἡ, τεχνικά, κάποια στιγμή νά γίνει ὀρισμός νέας κεντρικῆς ἰσοτιμίας, ἀνατιμημένης.

Δεύτερον. Γιατί ὅμως βρέθηκε ἡ δραχμὴ τόσο ἀνατιμημένη, τόσο μακριά ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἰσοτιμία τῆς τῶν 353,1 δραχμῶν; Εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ πού εἶπε ὁ κ. Παπαντωνίου ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία πῆγε καλύτερα καὶ ἄρα δέν χρειαζόταν τόση ὑποτίμηση; Ὅχι θεαίως. Ἡ ἀνατίμηση, καὶ τὰ ὑψηλά ἐπιτόκια κατ' ἀκολουθίαν, υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος γιὰ νά ἀποτρέψει τὴν ἀθρόα εἰσαγωγὴ κερδοσκοπικῶν κεφαλαίων καὶ τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν εἰσαγόμενων προϊόντων. Νόμισαν ὅτι θά ἀπαιτηθεῖ γιὰ λίγο αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀλλά τελικὰ μονιμοποιήθηκε. Ἰσως θυμόμαστε τίς συνεχεῖς αἰτιάσεις τοῦ κ. Παπαδήμου ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ νά σηκώνει ὅλο τὸ βάρος τῆς προσαρμογῆς κτλ., κτλ. Κατήγγειλε ἀκόμη καὶ τὴν πολιτικὴ κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων πού ἐνῶ αὐτὸς ἀνατιμοῦσε τὴ δραχμὴ, οἱ ἐπιχειρηματίες ἀνέβαζαν τίς τιμές διότι «κάποτε» εἶχε γίνει ὑποτίμηση!

Τρίτον. Ἡ κυβέρνησις εἶδε τὴν παγίδα καὶ κινήθηκε σὲ δύο ἐπίπεδα. Ἀπ' ἐνός μὲ ἐκκλήσεις στοὺς ἐπιχειρηματίες, «συμφωνίες κυρίων» γιὰ τίς τιμές καὶ μειώσεις ἔμμεσων φόρων ἐπιχείρησε νά πείσει τοὺς Ἑρωπαίους ὅτι θά τιθασεῦσει τίς τιμές. Ἀπ' ἐτέρου τοὺς διαβεβαίωσε ὅτι θά κάνει αὐστηρότερη δημοσιονομικὴ-μισθολογικὴ πολιτικὴ γιὰ νά περιορίσει τὸ κόστος ἐργασίας καὶ τὴ ζήτησι. Ἐπικαλοῦνταν ἀκόμη καὶ τὸ παράδειγμα τῆς Ἰταλίας πού ἀμέσως μετὰ τὴν εἰσοδοσὴν τῆς ΟΝΕ μπῆκε σὲ ὕφεση διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων μειώθηκαν τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τόκους λόγω μείωσης τῶν ἐπιτοκίων. Τὸ ἴδιο θά γίνει καὶ ἐδῶ, τοὺς ἔλεγαν, μὴν φοβάστε: θά ἔχουμε ὕφεση, οἱ τιμές θά πέσουν. Ἀρκεῖ νά μὴν γίνει ἀνατίμηση. Ἡ ἔστω, ἂν γίνει, νά εἶναι μικρὴ.

Τέταρτον. Γιατί δέν ἤθελε ἐπ' οὐδενὶ τὴν ἀνατίμηση ἢ κυβέρνησις; Ἦδη ἡ παραγωγικὴ βάση τῆς οἰκονομίας, μὲ τὸ πρόσθετο βάρος τῆς σκληρῆς νομισματικῆς πολιτικῆς τῆς Τραπέζης Ἑλλάδος (ἀνατίμηση καὶ ὑψηλὰ ἐπιτόκια), ἀντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα. Ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ καὶ οἱ ἐξαγωγές ἰδιαίτερα στὴν Ε.Ε. δέν πῆγαιναν καθόλου καλά. Ἡ ἀνεργία αὐξανόταν ραγδαῖα. Κάθε χώρα μπαίνοντας στὴν ΟΝΕ προσπαθεῖ νά κάνει μιά μικρὴ ἔστω ὑποτίμηση γιὰ τελευταία φορὰ γιὰ νά ἀνασάνει λίγο, νά ὀδηγηθεῖ δηλαδὴ μὲ ὅσο μπορεῖ ἀνταγωνιστικότερη ἰσοτιμία. Ἐμεῖς θά πηγαίναμε ἀνάποδα;

Πέμπτον. Naί, μᾶς ζητήθηκε τελικὰ νά πᾶμε ἀνάποδα! Ὅσο καὶ ἂν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπέμεινε ὡς τὸ τέλος νά λέει ὅτι θά συμπίεσει τὴ ζήτησι, ὅτι θά κάνει «διαρθρωτικὴς ἀλλαγές». Ὅσο καὶ ἂν εἶπε τὸ καθόλου κολακευτικὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀνατίμηση τῆς δραχμῆς δύο χρόνια τώρα δέν ἀντανακλᾷ πρόοδο –εὐρωστία, ὅπως εἰπώθηκε ἐπισήμως– τῆς πραγματι-

κῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀνάγκες τῆς ἀντιπληθωριστικῆς πολιτικῆς. Ἄρα μὲ ἀνατιμημένην δραχμὴν στὴν ΟΝΕ θά συναντήσουμε τεράστιες δυσκολίες καὶ προβλήματα...

Ἑκτον. Οὐσιαστικὰ αὐτὸ πού «συμφωνήθηκε» εἶναι νά γίνουν ὅλα αὐτὰ πού ὑποσχόταν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ὡς οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ ἐμπεριέχονται στὸ Πρόγραμμα Σύγκλισης πού ἤδη συζητοῦν, ἀλλὰ ἐπιπλέον νά αὐξηθεῖ ἡ ἐντασί τους καὶ φυσικὰ νά γίνει καὶ ἀνατίμηση! Προσοχή. Ἄν τελικὰ ἡ «ἀγορά» ἐπιμείνει νά μὴν ὠθεῖ τὴν πραγματικὴ ἰσοτιμία στὴ νέα κεντρικὴ ἰσοτιμία τῶν 340,7 δραχμῶν, μπορεῖ νά γίνῃ καὶ δευτέρη ἀνατίμηση...

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἤμουν πειστικὸς καὶ «ἔστησα» ξανά τὴν ἀλήθεια στὰ πόδια τῆς. Ὅμως εἶναι τόσο καταστροφικὴ αὐτὴ ἡ ἐπιλογή; Δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι «ἡ διατήρηση χαμηλοῦ πληθωρισμοῦ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ σταθερὴ ἄνοδο τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων», ὅπως εἶπε ὁ κ. Παπαδήμος; Ἡ ὅτι «μὲ τὴν ἀνατίμηση τῆς κεντρικῆς ἰσοτιμίας, θά διευκολυνθεῖ ἡ ἐπίτευξη τῶν προβλεπόμενων ὑψηλῶν ρυθμῶν ἀνάπτυξης τὸ 2000-2001», ὅπως εἶπε ἐπίσης ὁ κ. διοικητής; Δέν ἰσχύει αὐτὸ πού εἶπε ὁ κ. Παπαντωνίου ὅτι «ἡ ἀνατίμηση αὐτὴ ἀντανακλᾷ τὴ δύναμη καὶ τὴν εὐρωστία πού ἀπέκτησε ἡ ἐθνικὴ οἰκονομία μετὰ ἀπὸ ἕξι χρόνια σκληρῆς προσπάθειας»; Δέν σημαίνει ὅτι «οἱ τιμές τῶν εἰσαγόμενων προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν μέσα στὴν ΟΝΕ θά εἶναι πιὸ χαμηλές», ὅπως εἶπε ἐπίσης ὁ κ. ὑπουργός;

Δυστυχῶς ὁ χαμηλὸς πληθωρισμὸς δέν σημαίνει ἀναγκαστικὰ προϋπόθεση γιὰ σταθερὴ ἄνοδο τῶν εἰσοδημάτων. Κατὰ κανόνα, μέσω τῆς συμπίεσης τῶν μισθῶν, τῆς εὐελιξίας καὶ τῆς ἀνεργίας, σημαίνει μείωση τῶν εἰσοδημάτων. Καὶ δέν προκύπτει ἀπὸ πουθενά ὅτι ὠθεῖται ἡ ἀνάπτυξη. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ἀκόμη, δέν προκύπτει ὅτι συγκρατεῖ τίς τιμές. Αὐτὸ ἀποδείχθηκε δύο χρόνια τώρα. Κι αὐτὸ διότι οὐσία τῆς πολιτικῆς πού ἀσκεῖται εἶναι ἡ αὐξηση τῶν κερδῶν, ἀναγκασία τώρα ἐπιπλέον καὶ γιὰ νά διατηρεῖται ἄνοδικὸ τὸ Χρηματιστήριο. Ὅσο γιὰ τὸ κατά πόσο ἡ «σταθεροποίηση τῆς οἰκονομίας», ὅπου συμβάλλει ὑποτίθεται ἡ σκληρὴ δραχμὴ, εἶναι ἓνα δεδομένο συλλογικὸ ἀγαθὸ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, νά ποῦμε τὰ ἐξῆς: Πρῶτον, δέν εἶναι δεδομένο καθὼς ἀκόμη καὶ ἡ ἐμφανιζόμενη βελτίωση τῶν ὀνομαστικῶν δεικτῶν τῆς οἰκονομίας δέν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου πραγματικὴ, καὶ αὐτὸ θά φανεῖ ἀμέσως μετὰ τίς ἐκλογές. Δεύτερον, ἡ ἐπίτευξί της ἐγίνε μὲ πολιτικὴς πού εἶχαν ταξικὸ προσανατολισμό. Τρίτον, ἡ κυβέρνησις μὲ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ πού σχεδιάζει γιὰ τὸ μέλλον πείθει ὅτι τὰ «ἀγαθὰ τῆς σταθεροποίησης» τὰ δίνει ὅλα ὡς προῖκα στὰ ἴδια στρώματα καὶ τάξεις πού ὠφελήθηκαν καὶ κατὰ τὴν ἐπίτευξί της. Δέν θά ὠφελήθοῦμε ὅλοι.

Ἡ «ἀνατίμηση» ἦλθε τελικὰ σάν μιά ἀστραπή καὶ ἔθεσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ καθαρά ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἦταν χρήσιμη καὶ γιὰ μᾶς...

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΤΟ ΚΟΣΟΒΟ

του Έρικ Ρουλώ

Τό κείμενο του Γάλλου δημοσιογράφου και πρώην διπλωμάτη Έρικ Ρουλώ δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Le Monde Diplomatique* (Δεκέμβριος 1999), και στην *Έλευθεροτυπία* (16 Ιανουαρίου 2000). Κατά τη γνώμη μας είναι ένα από τα πιο σοβαρά και τεκμηριωμένα κείμενα για τον πόλεμο στο Κόσοβο. Τό αναδημοσιεύουμε ώστε να τό διαβάσουν και όσοι από τους αναγνώστες του *Πολίτη* δέν τό διάβασαν στην *Έλευθεροτυπία*.

Ο ρόλος της Γαλλίας στη σύγκρουση του Κοσόβου σπάνια αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής εξέτασης. Παραμορφώθηκε από αποσπασματικές ειδήσεις, σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα από παραπληροφόρηση, κάτι τό οποίο συνηθίζεται σε καιρό πολέμου. Καθώς στη συνέχεια καταλάγιασαν τά μανιχαϊκά πάθη, οι γλώσσες λύνονται, άγνωστες πληροφορίες κάνουν την εμφάνισή τους και οι απόπειρες εξαπάτησης αποτυγχάνουν.

Η γαλλική διπλωματία, παρά τά ση-

μαντικά πλεονεκτήματα και τά εμπειροστελέχη που διέθετε, δέν κατόρθωσε πάντα να αποφύγει την εμπλοκή της σ' έναν μηχανισμό που την απομάκρυνε από τίς παραδοσιακές κατευθύνσεις της.

Έτσι, συμμετείχε σε μιά επιχείρηση ή οποία εξακολουθεί να έχει συνέπειες γεμάτες βαρύτατες άπειλές. Διάφοροι παράγοντες, από τους οποίους μερικοί ήταν ανεξάρτητοι από τή θέληση της κυβέρνησης, συνέβαλαν σε αυτή την παρέκκλιση. Η έλλειψη πλήρους διαφάνειας υπήρξε ένας από αυτούς.

Τό Κοινοβούλιο, τό όποιο άποτελεί σέ κάθε δημοκρατία μιá άπαραίτητη προστασία, περιθωριοποιήθηκε από τήν άρχή. Πολλά από τά μέλη του διαμαρτυρήθηκαν, γιατί έμαθαν από τά ΜΜΕ τήν έναρξη τών έχθροπραξιών, δεδομένου ότι «ένημερώθηκαν» από τήν κυβέρνηση για τήν έμπλοκή τής Γαλλίας μέ καθυστέρηση 48 ώρων, αντίθετα μέ τήν καθιερωμένη πρακτική και μέ τό πνεύμα —άν όχι και τό γράμμα— του Συντάγματος.

Ό πρωθυπουργός Λιονέλ Ζοσπέν δικαιολογήθηκε, έπιχαλούμενος τήν άπουσία του στο Βερολίνο, όπου συμμετείχε στο Εύρωπαϊκό Συμβούλιο. Όμως, οι όμολογοί του είχαν φροντίσει νά συμβουλευτούν ή νά λάβουν προηγουμένως τήν έγκριση τών Κοινοβουλιών τών χωρών τους.

Όπως και νά έχει τό πράγμα, τό γεγονός ότι ή εθνική άντιπροσωπεία θρέθηκε μπροστά σέ τετελεσμένα γεγονότα δέν όφείλεται σέ έλλειψη χρόνου: οι άεροπορικές έπιχειρήσεις είχαν σχεδιαστεί πριν από μήνες και ή προσφυγή στον πόλεμο είχε κριθεί κάτι περισσότερο από πιθανή, σχεδόν αναπόφευκτη, πριν από έβδομάδες. Η άμετάκλητη άπόφαση για άνάλυση δράσης είχε ληφθεί τουλάχιστον μιá έβδομάδα πριν, όταν οι Δυτικοί άποφάσισαν νά άποσύρουν από τό Κόσοβο τούς παρατηρητές του Όργανισμού για τήν Άσφάλεια και τή Συνεργασία στην Εύρώπη (ΟΑΣΕ), για νά μήν είναι έκτεθειμένοι στους βομβαρδισμούς.

Δύο άλλα κενά, πολύ σημαντικότερα, μαρτυρούν τήν άμηχανία τής κυβέρνησης: τό σχέδιο συμφωνίας του Ραμπουγέ, ή άπόρριψη του όποίου από τό Βελιγράδι χρησίμευσε ως πρόσχημα για τούς άεροπορικούς βομβαρδισμούς, δόθηκε στή δημοσιότητα μέ μεγάλη καθυστέρηση. Η άναφορά του ΟΑΣΕ πού περιείχε τίς διαπιστώσεις τών 1.300 παρατηρητών του στην περιοχή, από τόν Νοέμβριο του 1998 ως τίς 19 Μαρτίου του 1999, όποτε και άποσύρθηκαν, εξακολουθεί νά παραμένει «έμπιστευτική».

Όμως, αυτό τό κείμενο θά μπορούσε νά είχε έπιτρέψει τήν εξακρίβωση τής άλήθειας τών ισχυρισμών ότι οι σερβικές φρικαλεότητες είχαν άποκτήσει τέτοια έκταση, ώστε νά είναι άναγκαία ή διακοπή τών διπλωματικών διαδημάτων για νά έπιχειρηθεί ή σωτηρία τών Κοσοβάρων από μιá «γενοκτονία». Μπροστά στην άρνηση τών άρμόδιων ύπηρεσιών του ΟΑΣΕ νά δώσουν τήν παραμικρή πληροφορία για τό περιεχόμενο αυτής τής άναφορής, παραμένουν οι άμφιβολίες για τήν ειλικρίνεια αυτού του έπιχειρήματος.

Όλ' αυτά δικαιολογούν τό ένδιαφέρον πού παρουσιάζει ή μαρτυρία ενός μέλους τής γαλλικής ομάδας πού συμμετείχε στην άποστολή του ΟΑΣΕ. Ό συνομιλητής μας, Ζάκ Προντόμ, είναι ένας έπαγγελματίας τών άνθρωπιστικών έπεμβάσεων, στίς όποιες έχει άφιερώσει μεγάλο μέρος τής ζωής του.

Πριν διοριστεί πολιτικός σύμβουλος τών ομάδων του ΟΑΣΕ στο Κόσοβο, αυτός ό πενηνταπεντάχρονος άντρας είχε έργαστεί σέ διάφορες διεθνείς όργανώσεις,

έκπληρώνοντας άποστολές σέ πολλές χώρες τής Άφρικής, τής Άσίας και τής Καριβικής. Υποστηρίζει ότι, τό μήνα πού προηγήθηκε του πολέμου, κατά τή διάρκεια του όποίου κυκλοφορούσε έλεύθερα στην περιοχή του Πέτς, αυτός και οι συνάδελφοί του δέν είχαν παρατηρήσει τίποτε τό όποιο θά μπορούσε νά παρομοιαστεί μέ συστηματικές διώξεις: ούτε όμαδικές ή μεμονωμένες δολοφονίες ούτε έμπρησμούς κατοικιών ούτε έκτοπίσεις. Βέβαια, διορθώνει, «μιás άνέφεραν συγκρούσεις άνάμεσα στους άυτόνομιστές του Άπελευθερωτικού Στρατού του Κοσόβου (UCK) και τίς δυνάμεις άσφαλείας. Έξάλλου, οι μοναδικές περιπτώσεις στίς όποιες κληθήκαμε νά κάνουμε έρευνες άφορούσαν μιá δολοφονία και δύο εξαφανίσεις».

Έάν αυτή ή μαρτυρία έπιβεβαιωνόταν, θά μπορούσαμε νά συμπεράνουμε ότι τό ΝΑΤΟ όφείλει νά αναλάβει τήν ευθύνη για τήν έξοδο 800.000 Κοσοβάρων, οι όποιοι προσπαθούσαν νά ξεφύγουν τόσο από τούς βομβαρδισμούς τών συμμαχικών δυνάμεων όσο και από τίς έκτοπίσεις τών Σέρβων, πού ήταν πλέον δυνατές μετά τήν άπόσυρση τών παρατηρητών του ΟΑΣΕ.

Αυτοί οι νέοι πρόσφυγες προστέθηκαν στους 200.000 πού είχαν ακολουθήσει τό δρόμο τής έξορίας στην περίοδο 1998-1999, κυρίως κατά τή διάρκεια τών συγκρούσεων μεταξύ τών σερβικών δυνάμεων και τών μαχητών του UCK.

Άν ή άναφορά του ΟΑΣΕ παραμένει μέχρι σήμερα ένα καλά φυλασσόμενο μυστικό, ή γαλλική κυβέρνηση παρέδωσε τελικά τό σχέδιο του Ραμπουγέ στους βουλευτές πού τό ζητούσαν. Παρά τήν έπιμονή του, αλλά και τό γεγονός ότι είναι πρόεδρος τής Έπιτροπής Άμυνας τής Έθνοσυνέλευσης, ό Πώλ Κιλές τό έλαβε μόλις στίς 3 Ιουνίου, όταν ό πόλεμος είχε ούσιαστικά τελειώσει (έκείνη άκριβώς τήν ήμέρα τό σερβικό Κοινοβούλιο είχε δεχθεί τούς όρους για τήν κατάπαυση του πυρός).

Φαίνεται ότι υπάρχουν διάφορες έξηγήσεις για αυτή τή «διακριτικότητα» τών άρχών. Μία από αυτές άφορούσε έσωτερικούς λόγους. Η άπόλυτη διαφάνεια θά είχε σίγουρα προκαλέσει έρωτηματικά, άμφισβητήσεις, κοινοβουλευτικές συζητήσεις και διάλογο στα ΜΜΕ, άν και μερικά απ' αυτά ήταν έξαρχής θερμοί ύποστηρικτές του πολέμου.

Τό ίδιο θά συνέβαινε και στο έσωτερικό τών πολιτικών κομμάτων και μάλιστα στίς παραμονές τών ευρωεκλογών. Έπρεπε νά άποφευχθεί ή διχόνοια, τόσο στους κόλπους τής πληθυντικής Άριστεράς όσο και στην άντιπολίτευση. Η προεδρία και τό πρωθυπουργικό γραφείο κατόρθωσαν μέ αυτό τόν τρόπο νά διαφυλάξουν τή συναινετική άρμονία τής συγκατοίκησης.

Πέρα από τίς έσωτερικές έντάσεις, ή πρόωγη δημοσίευση του κειμένου του Ραμπουγέ δημιουργούσε τόν κίνδυνο νά διαταραχθούν οι σχέσεις τής Γαλλίας μέ τούς συμμάχους της. Δύσκολα θά μπορούσε νά υποστηρίξει κανείς αυτό τό παράδοξο κείμενο, τό όποιο είχε έγκριθεί από τό Παρίσι. Εύκολα μπορεί κανείς νά

σχηματίζει μία ιδέα γι' αυτό: εάν, όπως υποστηρίχθηκε, η κυριότερη προτεραιότητα αφορούσε τη σωτηρία των Κοσοβάρων από μία γενοκτονία και την εξασφάλιση σε αυτούς μιας «ουσιαστικής αυτονομίας», θά έπρεπε να είχε καταστρωθεί ένα τελείως διαφορετικό σχέδιο. Εάν, αντίθετα, η πρόθεση των συμμαχικών δυνάμεων ήταν να οδηγηθούν σε άποτυχία οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις για να απομείνει ως μοναδική διέξοδος ή στρατιωτική επιλογή, δεν θά είχαν δράσει με διαφορετικό τρόπο.

Τό κείμενο του Ραμπουγέ πού παρουσιάστηκε στους Κοσοβάρους και τους Σέρβους αντιπροσώπους αποτελούνταν από ένα όγκώδες έγγραφο 57 σελίδων και περιείχε μία συμφωνία-πλαίσιο, πλήθος νομοθετικών διατάξεων και ένα Σύνταγμα, με στόχο τους τη δημιουργία κρατικών δομών στο αυτόνομο Κόσοβο. Έτσι καθορίζονταν με κάθε λεπτομέρεια η εκλογική διαδικασία, η σύνθεση, η λειτουργία και οι εξουσίες του Κοινοβουλίου, της κυβέρνησης, του Άνωτατου και του Συνταγματικού Δικαστηρίου αλλά και του μελλοντικού προέδρου του Κόσοβου, καθώς επίσης και των δήμων, οι οποίοι θά έπρεπε να είναι αποκεντρωμένοι. Καθορίζονταν επίσης τό προσωπικό, ό εξοπλισμός και η στολή των δυνάμεων ασφαλείας, τά καθήκοντα της Αστυνομικής Ακαδημίας, ακόμα και η φύση του οικονομικού συστήματος.

Έτσι, οι δυνάμεις της συμμαχίας καλούσαν τους αντιμαχόμενους να εγκρίνουν –σε διάστημα δύο εβδομάδων– πολύπλοκους θεσμούς, πού είχαν διατυπωθεί μέσα στη μυστικότητα των καγκελαριών των χωρών της Ατλαντικής Συμμαχίας, οι οποίες αναγνώριζαν στον έαυτό τους τό αποκλειστικό δικαίωμα να ελέγξουν την ύλοποίησή τους.

«Σκέλος εφαρμογής»

Σέ αυτό τό σκέλος, πού ονομάστηκε πολιτικό, προστέθηκαν στρατιωτικές διατάξεις –πού ονομάστηκαν διακριτικά «σκέλος εφαρμογής»– οι οποίες επρόκειτο να δώσουν τη χαριστική βολή στη διπλωματική διαδικασία. Η «διεθνής δύναμη», την οποία τό NATO θά είχε τό προνόμιο να «συγκροτήσει και να διευθύνει», όφειλε όχι μόνο να απολαμβάνει πλήρη έλευθερία κυκλοφορίας και εγκατάστασης «στό σύνολο της επικράτειας της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας, συμπεριλαμβανομένου του έναέριου χώρου και των χωρικών υδάτων» (δηλαδή στό Κόσοβο, τη Σερβία, τό Μαυροβούνιο και τη Βοϊβοδίνα), αλλά επίσης «να χρησιμοποιεί τά αεροδρόμια, τό όδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο και τά λιμάνια χωρίς να υποχρεούται να καταβάλλει δασμούς, φόρους, τέλη και διόδια». Τό NATO –τό πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό του– θά απολάμβανε «άσυλία για ζητήματα άστικού, ποινικού και διοικητικού δικαίου».

Ακόμα καλύτερα, τό NATO θά είχε δικαίωμα «να βελτιώσει ή να τροποποιήσει», κατά βούληση, την

υποδομή, δηλαδή «γέφυρες, σήραγγες, κτίρια και συστήματα δημόσιας ωφέλειας», στό σύνολο της επικράτειας της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας. Στη μεταποικιακή εποχή, κανένας στρατός κατοχής δεν ιδιοποιήθηκε τόσες εξουσίες κυριαρχίας, οι οποίες εξέλλου ελάχιστη σχέση έχουν με τά συμφέροντα ή την ευημερία των «προστατευόμενων» πληθυσμών.

Είναι κάτι περισσότερο από προφανές: ένα τόσο λεπτομερές και αναλυτικό κείμενο θά απαιτούσε πολύμηνες διαπραγματεύσεις, σχεδόν με τη βεβαιότητα ότι ήταν καταδικασμένες από άποτυχία. Αυτό τό κείμενο, πού χαρακτηρίστηκε ισορροπημένο σε μία ανακοίνωση του γαλλικού ύπουργείου Έξωτερικών –άν και «άπαράδεκτο», όπως παραδέχθηκε ένας ύψηλόβαθμος διπλωμάτης, πού μίλησε καλυπτόμενος από την άνωθυμία, δεν μπορούσε προφανώς να ικανοποιήσει ούτε τους Άλβανούς Κοσοβάρους, στους οποίους δεν αναγνωρίζονταν τό δικαίωμα στην άνεξαρτησία, ούτε τους Σέρβους, οι οποίοι καλούνταν να άπεμπολήσουν την έθνική κυριαρχία τους, ούτε τη Ρωσία, ή οποία περιοριζόταν σε ρόλο κομπάρσου και καλούνταν να αναγνωρίσει τη λαβή του NATO πάνω στη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία.

Αυτό τό τριπλό μπλοκάρισμα, ώστόσο, ξεπεράστηκε με διαστικό, άν όχι αϋθάδη τρόπο. Οι ΗΠΑ γνωστοποίησαν έξαρχής στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές ότι θά εξέταζονταν μόνο «δευτερεύουσες τροποποιήσεις». Ο Άμερικανός πρέσβης Κρίστοφερ Χίλ, συντάκτης του σχεδίου του Ραμπουγέ, και ή ύπουργός Έξωτερικών Μάντλιν Όλμπράιτ έξασφάλισαν, την τελευταία στιγμή, την άποδοχή του UCK προσφέροντάς του έμπιστευτικές διαβεβαιώσεις πού ήταν αντίθετες με τίς γραπτές δεσμεύσεις: έπειτα από μία τριετή μεταδατική περιόδο, θά οργανωνόταν δημοψήφισμα για την άνεξαρτησία, και στό μεταξύ δεν θά «ήταν ιδιαίτερα άπαιτητικοί» όσον άφορᾶ τόν άφοπλισμό των ένόπλων.

Τό άποφασιστικό επιχείρημα πού έκρινε την άποδοχή της συμφωνίας από τόν άρχηγό του UCK αποκάλυπτε την ύστεροβουλία της Ουάσιγκτον: όπως του έκμυστηρεύτηκαν οι Άμερικανοί συνομηλητές του, ή ύπογραφή του θά επέτρεπε στό NATO να άρχίσει άμέσως τίς έχθροπραξίες ένάντια στη Σερβία, άφου αυτή θά έμφανιζόταν στό έξής ως ό μοναδικός υπεύθυνος για τό άδιέξοδο. Και τόσο τό χειρότερο άν τό Βελιγράδι είχε άποδεχτεί τά κυριότερα σημεία του πολιτικού σκέλους, και κυρίως την παραχώρηση «ουσιαστικής αυτονομίας» στό Κόσοβο. Όσον άφορᾶ τη Ρωσία, ό αποκλεισμός της από τό διπλωματικό παιχνίδι ήταν έξασφαλισμένος, από τη στιγμή πού οι δυτικές δυνάμεις είχαν διαμορφώσει τίς στρατιωτικές διατάξεις –παρά την αντίθεση της Ρωσίας– θεωρώντας τες «άναπόσπαστα συνδεδεμένες» με τό σύνολο του έγγράφου.

Συνεπώς, ή άποτυχία της Διάσκεψης του Ραμπουγέ είχε προγραμματιστεί ήδη από την έναρξή της, στις 6 Φεβρουαρίου 1999. Καθώς ή Ρωσία διαχώρισε άμέσως

τή θέση της από το στρατιωτικό σκέλος, ή Σερβία τό απορρίπτει με τή σειρά της μόλις λαμβάνει γνώση στίς 22 Φεβρουαρίου. Τό θεωρεί «*άπαράδεκτο*» καί επικαλείται τό γεγονός ότι «*ούτε συζητήθηκε ούτε έγκρίθηκε από τήν Όμάδα Έπαφής*». Πράγματι, τό σχέδιο είχε παρουσιαστεί από τίς τέσσερις δυτικές δυνάμεις, δεδομένου ότι ή Ρωσία είχε προβάλει ένστάσεις. Κατά συνέπεια, τό διάβημα ήταν άκυρο. Αυτό ήταν τουλάχιστον τό νομικό έπιχείρημα πού πρόβαλε τό Βελιγράδι γιά νά δικαιολογήσει τήν άρνησή του νά λάβει ύπόψη του αυτό τό κείμενο.²

Σταμάτησαν τόν πόλεμο

Κατ' αυτό τόν τρόπο, οι Δυτικοί στεροϋνταν ένα πολύτιμο διπλωματικό εργαλείο. Πράγματι, ή Όμάδα Έπαφής γιά τή Γιουγκοσλαβία, από τή συγκρότηση της τό 1994, είχε άποδείξει τήν άξία της: ή μεγαλύτερη έπιτυχία της ήταν ό τερματισμός του πολέμου της Βοσνίας, κυρίως χάρη στίς πιέσεις πού άσκησε τό Κρεμλίνο στόν πρόεδρο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, τήν «*άξιοπιστία*» του όποιου έπαινοϋσαν τότε οι Δυτικοί διπλωμάτες, μεταξύ των όποιων καί οι Γάλλοι.

Στήν ύπόθεση του Κοσόβου, ή διαδρομή πού ακολούθησε ή γαλλική διπλωματία είναι σαφής με παράδοξα. Καθώς δέν καταφέρνει νά άποδεσμευτεί από τίς άμερικανικές καί ευρωπαϊκές πιέσεις, προσφέρει ένα περίεργο θέαμα. Η λογική του πολέμου συνοδεύει, έναλλάσσεται ή αντίφάσκει με τήν προφανή θέληση γιά κατάληξη σέ ειρηνικό διακανονισμό, σύμφωνα με τή γραμμή πού είχε χαράξει ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας Φρανσουά Μιτεράν, ήδη από τήν άρχή των Γιουγκοσλαβικών κρίσεων, καί ή όποία είχε συνεχιστεί από τόν Ζάκ Σιράκ καί από όλες τίς κυβερνήσεις, της Δεξιής ή της Άριστερας.

Τά σημεία αναφοράς δέν έλειπαν: «*νά μήν προσθέσουμε πόλεμο στόν πόλεμο*» σέ μιά περιοχή όπου οι εθνικές συγκρούσεις θά έπρεπε νά άπαγορεύουν κάθε μεροληψία, νά προσεταιριστούμε τή Ρωσία, πού άποτελεί ένα παράγοντα ό όποιος δέν είναι δυνατόν νά παρακαμφθεί στά Βαλκάνια, όπου ή «*κατευναστική έπιρροή*» είναι αναγκαία, νά δράσουμε με τή ρητή συναίνεση του Συμβουλίου Άσφαλείας του ΟΗΕ καί νά ξεφύγουμε έτσι από τόν παρεμβατικό ρόλο του ΝΑΤΟ πού είναι σέ βάρος της άυτονομίας λήψης αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.³

Οι Ζάκ Σιράκ, Λιονέλ Ζοσπέν καί Ίμπέρ Βεντρίν προσπαθοϋν νά παραμείνουν σέ αυτή τήν κατεύθυνση τήν άνοιξη του 1998, όταν οι έντάσεις στο Κόσοβο φτάνουν στο άποκορύφωμά τους. Πολλαπλασιάζουν τίς δημόσιες δηλώσεις καί τά διακριτικά διαβήματα στους Δυτικούς συμμάχους, ιδιαίτερα στους Άμερικανούς.

Ο έπικεφαλής της γαλλικής διπλωματίας δίνει σκληρές μάχες στήν Όμάδα Έπαφής γιά νά υπερισχύσει ή άποψη του Παρισιού. Έπιμένει καί έπιτυγχάνει, πριν

από τήν έναρξη της Διάσκεψης του Ραμπουγέ, νά άναγνωριστοϋν στα κείμενα ή εθνική κυριαρχία της Σερβίας στο Κόσοβο καί ή πρωτοκαθεδρία του ΟΗΕ.

Τό Παρίσι έννοει τό διάλογο με τόν Ίμπραήμ Ρουγκόβα, ό όποιος εκλέχτηκε δύο φορές πρόεδρος της «*Δημοκρατίας του Κοσόβου*» (τό 1992 καί τό 1998), μέσα από ήμπαράνομες εκλογές: είναι ό άνθρωπος των συμβιβασμών πού θεωρεί «*προτιμότερα δέκα χρόνια διαπραγματεύσεων από δέκα λεπτά πολέμου*».

Άντίθετα, ή γαλλική διπλωματία κρατά σέ άπόσταση τόν Χασίμ Θάτσι, τόν άρχηγό του UCK, ό όποιος έχει κάτι παραπάνω από κακή φήμη στο Παρίσι.

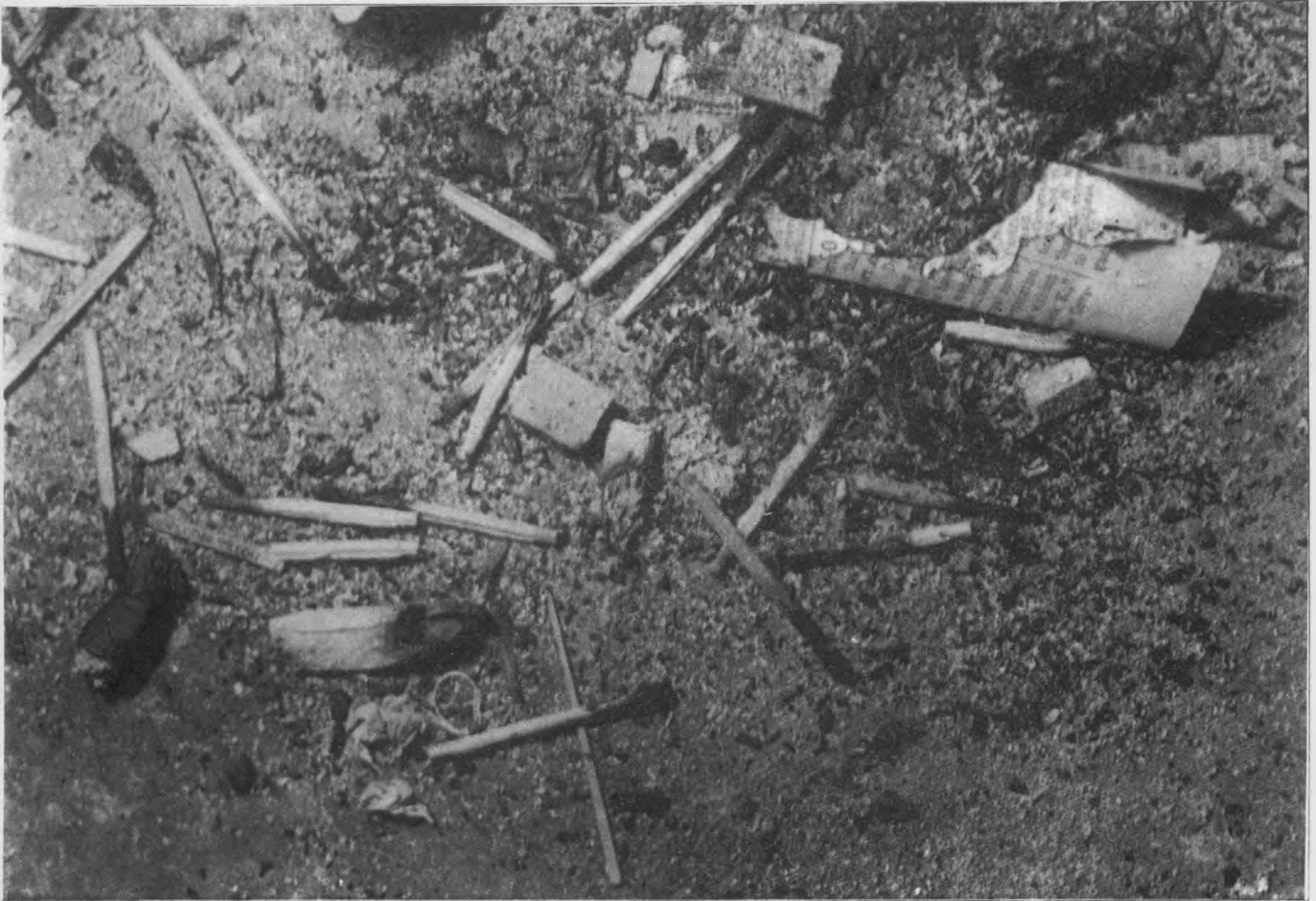
Προσοχή στίς «προκλήσεις»

Ο ύπουργός Έξωτερικών Ίμπέρ Βεντρίν καταδικάζει άπερίφραστα, στίς δημόσιες δηλώσεις του, τή συμπεριφορά των σερβικών δυνάμεων, όμως, με περισσότερο διακριτικό τρόπο, έπιστά τήν προσοχή των όμολόγων του στίς «*προκλήσεις*» των ένοπλων δυνάμεων των άυτονομιστών, οι όποιες άναζωπυρώνουν τόν έμφύλιο πόλεμο κάθε φορά πού ό πρόεδρος Μιλόσεβιτς κάνει ένα βήμα προς τή σωστή κατεύθυνση. Όμως, οι γαλλικές άρχές δέν άγνοοϋσαν εκείνη τήν εποχή τό γεγονός ότι οι άμερικανικές καί γερμανικές ύπηρεσίες πληροφοριών έξόπλιζαν καί εκπαίδευαν, άμεσα ή έμμεσα, τους μαχητές του UCK, τους όποιους παλιότερα οι ΗΠΑ θεωροϋσαν «*τρομοκράτες*» οργανικά συνδεδεμένους με τήν πολυπλόκαμη άλβανική μαφία.

Όστόσο, ή Γαλλία υίοθετεί χωρίς φανερούς ένδοιασμούς τή λογική του πολέμου. Προσπαθει, άραγε, νά άσκήσει πιέσεις στόν πρόεδρο Μιλόσεβιτς ή νά άνακτήσει τήν άξιοπιστία της στα μάτια των συμμάχων της πού τήν ύποπτεύονται ότι μεροληπτεί υπέρ των Σέρβων; Πάντως, αυτός πού προτείνει πρώτος —ήδη από τίς 28 Μαΐου 1998— τήν έξέταση της προσφυγής στη βία καί προωθει τήν υιοθέτησή της από τό Συμβούλιο του ΝΑΤΟ είναι ό Ίμπέρ Βεντρίν.

Φυσικά ή Άμερικανίδα ύπουργός Μάντλιν Όλμπράιτ τόν ύποστηρίζει άνεπιφύλακτα. Στή συνέχεια, ό Άλέν Ρισάρ, ύπουργός Άμυνας, συντάσσεται με τους όμολόγους τους στο ΝΑΤΟ γιά τό σχεδιασμό των άεροπορικών έπιχειρήσεων «*πού άποτελοϋν τήν πλέον άξιοπίστη στρατιωτική έπιλογή*».

Άκόμα, ό έπικεφαλής της γαλλικής διπλωματίας είναι εκείνος πού προτείνει —στίς 20 Ίανουαρίου 1999, περίπου δεκαπέντε ήμέρες πριν από τήν έναρξη της Διάσκεψης του Ραμπουγέ— «*νά επιβληθεί με τή βία ένα προτεκτοράτο στο Κόσοβο, εάν οι διαπραγματεύσεις δέν καταλήξουν σέ πολιτικό συμβιβασμό*». Ο κύκλος κλείνει όταν, στίς άρχές Φεβρουαρίου, ή Γαλλία υίοθετεί τό στρατιωτικό σκέλος, αυτή τή φορά όμως κάτω από τίς πιέσεις εκείνων πού χαράζουν τήν άμερικανική στρατηγική. Συνεπώς, δέν είναι δυνατόν νά γίνουν πιστευτοί παρά κατά τό ήμω οι Γάλλοι ιθύ-

νοντες όταν υποστηρίζουν ότι «οι ΗΠΑ δέν επέδρασαν τή στρατηγική τους».⁴

Όντως, τά πράγματα δέν είναι τόσο απλά. Ἡ Ουάσιγκτον εἶναι ἐκείνη πού συντάσσει τό ἀπογοητευτικό κείμενο τοῦ Ραμπουγέ, τό ὁποῖο καθιστοῦσε ἀναλόφρευκτο τό ναυάγιο τῶν διαπραγματεύσεων γιά τήν ἐξεύρεση συμβιβαστικῆς λύσης. Ἐπίσης, ἡ Ουάσιγκτον εἶναι ἐκείνη πού παραμορφώνει τόν πόλεμο ὅπως τόν εἶχε προτείνει ἡ Γαλλία, δηλαδή σύμφωνα μέ τή διεθνή νομιμότητα. Φαίνεται ὅτι ἡ γαλλική διπλωματία τρέφει τήν ἐλπίδα ἢ τήν αὐταπάτη ὅτι θά κατορθώσει, τελικά, νά ἀποφύγει τό ἀνεπανόρθωτο. Μιά ἐβδομάδα πρῖν ἀπό τόν πόλεμο, ὁ Ἰμπέρ Βεντρίν δήλωνε: «Ἐμεῖς υποστηρίζουμε ὅτι ὁ Χάρτης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν πρέπει νά γίνει σεβαστός. Ἐξάλλου, ἡ ἰδρυτική συνθήκη τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας τοῦ 1949 ἀναγνωρίζει σαφῶς τήν πρωτοκαθεδρία τοῦ ΟΗΕ».⁵

Στήν πραγματικότητα, ἡ Γαλλία βρισκόταν στριμωγμένη μεταξύ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς διεθνούς νομιμότητας καί τῶν συνδυασμένων πιέσεων τῶν ἐταίρων της καί τῶν ΜΜΕ. Τά τελευταῖα, γιά διάφορους λόγους –ἀνθρωπιστικούς, ἰδεολογικούς ἢ δημαγωγικούς, κατάγγελλαν ἀδιάκοπα τήν «παθητικότητα», τήν «ἀδυναμία» καί τήν «ἀδιαφορία» τῶν Εὐρωπαίων, θέματα πού προτιμοῦσαν τά ἀμερικανικά ΜΜΕ.

Ἐπιπλέον, στό «κόμμα τοῦ πολέμου», τό ὁποῖο στή Γαλλία παρακινοῦσε σέ ἐπέμβαση στή Βοσνία, ὁ ἴδιος ὁ Ἰμπέρ Βεντρίν ἔγραφε:

«Σ' αὐτή τήν ὑπόθεση, ἡ διαχωριστική γραμμή δέν βρίσκεται ἀνάμεσα στήν εὐαισθησία καί τήν ἀναισθησία, ἀλλά μεταξύ εὐθύνης καί ἀνευθυνότητας».⁶

«Καμιά κυβέρνηση», ἐξηγεῖ ἕνα ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «δέν ἔχει τή δυνατότητα σήμερα νά ἀγνοήσει τόν παράγοντα "Μέσα Ἐνημέρωσης" ὁ ὁποῖος στό ἐξῆς ἐνσωματώνεται στήν ἀσκηση τῆς σύγχρονης διπλωματίας».

Υπάρχουν ἐπίσης οἱ πιέσεις πού ἀσκοῦν οἱ σύμμαχοι τῆς Γαλλίας, οἱ ὁποῖες μερικῆς φορές εἶναι ἀντιφατικές. Βέβαια, τά μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης συμφώνησαν ὁμόφωνα νά προωθήσουν τήν εἰρήνευση καί τή σταθεροποίηση μιᾶς περιοχῆς μέ τήν ὁποία γειτονεῦουν. Ὅμως, αὐτός εἶναι σχεδόν ὁ μοναδικός στόχος πού δημιουργεῖ συναίνεση, ἐνῶ τά ἔθνηκά συμφέροντά τους δέν συμπίπτουν πάντα. Ἀντίθετα μέ ὅ,τι ἔχει γραφεῖ, τό Κόσοβο παρουσιάζει σημαντικό ἐνδιαφέρον, τόσο σέ στρατηγικό ἐπίπεδο, λόγω τῆς γεωγρα-

φικής θέσης του, όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Το υπέδαφος του κρύβει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση όρυκτου πλούτου στο σύνολο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: πριν από τις κρίσεις και τους πολέμους της δεκαετίας του '90, αποτελούσε τον κυριότερο προμηθευτή της Ευρώπης σε μόλυβδο και ψευδάργυρο, ενώ παράγει το 100% του νικελίου και το 50% του μαγνησίου της Γιουγκοσλαβίας, ή όποια είναι ο τρίτος μεγαλύτερος παραγωγός αυτού του μεταλλεύματος στον κόσμο.

Υπάρχουν ακόμα σημαντικά κοιτάσματα χαλκού, σιδήρου και άνθρακα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι υπήρξε στόχος πολλών κατακτήσεων από τη ρωμαϊκή εποχή ως το Τρίτο Ράιχ και ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Αυστροουγγαρία συγκρούστηκαν για τον έλεγχο αυτής της περιοχής, ή όποια καταλήφθηκε τέσσερις φορές στη διάρκεια των τριών τελευταίων αιώνων από γερμανόφωνα στρατεύματα.⁷

Κατ' αρχήν η Γερμανία έχει τα δικά της κίνητρα και συμφέροντα. Η ιστορία και η μνήμη δεν της επιτρέπουν να αδιαφορήσει για εδάφη τα όποια υπήρξαν αυστριακά-γερμανικά και στα όποια εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικά απομεινάρια της επιρροής της. Ένας πρώην πρέσβης της Γαλλίας στη Βόννη έξηγει ότι η Γερμανία αναγνώρισε πρόωρα, στα τέλη του 1991, την ανεξαρτησία της Σλοβενίας και της Κροατίας, ενάντια στη θέληση των Ευρωπαίων και των ΗΠΑ, επιταχύνοντας τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, ή δημιουργία της όποιας υπήρξε μία από τις ταπεινωτικές πλευρές της Συνθήκης των Βερσαλιών.

Στην υπόθεση του Κοσόβου τέθηκε άμεσα επικεφαλής της μάχης. Ο καγκελάριος Γκέρχαρντ Σρέντερ και ο υπουργός Έξωτερικών Γιόσκα Φίσερ έσπευσαν στην Ουάσιγκτον στις αρχές Οκτωβρίου του 1998, πριν ακόμη από την ανάληψη των καθηκόντων τους, για να δώσουν διαβεβαιώσεις για τη συμφωνία με την προσφυγή στη βία. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Γερμανία μπορούσε να εξορκίσει το παρελθόν της συμμετέχοντας στον πρώτο «άνθρωπιστικό πόλεμο της ιστορίας» εναντίον μιας «γενοκτονίας» και, με την ίδια ευκαιρία, να ολοκληρώσει την «εξομάλυνσή» της χρησιμοποιώντας το στρατό της –πρώτη φορά μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου– σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Πάνω από όλα αυτά, το Βερολίνο εκδήλωνε την ακατάλυτη αφοσίωσή του στην αμερικανική ήγemonία στην Ευρώπη. Η περίπτωση της Γερμανίας, αν και ιδιαίτερη, δεν είναι μοναδική στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της όποιας τά μέλη υιοθέτησαν, θέλοντας και μή, τις αμερικανικές θέσεις.

Γνωρίζουμε ότι τά κίνητρα της Ουάσιγκτον ήταν πολλαπλά, κυρίως όμως στρατηγικής φύσης. Για την κυβέρνηση του Ούιλιαμ Κλίντον, στόχος ήταν η έδραϊωση της Ατλαντικής Συμμαχίας στον 21ο αιώνα, μέσα από την ανανέωση του ρόλου της, ο όποιος ήταν πλέον ξεπερασμένος μετά την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας. Γι' αυτόν το λόγο έπρεπε να απο-

δειχθεί ότι οι Ευρωπαίοι ήταν άνικανοι να επιλύσουν τά δικά τους προβλήματα χωρίς την υποστήριξη της στρατιωτικής ισχύος της Αμερικής.

Έτσι, η έφημερίδα *New York Times* αποκάλυπτε στις 25 Φεβρουαρίου –δηλαδή έναν μήνα πριν από τον πόλεμο– ότι η ύπουργός Έξωτερικών Μάντλιν Όλμπραйт έπειγόταν να «ξεμπερδέψει» με τό απόστημα του Κοσόβου πριν από τον έορτασμό της 50ής έπετειού του ΝΑΤΟ, ή όποια είχε προβλεφθεί για τις 22 Απριλίου. Μέ αυτή άκριβώς την ευκαιρία, ή Ατλαντική Συμμαχία έφειλε να έμφανιστεί με νέο πρόσωπο.

Πώς συμβιδάζεται λοιπόν ή διακηρυγμένη αποφασιστικότητα των ΗΠΑ και, σύμφωνα με όρισμένες διαρροές, ή έκπληκτική αναποφασιστικότητα όρισμένων υψηλά ιστάμενων Αμερικανών αξιωματούχων τις παραμονές των έχθροπραξιών; Πράγματι, μερικές ήμέρες πριν από την κρίσιμη ήμέρα, διάφοροι ανώτατοι αξιωματούχοι στην Ουάσιγκτον έμπιστεύονται στους Γάλλους όμολόγους τους τις άμφιβολίες τους για ή σκοπιμότητα μιας στρατιωτικής επέμβασης. Έκείνη την εποχή δεν ήταν γνωστή ή έκταση των διαφωνιών πού ταλάνιζαν την κυβέρνηση Κλίντον. Ο Αμερικανός πρόεδρος, όπως και ο προκάτοχός του, Τζώρτζ Μπους, θεωρούσε επικίνδυνη την προσφυγή στη βία στην περίπτωση των Γιουγκοσλαβικών κρίσεων.

Ο Αμερικανός ύπουργός Άμυνας, Ούιλιαμ Κοέν, και ή ανώτατη ιεραρχία του Πεντάγωνου ήταν αντίθετοι σ' αυτό τό ένδεχόμενο, γιατί ήταν πεισμένοι ότι οι άεροπορικές επιχειρήσεις δεν θά πετύχαιναν τους στόχους τους, εκτός κι αν συνοδεύονταν ή ακολουθούσαν από μία χερσαία επίθεση.

Ποτέ δεν ήταν άρκετοί

«Κατορθώσαμε να τους άνεβάσουμε τό ήθικό», καυχόταν εκείνη την εποχή ο Άλέν Ρισάρ, ο Γάλλος ύπουργός Άμυνας, σε έναν από τους συναδέλφους του στην κυβέρνηση. Περίεργη ίκανοποίηση, όταν γνωρίζουμε ότι Γάλλοι στρατηγοί συμμερίζονταν άπόλυτα ή γνώμη των Αμερικανών συναδέλφων τους. Ο Ίμπέρ Βεντρίν έγραφε, πριν από μόλις τρία χρόνια: «Όλοι οι Αμερικανοί, Γάλλοι και Άγγλοι στρατιωτικοί έπισημαίνουν ότι οι βομβαρδισμοί ποτέ δεν ήταν άρκετοί, άπό μόνοι τους, για να κερδηθεί ένας πόλεμος και, ακόμη λιγότερο, για να τερματιστεί ένας έμφύλιος πόλεμος».⁸

Άπό την άλλη πλευρά, οι αμερικανικοί ένδοιασμοί ύπαγορεύονταν άπό μία άπόλυτα προβλέψιμη άπειλή, την όποια έπιβεβαίωναν οι έμπιστευτικές άναφορές της CIA και του Πεντάγωνου: άνέφεραν την πρόθεση της κυβέρνησης του Βελιγραδίου να έξαπολύσει, σε περίπτωση πολέμου, στρατιωτικές επιχειρήσεις μεγάλης έκτασης για την άνακατάκτηση του Κοσόβου, τό όποιο άπό την αρχή του χρόνου έλεγχόταν σε μεγάλο βαθμό άπό τους άυτονομιστές του UCK και τους όπαδούς του.⁹

Κάτι τέτοιο θά έγκυμονούσε τόν κίνδυνο μιάς ανθρωπιστικής καταστροφής, ή όποία θά ήταν άσύγκριτα μεγαλύτερη σέ έκταση από τήν άδυσώπητη καταστολή πού εφαρμοζόταν μέχρι εκείνη τή στιγμή. Ωστόσο, ό πρόεδρος Κλίντον κατέληξε νά άγνοήσει τίς προειδοποιήσεις τών δικών του ύπηρεσιών πληροφοριών, καθώς και τήν αντίθεση μεγάλου μέρους τού Κογκρέσου. Αφέθηκε νά πειστεί από τό «κόμμα τού πολέμου» πού έπέμενε ότι ό Μιλόσεβιτς «θά συνθηκολογούσε μετά από δύο ή τρεις ημέρες».

Στή Γαλλία, δύο άξεδιάλυτα συνδεδεμένοι παράγοντες περιόριζαν τίς άμφιβολίες και τούς ένδοιασμούς πού έκφραζόνταν στην άμερικανική κυβέρνηση, στό Κογκρέσο και στά μέσα ένήμερωσης, πριν, κατά τή διάρκεια και μετά τόν πόλεμο. Πράγματι, ή συναίνεση στην κορυφή τού γαλλικού κράτους και ή έλλειψη διαφάνειας απέκλειαν κάθε ούσιαστικό διάλογο.

Δεδομένου ότι τό ύπουργικό συμβούλιο είχε περιθωριοποιηθεί όσο και τό Κοινοβούλιο, όπως ύποστηρίζει ένα από τά μέλη του, οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν από έναν κλειστό κύκλο ατόμων πού περιλάμβανε κυρίως τό Μέγαρο τών Ήλυσίων (τήν Προεδρία τής Δημοκρατίας), τό Μέγαρο Ματινιόν (τό πρωθυπουργικό γραφείο) και τό Κέ ντ' Όρσέ (τό ύπουργείο Έξωτερικών). Ό πρόεδρος Ζάκ Σιράκ, ό όποιος συμμεριζόταν τόν πολεμοχαρή ζήλο τού Βρετανού πρωθυπουργού Άντονι Μπλέρ και τού καγκελαρίου Γκέρχαρντ Σρέντερ, καθόριζε τούς προσανατολισμούς τής γαλλικής διπλωματίας.

Ό Λιονέλ Ζοσπέν ήταν μάλλον έπιφυλακτικός αλλά συναινούσε για νά διαφυλάξει τή συγκατοίκηση και άφηνε στόν άρχηγό τού κράτους τή πλήρη ευθύνη για τή διεξαγωγή τού πολέμου. Ό Ίμπέρ Βεντρίν, παρά τό σκεπτικισμό του, συγκεκριμενοποιούσε και εφαρμόζε τίς οδηγίες τού Προέδρου τής Δημοκρατίας και έξασφάλιζε τό συντονισμό ανάμεσα στην Προεδρία τής Δημοκρατίας και τό πρωθυπουργικό γραφείο. Παρά τίς προσπάθειές του, δέν κατόρθωσε νά αποφύγει τίς παγίδες ενός μηχανισμού τόν όποιο φοβόταν, όπως ύποστηρίζουν όρισμένοι από τούς συνεργάτες του.

Περιορισμένο περιθώριο έλιγμών

Είναι αλήθεια ότι τό έργο του δέν ήταν εύκολο. Άντιμέτωπος μέ τό συνδυασμένο βάρος τής άμερικανικής «ύπερδύναμης» (σύμφωνα μέ δική του έκφραση) και σχεδόν όλων τών μελών τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, πού είχαν ευθυγραμμιστεί μέ τήν Ούάσιγκτον, τό περιθώριο έλιγμών πού διέθετε ήταν σημαντικά περιορισμένο. «Παρ' όλ' αυτά, είχαμε μιά κατευναστική έπιρροή», διαβεβαιώνει ένα ύψηλά ιστάμενο στέλεχος τού γαλλικού ύπουργείου Έξωτερικών, «και, έξάλλου, δέν είχαμε άλλη έπιλογή, γιατί διαφορετικά ύπήρχε ό κίνδυνος νά οδηγηθούμε σέ βαθιά απομόνωση». Σ' αυτή τήν περίπτωση, πρόσθεσε ένας άλλος ύψηλόβαθμος διπλωμά-

της, τί θά είχαμε κερδίσει εκτός από τά συγχαρητήρια τής Ρωσίας, τής Κίνας και ίσως- τής Ίνδίας;

Η γαλλική διπλωματία δραστηριοποιήθηκε έντονα για τόν τερματισμό τής σύγκρουσης, μόλις συνειδητοποίησε ότι ύπήρχε ό κίνδυνος νά διαιωνιστεί και νά προξενήσει καταστροφικές συνέπειες. Η έξοδος τών Κοσοβάρων έντεινόταν ήμερα μέ τήν ήμερα. Οι «γκάφες» και τά θύματα, τόσο Άλβανοί όσο και Σέρβοι, αύξάνονταν παρά τίς γαλλικές απόπειρες (οι όποιες αποδείχθηκαν μάταιες σέ έξι από τίς επτά περιπτώσεις) νά πειστεί ή Ούάσιγκτον νά μήν πλήττονται μή στρατιωτικοί στόχοι. Οι έντάσεις ανάμεσα στό NATO από τή μιά πλευρά και τή Ρωσία και τήν Κίνα από τήν άλλη οξύνονταν.

Η άποσταθεροποίηση πολλών βαλκανικών χωρών φαινόταν αναπόφευκτη. Η αύξανόμενη δυσφορία στους κόλπους τής δυτικής κοινής γνώμης μεταφραζόταν μέ ζωνρές έντάσεις μέσα στην γερμανική, τήν ιταλική και τήν ελληνική κυβέρνηση, μέ τήν άνταρσία στην γαλλική Έθνοσυνέλευση, τής όποίας ήγειτο ό Πώλ Κιλές, και μέ τόν έννευρισμό στό γαλλικό γενικό έπιτελείο και τό ύπουργείο Έξωτερικών. Όλοι αυτοί οι παράγοντες μπορούσαν, μακροπρόθεσμα, νά απειλήσουν τή συνοχή τού NATO.

Στά τέλη Άπριλίου, μετά τή Γαλλία, αρχίζουν και οι ΗΠΑ νά συνειδητοποιούν ότι ή συνθηκολόγηση χωρίς όρους τής Σερβίας, ή όποία ήταν άναγκαία για τήν «άξιοπιστία τού NATO», άποτελούσε έναν χιμαιρικό στόχο. Παράλιγο νά διατάξει τό Κογκρέσο τόν πρόεδρο Κλίντον νά σταματήσει τά «πλήγματα», όταν ένα ψήφισμα συγκέντρωσε 313 ψήφους... έναντι 313.¹⁰ Η ώρα τής συνδιαλλαγής είχε σημαίνει. Οι «όροι τού NATO» αντικαθίστανται από εκείνους τής Ομάδας τών Όκτώ, τούς όποιους ό πρόεδρος Μιλόσεβιτς μπορεί νά δεχθεί χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία. Ό συμβιβασμός, ό όποιος δέν περιείχε τίς ύπερβολικές απαιτήσεις τού Ραμπονγέ, έπιτεύχθηκε χάρη στις διαπραγματεύσεις πού διεξήγαγαν μέ τόν πρόεδρο Μιλόσεβιτς οι ευρωπαίοι μεσολαθητές, ό Ρώσος Βίκτορ Τσερνομίρντιν και ό Φιλανδός Μάρτι Άχτισάαρι. Δέν επρόκειτο λοιπόν ούτε για «συνθηκολόγηση» τής Σερβίας ούτε για «νίκη τού NATO», όπως διακηρυσσόταν θριαμβευτικά. Όμως, κατά τήν εφαρμογή τού ψηφίσματος τού Συμβουλίου Άσφαλείας πού τερμάτιζε τή σύγκρουση, οι ΗΠΑ, ακολουθούμενες από τούς συμμάχους τους, προσπάθησαν νά μήν τό σεβαστούν.

Η κυριαρχία τής Γιουγκοσλαβίας στό Κόσοβο, πού επαναβεβαιώθηκε στό ψήφισμα, «τέθηκε σέ παρένθεση», σύμφωνα μέ μιά κοινή διατύπωση τού γαλλικού ύπουργείου Έξωτερικών. Τά μέτρα πού πάρθηκαν, τά όποια θά ήταν κουραστικό νά απαριθμήσουμε μέ λεπτομέρειες, οδηγούν στην πραγματικότητα στην ανεξαρτησία τού Κόσοβου. Μεταξύ άλλων, δέν έπιτρέπεται ή έπιστροφή στην έπαρχία τού Κόσοβου τών Σέρβων στρατιωτικών, αστυνομικών και τελωνειακών (τό

ψήφισμα, όρίζει τόν αριθμό τους σέ μερικές εκατοντάδες μόνο).

Οί όμοσπονδιακοί νόμοι έχουν άνασταλει, ενώ τό γερμανικό μάрко άντικαθιστά «έπίσήμως» τό δηνάριο, τό κυριότερο έμβλημα τής γιουγκοσλαβικής κυριαρχίας.

Τό σημαντικότερο όμως είναι ότι «κλείνουν» τά μάτια όσον άφορά τόν μή άφοπλισμό του UCK, ένα μέρος του όποιου ενσωματώνεται σέ μία «δύναμη άμυνας», πού θα άποτελέσει τόν πυρήνα για τό στρατό του μελλοντικού ανεξάρτητου κράτους. Αναγγέλλοντας, στα τέλη Σεπτεμβρίου 1999, ότι ή άπόσχιση του Κοσόβου φαίνεται «άναπόφευκτη», ή άμερικανική κυβέρνηση παρέκαμψε τίς έντονες άνησυχίες των Ευρωπαίων, και κυρίως των Γάλλων, σύμφωνα μέ τίς όποιες παρόμοιο ένδεχόμενο θα πυροδοτούσε ένα επιθετικό παναλβανικό κίνημα.

Τό κίνημα αυτό θα άπειλούσε νά οδηγήσει σέ ταραχές, ακόμα και σέ άλυσιδωτές καταρρεύσεις στα Βαλκάνια, τίς όποιες θα προκαλούσε ή άποχαλίνωση τόσο των άλβανικών όσο και των σερβικών άλυτρωτικών κινήματων.

Οί ΗΠΑ πέτυχαν τόν κυριότερο στόχο τους, δηλαδή νά έμπεδώσουν τήν ήγεμονική παρουσία τους στην ήπειρο, όμως ή Ευρωπαϊκή Ένωση δέν πέτυχε τους δικούς της, δηλαδή τή σταθεροποίηση των Βαλκανίων και, στό μεταξύ, τή δημιουργία στό Κόσοβο ενός «προτεκτοράτου», τό όποιο θα άνατεθει στην Ένωση.

Η γαλλική πρόταση πού υιοθετήθηκε από τό σύνολο των εταίρων της και παρουσιάστηκε έπίσήμως τόν Μάιο του 1999 άπορρίφθηκε άμέσως από τήν Ούάσιγκτον, ή όποια, ήδη από τόν Μάρτιο, δέν έκρυβε τήν προτίμησή της για ένα «προτεκτοράτο του ΝΑΤΟ».¹¹ Αντίθετα, ή Ευρωπαϊκή Ένωση αναγκάστηκε νά δεχθεί νά χρηματοδοτήσει, σχεδόν μόνη, τήν άνασυγκρότηση του Κοσόβου, ή όποια θα κοστίζει ετησίως 10 δισεκατομμύρια δολάρια (περίπου 3.000 δισ. δρχ.), «για ένα διάστημα τουλάχιστον δέκα χρόνων», σύμφωνα μέ τόν γενικό γραμματέα του ΟΗΕ, χωρίς νά συνυπολογίσουμε τά 11 δισεκατομμύρια δολάρια (περίπου 3.300 δισ. δρχ.) πού σπαταλήθηκαν για τήν καταστροφή του Κοσόβου και τής Σερβίας. Χωρίς άμφιβολία,

οί άμερικανικές έπιχειρήσεις δέν θα είναι οι τελευταίες πού θα έπωφεληθούν από τά έργα άνασυγκρότησης.¹²

Ο τελικός άπολογισμός τής άτλαντικής περιπέτειας είναι σίγουρα πρόωρος.¹³ Η ύπηρεσία ενημέρωσης πού δημιουργήθηκε από τήν Έπιτροπή Έθνικής Άμυνας, υπό τήν προεδρία του Πώλ Κιλές, θα συμβάλει μέ άναφορά της άναμφίβολα σέ μεγάλο βαθμό σέ αυτή τήν προσπάθεια. Μπορούμε όμως νά υποθέσουμε ότι ή «χειρουργική επέμβαση» στό Κόσοβο έγκυμονεί σέ μεγάλο βαθμό τό ένδεχόμενο μεταστάσεων του καρκίνου πού ισχυριζόταν ότι θα ξεριζώσει.

1. *The Washington Post*, 7 Άπριλίου 1999.

2. Βλέπε τό κείμενο τής έπιστολής του ύπουργού Έξωτερικών τής Γιουγκοσλαβίας στους Ίμπέρ Βεντρίν και Ρόμπιν Κούκ, οι όποιοι προήδρευαν από κοινού στή Διάσκεψη, μέ ήμερομηνία 23 Φεβρουαρίου 1999. Μπορεί κανείς νά συμβουλευτεί αυτό τό κείμενο στην ιστοσελίδα του γιουγκοσλαβικού ύπουργείου Πληροφοριών (<http://www.gov.yu/>).

3. Hubert Vedrine, *Les Mondes de François Mitterand*, Fayard, Παρίσι 1996, σ. 611, 637, 652.

4. Δήλωση του Ίμπέρ Βεντρίν κατά τή διάρκεια κοινής συνόδου των Έπιτροπών Άμυνας και Έξωτερικών Υποθέσεων τής Έθνοσυνέλευσης, στις 20 Άπριλίου 1999.

5. *Le Monde*, 16 Μαρτίου 1999.

6. *Les Mondes de François Mitterand*, ό.π., σ. 637.

7. Βλέπε Noel Malcolm, *Kosovo, a Short History*, Macmillan, Λονδίνο 1998, σ. 4-7.

8. *Les Mondes de François Mitterand*, ό.π., σ. 635.

9. *The Guardian*, Λονδίνο, 4 Άπριλίου 1999, και *The Washington Post*, 7 Άπριλίου 1999.

10. *Associated Press*, 29 Άπριλίου 1999.

11. *Los Angeles Times*, 31 Μαρτίου 1999.

12. Σύμφωνα μέ τό Διεθνές Ίνστιτούτο Στρατηγικών Μελετών, Λονδίνο.

13. Βλέπε Gabriel Kolko, «Τά διδάγματα ενός πολέμου», *Le Monde diplomatique*, και «Κ.Ε.» 5 Φεβρουαρίου 1999. Βλέπε επίσης «La nouvelle guerre des Balkans», *Manière de voir*, Μάιος-Ίούνιος 1999, άρ. 45. «Ο νέος πόλεμος στα Βαλκάνια», Άφιερώματα τής *Monde diplomatique*, Έκδόσεις Δρομέας, Αύγουστος 1999.

ΣΑΡΤΡ, Η ΗΘΙΚΗ ΧΩΡΙΣ ΘΕΟ

του Γιώργου Φαράκλα

«**Α**ν δεν υπάρχει Θεός, τότε όλα επιτρέπονται», έλεγε, νομίζω, ο Ντοστογιέφκν. Έννοούσε ότι δεν υπάρχει ήθικη χωρίς θεό. Όμως αυτή η συνεπαγωγή ισοδυναμεί με την εξής αλλόκοτη, ότι «αν κάτι δεν επιτρέπεται, τότε υπάρχει Θεός». Τό αλλόκοτο ύπονοι ότι υπάρχει ήθικη χωρίς θεό. Πιστεύω ότι αυτό προτείνει ο Σάρτρ, πού πέθανε πριν είκοσι χρόνια, και υπήρξε ένα κατεξοχήν παράδειγμα στρατευμένου διανοούμενου του κ' αιώνα. Ο Σάρτρ πού ανεβαίνει σ' ένα βαρέλι εμπρός στη Ρενώ, πού επισκέπτεται τον Γκεβέρα, ο Σάρτρ συνοδοιπόρος του ΚΚ είναι ένας κομμουνιστής φιλόσοφος, αλλά δεν είναι μαρξιστής, κι ως θεωρούσε τό μαρξισμό άξεπέραστο όριζόντα της εποχής και συμπληρωματικό της φιλοσοφίας του. «Από τίς έτικέτες του υπαρξιστή και του μαρξιστή ποιά προτιμάτε; - Αν πρέπει άπαραιτήτως νά έχω μία, του υπαρξιστή». Γιατί; Τί σημαίνει αυτό;

Αυτό σημαίνει ότι ή δική μου φιλοσοφία της ιστορίας με την όποία άσκει κριτική στον δογματικό μαρξισμό όριοθετεί τη γνώση άπέναντι στο *βίωμα*. Για τη μέθοδο της ιστορίας δηλώνει χαρακτηριστικά στα *Ζητήματα μεθόδου* τό 1956: «Θά θεωρήσουμε ότι υπάρχει *άντίσταση* της ήδη βιωμένης Ιστορίας στον *α priori* σχηματισμό· θά δεχθούμε δέ ότι αυτή ή τετελεσμένη και άνεκδοτολογικά γνωστή Ιστορία πρέπει ν' άποτελέσει για μās άντικείμενο πλήρους έμπειρίας· θά επικρίνουμε τον σημερινό μαρξισμό έπειδή την άντιμετωπίζει σάν νεκρό και διαφανές άντικείμενο άναλλοιώτης Γνώσης». ² Ο «υπαρξιστής» θέλει νά καταλάβει τί στον τρόπο πού τά άτομα βίωσαν έαυτούς και τον κόσμο τά όδήγησε λ.χ. νά πάρουν τη Βαστίλλη.

Αυτό όδηγεί σέ άλλη διαπίστωση. Αν υπήρξε κατεξοχήν στρατευμένος διανοούμενος, είναι μάλλον έπειδή ήταν ο θεωρητικός της στράτευσης³ του διανοούμενου. Αυτή ή συμφωνία ζωής και φιλοσοφίας, πού θυμίζει τους άρχαίους φιλοσόφους (ό κυνικός ζει ως κυνικός, ό λαίμπνιτσιανός δεν «ζει» ως λαίμπνιτσιανός), υπάρχει μέν στους κομμουνιστές γενικά. Όμως ή από-

φαση της στράτευσης δεν θεματίζεται με κοινωνικούς-μαρξικούς όρους, αλλά πάντα με άτομικούς-υπαρξιακούς. Ο υπαρξισμός συμπληρώνει τό μαρξισμό ως προς την κατανόηση της ιστορικής πράξης ως πράξης, συμπεριλαμβανομένης της κομμουνιστικής στράτευσης του μαρξιστή.

Ο διανοούμενος περιγράφεται από τον Σάρτρ ως «άναφομοίωτο» άτομο, πού κι όταν οργανώνεται παραμένει μοναχικό.⁴ Αυτό βέβαια θεωρήθηκε μή κομμουνιστικό, άτομικιστικό. Όταν τό νά μήν είσαι μαρξιστής σημαίνει νά μήν είσαι κομμουνιστής, πολλοί κομμουνιστές άγόραζαν στού Σάρτρ αλλά δεν τό όμολογούσαν, ή πάσχιζαν νά τον κάμουν μαρξιστή (όπως κι ο ίδιος). Άλλοι εκτιμούσαν άντίθετα τον υπαρξιστή και λυπούνταν για τον κομμουνισμό του. Άλλοι πάλι θεωρούσαν ότι, μή όντας μαρξιστής, ήταν άτομικιστής ή άναρχικός (ξεχνώντας πώς ο άναρχισμός είναι μορφή κομμουνισμού).⁵ Ξεχνούσαν ότι ή κομμουνιστική στράτευση άποτελεί βέβαια πάντα άτομική έπιλογή. Τό ότι πρόκειται για έπιλογή υπέρ της συλλογικότητας δεν σημαίνει ότι παύει νά είναι άτομική καθό έπιλογή. Μιά άτομική άπόφαση μπορεί ως άτομική νά είναι κοινωνικώς άλογη, υπαρξιακά καθορισμένη, και όμως νά τάσσεται υπέρ του μή άτομικού, της κοινωνίας, του έλλογου σχεδίου πού άπορρέει από την κοινωνική άνάλυση. Αυτό τουλάχιστον διαπιστώνουμε. Και τό πώς μπορεί νά συμβαίνει αυτό διερευνά ο υπαρξισμός του Σάρτρ.

Δηλαδή ή άτομική άνευθυνότητα πού καταλογίζεται στον Μάρξ έπειδή θεωρεί πώς τό είναι καθορίζει τη συνείδηση⁶ -δηλαδή, στη γλώσσα του Σάρτρ, ότι ή έλεύθερη έπιλογή τελει πάντα υπό συγκεκριμένη συνάφεια, en situation- δεν ισχύει προφανώς για τόσους κομμουνιστές πού επέδειξαν από τά μεγαλύτερα παραδείγματα άνιδιοτέλειας του κ' αιώνα, δηλαδή εύθύνης για τους άλλους, άυτοθυσίας. Τό παράξενο μάλιστα στην περίπτωσή τους είναι ή καθαρότητα της άνιδιοτέλειας, δηλαδή της ήθικης, πού όφείλεται στον άθεϊσμό τους. Αυτοί πίστευαν ότι δεν θά άμειφθούν γι

αυτό, άρα ή δική τους άτομική απόφαση άπεκδυόταν άληθινά τήν ιδιοτέλεια άφοϋ δέν πίστευε σέ άτομική σωτηρία, δέν ένείχε καμία δυνατότητα τέτοιου άτομικού ύπολογισμού. Έτσι, διαπιστώνοντας ότι τό νά είσαι κομμουνιστής άποτελοϋσε πάντα άτομική έπιλογή, θά συμφωνήσουμε έντέλει μέ τόν Σάρτρ στό ή δική του όπτική συμπληρώνει κάποιον κενό στή μαρξιστική. Γιατί μπορεί νά θεωρηθεί ό έξερευνητής μιάς ήθικής χωρίς θεό, χωρίς προσωπική σωτηρία, και γιατί αυτό τό θέμα άφορᾶ άμεσα τήν κομμουνιστική στρατεύση.

Έπειδή είναι χωρίς θεό, τό ύποκείμενό της είναι κενό περιεχομένων, άρα πιά άτομικό παρά ποτέ. Άλλ' αυτό τό «μηδέν» τοϋ άποκαλύπτει άκριβῶς ότι δέν μπορεί νά ύπάρξει χωρίς τούς άλλους πού τοϋ δίνουν περιεχόμενο, καταργεί τόν σολιψισμό, ίδρύει ήθικά τόν κομμουνισμό. Αυτό τό φαινομενικό παράδοξο, ότι μόνο ή έντελῶς άτομική έπιλογή τοϋ άδειου και μοναχικού άτομου μπορεί νά καταλήξει μέ άναγκαιότητα στό ότι ό καθένας ύπάρχει σέ σχέση μέ τούς άλλους, «μέσα στό βλέμμα τοϋ άλλου», ότι τό καθόλου ύπάρχει μόνον ὡς καθέκαστον, ότι τά γενικά συμφέροντα τής άνθρωπότητας έχουν μοναδικό δυνατό φορέα τό άτομο έφόσον αυτό λογίζεται ὡς μία ύπαρκτή άφαίρεση από τά πάντα (ᾶς θυμηθοϋμε ότι ὡς τέτοια ύπαρκτή άφαίρεση όρίζεται ό «έλεύθερος εργάτης» στά *Grundrisse* τοϋ Μάρξ), ένα παράδοξο τό όποιο έπαναλαμβάνεται στα λογοτεχνικά έργα τοϋ Σάρτρ (ένῶ ό Ξένος, π.χ., πού καταργεί κάθε δυνατή συλλογικότητα, έπρεπε μάλλον νά γραφτεί από τόν χριστιανό ύπαρξιστή Καμϋ, συγγραφέα τής *Πτώσης*),⁷ αυτό τό παράδοξο θεμελιώνει μία άθεη ήθική. Καί ένα τέτοιο σχήμα μπορεί νά έξηγήσει τήν κομμουνιστική θυσία για τούς άλλους.

Ό ύπαρξιστής θεωρητικός τής κομμουνιστικής στρατεύσης και ό διαλεκτικός στοχαστής τής κοινωνικής πράξης

«Η θέση μου μπορεί νά διατυπωθεί ὡς έξής: Η ύπερβατολογική συνείδηση είναι μία άπρόσωπη άυθορμιαία», ύποστήριξε ό Σάρτρ τό 1936 στό πρώτο φιλοσοφικό έργο του.⁸ Δηλαδή ή συνείδηση πού καθιστά δυνατή τήν έκάστοτε άτομική συνειδητή γνώση και πράξη είναι, πρώτον, άπρόσωπη, και δεύτερον, άυθορμιαία.

Πρώτον είναι μή άτομική, ό αναλογισμός (*réflexion*) τήν κάνει άτομική. Μόνον όταν αναλογίζομαι τίς μή έγγενῶς προσωπικές πράξεις μου, λ.χ. μία πράξη μίσους πρὸς κάποιον, μου άποδίδω «διαθέσεις» (*états*): ότι τόν μισῶ, και «ιδιότητες» (*qualités*): είμαι μισάνθρωπος. Αυτό σημαίνει, άφ' ενός, ότι επικαλύπτω τήν έλευθερία τής έπιλογής μου νά τόν μισήσω άποδίδοντας τήν στό χαρακτήρα του. Μέ μία τέτοια «κακοπιστία» φιλοδοξεί τό *Είναι και τό μηδέν* τό 1943 νά

άντικαταστήσει τή φροϋδική έννοια τοϋ άσυνειδήτου, τής άσυνειδήτης σκέψης⁹ (άλλωστε κι ό Φρόντντ έξηγεί ένιότε έτσι τήν άπώθηση).¹⁰ Άφ' έτέρου, αυτό σημαίνει ότι ή έλευθερία τής έπιλογής δέν άνήκει σέ μία έλεύθερη βούληση: «Η άυθορμιαία καθιστά άδύνατη... κάθε αντίληψη περί άυτονομίας τής βούλησης». ¹¹ Άρα από τήν μία έχω πλήρως τήν ευθύνη τῶν πράξεών μου, δέν μπορῶ νά επικαλοϋμαι τή δικαιολογία τοϋ χαρακτήρα ή τής ψυχοσύνθεσής μου, ένῶ από τήν άλλη δέν μου παρέχεται καμία έγγύηση άυτονομίας από τό έγώ μου —δηλαδή έντέλει από τόν θεό, έγγυητή τής άυτόνομης βούλησης μέ τήν έννοια πού τή συγκρότησε ό Καρτέσιος.¹²

Έτσι, δεύτερον, αυτό πού καθιστά δυνατή τήν έκάστοτε άτομική γνώση και πράξη είναι μία άυθορμιαία, μία παραγωγή γεγονότων άνεξάρτητη από τήν πρόθεσή μου. Έτσι έχουμε τό παράδοξο πού λέγαμε: Τό έλεύθερο άτομο όχι μόνο δέν διαθέτει άυτόνομη βούληση, αλλά άπαιτεί παραδόξως για νά είναι έλεύθερο νά είναι οιοει έρμαιο τής τετρατότητας: «Άφοϋ τό δρῶν Έγώ (Je) είναι κάτι ύπερβατικό [πρὸς έμένα], μετέχει ὄλων τῶν δυσχερειῶν τοϋ κόσμου... ό σολιψισμός γίνεται άδιανόητος... Τό δρῶν Έγώ μου δέν είναι βεβαιότερο για τή συνείδηση άπ' ό,τι τό δρῶν Έγώ τῶν άλλων άνθρώπων. [...] τό δρώμενο Έγώ (Moi) άντλεί... ὄλο του τό περιεχόμενο από τόν Κόσμο. Αυτό άρκει για νά θεμελιώσουμε φιλοσοφικά μία ήθική και μία πολιτική άπόλυτα θετικές», καταλήγει τό δοκίμιο.¹³ Πού θά πεί άκριβῶς μία ήθική και μία πολιτική πού ύποτάσσουν τό άτομο στην άλληλεγγύη μέ τά άλλα επειδή τό άναγνωρίζουν ὡς έντελῶς έλεύθερο άν και χωρίς «άυτόνομη βούληση» —χωρίς θεό. Αυτό είναι ὅμως μία κομμουνιστική «ήθική και πολιτική».

Σ' αυτό τό σχήμα ό μαρξικός καθορισμός τής συνείδησης από τό είναι συμβιβάζεται πλήρως μέ τήν έλευθερία, άρα μέ τήν ευθύνη, πού προβάλλουν οι κατήγοροι τοϋ Μάρξ. Τό έπιχείρημα πού τό στηρίζει έχει ὡς έξής.

Στό *Είναι και τό μηδέν* αυτός ό τρόπος ύπαρξης τοϋ άνθρώπου καταγράφεται έγελιανά ὡς τό καθ' έαυτόν (*pour soi*) πού διακρίνεται από τόν τρόπο ύπαρξης τῶν πραγμάτων, τό αυτό τοϋτον (*en soi*),¹⁴ έφόσον τά πράγματα ύπάρχουν ὡς έχουν ένῶ ό άνθρωπος, επειδή προβάλλεται στό μέλλον προκειμένου νά νοσηματοδοτήσει τά πράγματα, είναι ανά πάσα στιγμή ικανός ν' άποκοπεί από τήν οϋσία του, δηλαδή νά πράξει κάτι άπροσδόκητο για τή μέχρι τώρα πολιτεία του. Έκείνα «είναι ό,τι είναι», αυτός «είναι ό,τι δέν είναι και δέν είναι ό,τι είναι», άρα συνάμα «όφείλει νά είναι ό,τι είναι». ¹⁵ «Ό άνθρωπος κατασκευάζει σημεία γιατί είναι σημαίνων ὡς πρὸς τήν ίδια τήν πραγματικότητά του, κι είναι σημαίνων επειδή άποτελεί διαλεκτική άναίρεση ὄσων είναι άπλῶς δεδομένων. Έλευθερία όνομάζω τό γεγονός ότι τό πολιτισμικό δέν έξηγείται από τό φυσικό», ὅπως θά πεί στα *Ζητήματα μεθόδου*.¹⁶

Τόν άνθρωπο χωρίζει ένα «μηδέν» από τό ίδιο του

τό «εἶναι» κι ἔτσι «ὁ ἄνθρωπος δέν ὑπάρχει», εἶναι ἕνα «ἔργο» (*à faire*) ὅπως θά ἐπαναλάβει στήν *Υπέροχων διανοουμένων συνηγορία* προσθέτοντας ὅτι αὐτό ἀκριβῶς συνειδητοποιεῖ ὁ διανοούμενος. Αὐτός ἀντιλαμβάνεται πῶς «τό καθόλου δέν ὑπάρχει ἔτοιμο, πῶς εἶναι ἕνα ἀέναο ἔργο (*à faire*)». Τό ἀντιλαμβάνεται δέ ἐξετάζοντας τό ἄτομό του καί ἀναζητώντας τούς ταξικούς προσδιορισμούς του. Αὐτοί εἶναι μὲν ἕνα περιεχόμενο, κάτι ἀπαραίτητο γιά νά συγκεκριμενοποιηθεῖ ἢ ἐλευθερία του. Ἀλλά τήν συγκεκριμενοποιεῖ ἐν προκειμένῳ μέ ψεύτικο τρόπο, ἀφοῦ ἐπικαλύπτουν τήν ἐλευθερία παρουσιάζοντάς τήν ὡς ντετερμινισμό. Στή γλώσσα τοῦ Ἑγελου αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ διανοούμενος στρέφεται πρὸς καί κατά τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς «καθολοῦ καθολισμοῦ» (*universalité singulière*).¹⁷ Ἡ ἰδιομορφία του εἶναι λοιπόν προῖόν τῆς παράδοξης δομῆς τῆς ἄθεις ἠθικῆς πού λέγαμε, τοῦ ὅτι τό συλλογικό θεμελιώνεται στό ἐντελῶς ἀτομικό.

Τό καθ' ἑαυτὸν ἀναιρεῖται ἀπὸ τὸν ἀναλογισμό, πού τοῦ ἀποδίδει τούς προσδιορισμούς του ὡς ιδιότητες, ἄρα ὀρίζει τό φορέα του ὡς πράγμα, ὡς κάτι πού ὑπάρχει αὐτό τοῦτο καί ὄχι κατά τὸν ἑαυτό του. Ὅμως αὐτή ἡ ἀπόδοση ἰδιοτήτων εἶναι συνάμα πράξη αὐτοσχεσίας. Ἄρα ἡ «νόμιμη κρίση» μέ τήν ὁποία «μέ θέτω ὡς ἕνα ὀρισμένο ὄν» συνιστᾷ καθ' αὐτή ἄρση τοῦ ἑαυτοῦ της: «διά τῆς ἴδιας τῆς θέσης μου ὡς ὀρισμένου ὄντος ὑπερβαίνω αὐτό τό ὄν – ὄχι πρὸς ἕνα ἄλλο ὄν, ἀλλά πρὸς τό κενό, τό τίποτα».¹⁸ Εἶμαι ὡς καθ' ἑαυτὸν τό μηδέν πού μέ χωρίζει ἀπὸ τήν οὐσία μου καί πού θέτει τούς προσδιορισμούς μου ὡς ὑπὸ ἄρση.

Αὐτή εἶναι ἡ βαθύτερη διαλεκτική ρίζα τῆς σκέψης τοῦ Σάρτρ πού τὸν διακρίνει ἀπὸ ἄλλους ἀντιπροσώπους τῆς «φαινομενολογικῆς σχολῆς». Ὁ ἐγελιανισμός του προέρχεται ἀπὸ τήν ἐρμηγεία τοῦ Κοζέβ στα μαθήματά του τοῦ 1933-39. Ὁ Κοζέβ λέει πράγματι γιά τήν αὐτοσυνειδησία στόν Ἑγέλο τά ἐξῆς «σαφρτικά»: «Τό μόνο πού ὑπερβαίνει τή δεδομένη πραγματικότητα εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἐπιθυμία. Γιατί ἰδωμένη ὡς Ἐπιθυμία, προτοῦ ἰκανοποιηθεῖ, δέν εἶναι παρά ἕνα φανερωμένο μηδέν, ἕνα ἐξῶπραγματικό κενό... Ἀφοῦ πραγματώνεται δέ ὡς πράξη ἄρσης τοῦ δεδομένου, τό ἴδιο τό εἶναι αὐτοῦ τοῦ Ἑγῶ εἶναι πράξη... Ἡ διατήρηση στήν ὑπαρξή σημαίνει λοιπόν γι' αὐτό: “νά μὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι (ὡς στατικό καί δεδομένο ὄν, φυσικό ὄν, “ἔμφυτος χαρακτήρας”) καί νά εἶναι (δηλαδή νά κάνει τὸν ἑαυτό του) ὅ,τι δέν εἶναι”. Αὐτό τό Ἑγῶ εἶναι λοιπόν ἔργο τοῦ ἑαυτοῦ του».¹⁹ Ἀναγνωρίζουμε τή συνάφεια τοῦ μηδενός καί τοῦ ὄντος πού εἶναι ἔργο τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς «καθ' ἑαυτὸν», τό ὅποιο εἶναι ὅ,τι δέν εἶναι, σέ ἀντίθεση μέ τό «αὐτό τοῦτο» τῶν δεδομένων πραγμάτων καί μέ τὸν ἑαυτό του ὡς πράγμα (χαρακτήρας), πού εἶναι ὅ,τι εἶναι. Αὐτή ἡ συνάφεια υιοθετεῖται στό *Εἶναι καί τό μηδέν* καί προεκτείνεται μετὰ στή διαλεκτικότερη *Κριτική τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου*.

Ἐδῶ βέβαια ὁ «ἀτομικισμός» τοῦ κομμουνιστῆ Σάρτρ

διακρίνεται ἀπὸ τοῦ ἀντικομμουνιστῆ Χάιντεγκερ, παρ' ὅλο πού τό *Εἶναι καί τό μηδέν* χρωστοῦν πάρα πολλά στό *Εἶναι καί χρόνος* τοῦ δεύτερου (1927). Ἐνῶ ὁ Χάιντεγκερ ἀντιδιαστέλλει τήν αὐθεντικὴ ὑπαρξή πρὸς τή συλλογική τοῦ «κάποιος», ὁ Σάρτρ, στήν *Κριτική τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου*, ἀντιδιαστέλλει τό ἀδρανές συλλογικό τοῦ «κάποιος» πρὸς τήν αὐθεντικὴ συλλογικὴ πράξη – τήν ἐπαναστατικὴ.

Ἀναδεικνύει δέ τήν τελευταία σέ πρότυπο κατανόησης τῆς ἱστορίας, γιατί μόνον αὐτὴ ὑπερβαίνει τήν ἀναγωγή τῆς πράξης σέ ἐξωτερικά περιεχόμενα (τὸν οἰκονομισμό) ὅσο καί τὸν περιορισμό τῆς στήν καθαρὴ τελεολογία (τὸν ἰδεαλισμό), ἄρα γιατί ἀποτελεῖ διαλεκτικὴ λύση γιά τό ζήτημα τῆς κατανόησης τῆς βιωμένης ἱστορίας, πού εἶδαμε ὅτι θέτει ὁ Σάρτρ σχετικῶς:²⁰ «Ἡ ἱστορία μας μᾶς εἶναι κατανοητὴ ἐπειδὴ εἶναι διαλεκτικὴ, καί εἶναι διαλεκτικὴ ἐπειδὴ ἡ πάλαι τῶν τάξεων μᾶς παράγει ὡς ὑπερβαίνοντες τό ἀδρανές τοῦ συλλογικοῦ πρὸς τίς μαχητικὲς ομάδες».²¹

Διαλεκτικὴ τῆς συνείδησης καί ἀντικειμενικότητα τῶν ἐννοιῶν

Ἡ θεμελίωση τῆς ἄθεις «ἀπόλυτα θετικῆς» ἠθικῆς καί πολιτικῆς δέν μπορεῖ ἐντέλει νά μὴ εἶναι «διαλεκτικὴ». Ἀλλὰ πρόκειται βέβαια γιά μιὰ βιοματική διαλεκτικὴ, καί τοῦτο ἔχει δύο ἐπιπτώσεις. Τό ὑπαρξιακό πεδίο πού ἐπιλέγεται ὡς ἀφετηρία –τό ἀντικείμενο τῆς φαινομενολογικῆς περιγραφῆς πού ἀποτελεῖ ἐδῶ τήν προϋπόθεση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς διαλεκτικῆς– προσφέρει τὴ δυνατότητα νά ἀναλυθοῦν διαλεκτικὰ ἀτομικὲς πορεῖες. Σ' αὐτό ὑπερτερεῖ ὁ σαφρτισμός τοῦ ἱστορικοῦ μαρξισμοῦ, θαρρῶ, ἐπειδὴ προσεγγίζει τήν ὑπαρξιακὴ ἀπόφαση. Ἀπὸ τήν ἄλλη, ὅμως, μιὰ βιοματικὴ διαλεκτικὴ σάν αὐτὴ δέν μπορεῖ νά συνδεθεῖ εὐκολα μέ τὴ διαλεκτικὴ ὅπως ἀναπτύσσεται σέ ἐπιστημονικό-ἐννοιολογικό ἔδαφος. Ὁ Ἑγέλος λ.χ. θεωροῦσε ὅτι ἡ συνειδησιακὴ διαλεκτικὴ εἰσάγει στήν ἐννοιολογικὴ, ἀλλὰ ὅτι ἡ δεύτερη θεμελιώνει τήν πρώτη. Αὐτό ἀντιστρέφει ὁ Σάρτρ – ὄχι ὁ Μάρξ.

Στήν ἀνάλυση ἀτομικῶν πορειῶν, τοῦ Ζενέ, τοῦ Μπωντλαίρ, τοῦ Φλωμπέρ, ὁ Σάρτρ ἐκπτύσσει μὲν ἕνα πρότυπο ἀνάλυσης πού παρακάμπτει τήν ψυχανάλυση μέ γόνιμο τρόπο, ἐφόσον περιλαμβάνει στήν εἰκόνα τοῦ συγγραφέα τό στοιχεῖο ἐλευθερίας πού παραμένει ὁμολογουμένως ἀνεξήγητο στήν ψυχαναλυτικὴ αἰτιολόγηση. Ὅταν γράφει ὅτι «τό ἀνικανοποίητο τοῦ Μπωντλαίρ ὀφείλεται στήν ἐξαρχῆς συνειδητοποίησή του τῆς ἀνθρώπινης ὑπερβατικότητας», τοῦ ὅτι «ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ περίσταση, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ προσφερόμενη ἡδονή, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀέναα πέραν αὐτῆς, τήν ὑπερβαίνει πρὸς ἄλλους στόχους καί τελικὰ πρὸς τὸν ἑαυτό του»,²² ἢ ἐννοια του τῆς «ὑπερβατικότητας» (τῆς ὑπερβατολογικῆς συνείδησης πρὸς τό ἐκάστοτε συγκροτημένο ἐγῶ) τοῦ ἐπιτρέπει νά δώσει ἔστω μιὰ

περιγραφή του παράγοντα άπροσδιοριστίας που διαπιστώνει ο Φρόντ στην ψυχική αιτιακή αλυσίδα.²³

Όταν όμως αναλύει κοινωνικά συμβάντα όπως τή Γαλλική Έπανάσταση, ή παράκαμψη του μαρξισμού φαίνεται να αφήνει απ' έξω κάτι οπωσδήποτε καθοριστικό, τήν αντικειμενότητα τής κοινωνικής δομής. Όταν χρησιμοποιεί, λ.χ., τή διαλεκτική θέση ότι, «όπως λέει ο Έγκελς, ή επίφαση έχει μιά πραγματικότητα ως επίφαση», για να υποστηρίξει ότι «ή σταθεροποίηση των τιμών σέ μιά ανταγωνιστική αγορά πραγματοποιεί τή σχέση πωλητή και αγοραστή»,²⁴ υποθέτει τή δυνατότητα μιάς άοριστης έξαντικειμενίσης, αντίδιαστέλλει στό φετιχισμό του έμπορεύματος μιά κατάσταση άπόλυτης ρευστότητας (άπαξίωση του «άδρανοϋς»).

Αυτή ή υπόβάθμιση τής αντικειμενικότητας, που είναι συνώνυμη τής αναγωγής του έννοιολογικού στό συνειδησιακό, προκάλεσε τίσ κριτικές των «δομιστών», που σέ μεγάλο βαθμό όρίζονταν ως οι άντισαρτρικοί, οι όποιοι του προσάπτουν ακριβώς «τήν άποφυγή τής ψυχανάλυσης και του μαρξισμού στό όνομα τής ελευθερίας, τής «καταγωγικής έπιλογής» και του «υπαρξιακού σχεδίου», όπως θά γράψει αργότερα ο Ντερριντά για τόν «όντοφαινομενολόγο τής άπελευθέρωσης».²⁵ Δηλαδή τόν κατηγοροϋν για ιστορικισμό (σχετικότητα του νοήματος κατά τίσ έποχές). Ο Λεβί-Στρως στην Άγρια Σκέψη τονίζει ότι τό νόημα πρέπει να είναι αντικειμενικό για να μην παραμυθιαζόμαστε: «Άπό τή διπλή διδασκαλία του Μάρξ και του Φρόντ ο Σάρτρ διατήρησε, θαρρώ, μόνο τό μισό. Μάς διδάξαν ότι ο άνθρωπος έχει νόημα μόνο αν τοποθετηθούμε άπό τή σκοπιά του νοήματος: ως εδώ συμφωνώ με τόν Σάρτρ. Άλλά πρέπει να προσθέσουμε ότι αυτό τό νόημα δέν είναι ποτέ τό σωστό: Οι υπερδομές είναι κοινωνικά έπιτυχείς παραπραξίες. Άρα είναι μάταιο να ρωτᾶμε τήν ιστορική συνείδηση για τό αληθέστερο νόημα... Στο σύστημα του Σάρτρ ή ιστορία λειτουργεί ακριβώς ως μύθος».²⁶ Ο Άλτουσέρ του καταλογίζει ότι ανάγει όλες τίσ διαφορετικές κοινωνικές πρακτικές στην άοριστη «πράξη»: «μόλις συνάντησε τό μαρξισμό ο Σάρτρ έδωσε μιά ιστοριστική έρμηνεία του... Ίσχυει σ' αυτόν ή ίδια με του Γκράμσι *αναγκασία αναγωγή των διαφόρων πρακτικών... σέ μιά και μοναδική*», που είναι εδώ ή «έννοια τής «πράξεως» άπλως».²⁷ Όμως οι «δομιστές» άρνήθηκαν μαζί με τόν υποκειμενισμό τής ελεύθερης έπιλογής, ή ιστορικισμό τής πράξεως, και τή διαλεκτική, που ταύτιζαν εν πολλοίς μ' αυτή τήν έκδοχή της. Η κοζεβική ανάγνωση του Έγκελου, που έπηρέασε και τόν άλλο «δομιστή» Λακάν, στηριζόταν στην έγγελιανή *Φαινομενολογία*, που άποτυπώνει τή διαλεκτική τής συνείδησης, και όχι στην *Λογική*, που εκθέτει τή διαλεκτική των έννοιων.²⁸ Παραμένει λοιπόν σημαντικός ο Σάρτρ, όχι μόνο ως υπαρξιστής θεωρητικός τής κομμουνιστικής στρατεύσης, όπως προσπάθησα να δείξω πριν, αλλά και ως διαλεκτικός στοχαστής τής κοινωνικής πράξης —εστ

μόνον έπειδή ο Μάρξ παρουσιάζεται ο ίδιος ως εισηγητής μιάς τέτοιας διαλεκτικής σκέψης. Όσο κι αν υστερεί ή σαρτρική διαλεκτική σέ αντικειμενικότητα, όσο «διοφιλοσοφική» ή «ιστορικιστική» κι αν έμφανίζεται άπό όρισμένες άπόψεις, δηλαδή όσο «υπαρξιστική» κι αν είναι, παραμένει πάντως άπό τή συγκεκριμένη άποψη πιο μαρξιστική άπό τήν άπόρριψη τής διαλεκτικής, όσο διαφορετικές κι αν ήταν οι αιτιολογήσεις της.²⁹

1. Συνέντευξη Μ. Contat, παράθ. στή *Libération*, ειδική έκδοση «Sartre», 1980, σ. 7/4.

2. *Questions de méthode*, Gallimard (Idées), Παρίσι 1960, σ. 173 (πρόβλ. μτφρ. *Τό πρόβλημα τής μεθόδου*, Έξάντας, Άθήνα 1988).

3. Engagement: αυτός εισήγαγε τόν όρο μ' αυτή τήν έννοια τό 1945.

4. *Plaidoyer pour les intellectuels* (Διαλέξεις 1965), Gallimard, Παρίσι 1972, σ. 77 (μτφρ. *Ύπέρ διανοουμένων συνηγορία*, Πολίτης, Άθήνα 1994).

5. Αν θυμηθούμε ότι «ελευθεριακοί κομμουνιστές» λέγονταν στην Α' Διεθνή οι περί τόν Μπακούιν και «αυταρχικοί κομμουνιστές» οι γύρω άπό τόν Μάρξ.

6. Λ.χ. Σ. Ράμφος «Μαρτυρία» (1979), *Μαρτυρία και Γράμμα*, Κέδρος, Άθήνα χ.χ., σ. 9 κ.έ.

7. Ίσως γι' αυτό έχει μιά άποδεικτική δομή αντίθετη με τό υπαρξιακό παράλογο που υποστηρίζει όπως σημείωνε ο Σάρτρ τό 1943 (*Situations I*, Gallimard, Παρίσι 1947, σ. 99-121).

8. *La transcendance de l'Ego*, 1936, Vrin, Παρίσι 1965, σ. 79.

9. *L'être et le néant*, Gallimard, Παρίσι 1943, μέρος α', κεφ. 2, ειδικά σ. 85-90, με έπίκληση του ψυχαναλυτή Stekel που γράφει: «Όποτε μόρεσα να διευρενησω αρκετά διαπιστώσα ότι ο κόμβος τής ψύχωσης ήταν συνειδητός» (μερική μτφρ. Παπαζήσης, Άθήνα).

10. Βλ. *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, κεφ. 7, σημ. 5, γαλλ. μτφρ. *Psychopathologie de la vie quotidienne*, Payot, Παρίσι χ.χ., σ. 157 = Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, §68: «“Εγώ τό έκαμα αυτό”, λέει ή μνήμη μου. “Δέν μπορεί έγώ να έκαμα αυτό”, λέει ή υπερηφάνεια μου και μένει άνυποχώρητη. Τελικά κάμπτεται ή μνήμη».

11. *Transcendance de l'Ego*, ό.π., σ. 82.

12. Για μιά προσέγγιση αυτού του σχήματος (σέ αντιδιαστολή με τό σαρτρικό), βλ. Γ.Φ., «Η πολιτική ως προσωρινή ήθική», στό *Θέση και αλήθεια*, Κριτική, Άθήνα, 1997, κεφ. ζ', = *Άξιολογικά-Ο Πολίτης, Πολιτικές του όρθολογισμού*, Έξάντας, Άθήνα 1999, σ. 95-120.

13. *Transcendance de l'Ego*, ό.π., σ. 85, 87.

14. Η παραδοσιακή άπόδοση αυτού του ζεύγους ως δι' έαυτόν/καθ' έαυτόν δέν μου φαίνεται σωστή, έξηγώ γιατί στή μτφρ. μου Ζ.-Π. Λεφέβρ-Π. Μασερέ, *Ο Έγκελς και ή κοινωνία*, Έστία, Άθήνα 1998, σ. 146 σημ. Οι όροι αυτοί είναι περίπου συνώνυμοι, επίσης καθ' έαυτόν σημαίνει και άπειθυνόμενος στόν έαυτό του (βλ. λ.χ. στους *Έμπόρους των έθνών*. «τό καθ' αυτήν είχεν άποφασίσει», «έπιθύριζε καθ' έαυτήν», «έλεγε καθ' έαυτόν», «Έσκέπτετο δέ καθ' έαυτόν», «Ωμολόγησε δέ καθ' έαυτόν», «καθ' έαυτόν εί-

πε», σ. 47, 94, 106, 134, 150, 221 τής έκδ. Πάπυρος).

15. *L'être et le néant*, ὁ.π., σ. 32.

16. *Questions de méthode*, ὁ.π., σ. 212.

17. *Plaidoyer pour les intellectuels*, ὁ.π., σ. 50, 49, 48.

18. *L'être et le néant*, ὁ.π., σ. 99.

19. A. Κοζέβε, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard, Παρίσι 1947, σ. 12.

20. Ἡ τρίτη καντιανή κριτική θέτει τὸ ζήτημα τῆς σχέσης μηχανισμοῦ-τελεολογίας, πού ὁ Ἑγκελς ἐρμηνεύει ὡς διαλεκτική συγκρότηση τοῦ ἀντικειμένου στή Λογική του. Ἐτσι ἐξετάζει καί ὁ Κ. Ψυχοπαίδης τή διαλεκτική, ἄν καί μέ ἄλλους στόχους, κυρίως ἀναβαθμίζοντας τήν σημασία τοῦ θεσμικοῦ σέ σχέση μέ τόν Σάρτρ, ὁ ὁποῖος κλίνει ὀπωσδήποτε πρὸς μιὰ μορφή «σποντανεϊσμοῦ» (ὑπερτονισμοῦ τοῦ ἀυθορητισμοῦ τῶν μαζῶν).

21. *Critique de la raison dialectique*, Gallimard, Παρίσι 1960, σ. 744.

22. *Baudelaire*, Gallimard (Idées), Παρίσι 1963, σ. 120.

23. Βλ. Freud, «Ψυχογένεση μίας περίπτωσης γυναικείας ὁμοφυλοφιλίας», 1920.

24. *Questions de méthode*, ὁ.π., σ. 219.

25. J. Derrida, *Glas*, Denoël-Gonthier (Médiations), Παρίσι 1981, τ. α', σ. 39/2.

26. Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Plon (Agora), Παρίσι 1962, σ. 302-303 (μτφ. Ἡ ἄγρια σκέψη, Παπαζήσης, Ἀθήνα 1985).

27. L. Althusser, «L'objet du Capital», στό L.A. -E. Balibar, *Lire le Capital I*, Maspero (Petite Collection), Παρίσι 1978 (α' έκδ. 1968), σ. 173-174.

28. Κυρίως τή Φαινομενολογία παραπέμπει ὁ νεαρός καί ἐγγελιανός Ἀλτουσέρ στήν πτυχιακή του ἐργασία «Περί τοῦ περιεχομένου στή σκέψη τοῦ Ἑγκελου», βλ. *Écrits philosophiques et politiques*, τ. α', Stock/IMEC, Παρίσι 1994, σ. 59-238.

29. Τήν ἄρνηση τῆς ἄρνησης δέν τήν ἀπορρίπτει μόνο ὁ Macherey (*Hegel ou Spinoza*, Maspero, Παρίσι 1979, σ. 258 κ.έ.), ἀλλά ἤδη ὁ Στάλιν, ἐνῶ ἐπαναφέρθηκε μέ τήν ἀποσταλινοποίηση (βλ. G.A. Wetter, *Die Umkehrung Hegels*, Βόννη 1963, σ. 43-47).

Σημαντικότερα ἔργα τοῦ Σάρτρ, 1905-1980

1936: *La transcendance de l'Ego* [Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Ἐγώ], *L'imagination* [Ἡ φαντασία], *Le mur* [Ὁ τοῖχος], διηγήματα

1938: *La nausée* [Ἡ ναυτεία], μυθιστόρημα

1940: *L'imaginaire* [Τὸ φαντασιακό]

1943: *Les mouches* [Οἱ μύγες], θεατρικό, *L'être et le néant* [Τὸ εἶναι καί τὸ μηδέν]

1945: *Huis-clos* [Κεκλεισμένων τῶν θυρῶν], θεατρικό
1945-49: *Les chemins de la liberté* [Οἱ δρόμοι τῆς ἐλευθερίας], μυθιστόρημα, 3 τ.

1946: *L'existentialisme est un humanisme* [Ὁ ὑπαρξισμός εἶναι ἀνθρωπισμός], *Morts sans sépulture* [Ἀταφοὶ νεκροί], θεατρικό, *La putain respectueuse* [Ἡ σεβαστὴ πόρνη], θεατρικό, *Réflexions sur la questions juive* [Στοχασμοὶ γιὰ τὸ ἐβραϊκὸ ζήτημα], *Qu'est-ce que la littérature?* [Τί εἶναι ἡ λογοτεχνία;]

1947: *Baudelaire* [Μπωντλαίρ], *Situations I* [Καταστάσεις Α'], συλλογή

1948: *Les mains sales* [Τὰ βρόμικα χέρια], θεατρικό, *Situations II* [Καταστάσεις Β'], συλλογή

1949: *Situations III* [Καταστάσεις Γ'], συλλογή

1951: *Le diable et le bon Dieu* [Ὁ διάβολος καί ὁ Θεός], θεατρικό

1952: *Saint Genet, comédien et martyr* [Ὁ Ἅγιος Ζενέ, θεατρίνος καί μάρτυρας]

1956: *Nekrassov*, θεατρικό

1957: *Questions de méthode* [Ζητήματα μεθόδου], πρῶτο μέρος τῆς Κριτικῆς

1960: *Les séquestrés d'Altona* [Οἱ κρατούμενοι τῆς Ἀλτόνας], θεατρικό, *Critique de la raison dialectique* [Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου]

1964: *Les mots* [Οἱ λέξεις], μυθιστορηματικὴ αὐτοβιογραφία, *Situations IV. Portraits* [Καταστάσεις Δ'. Προσωπογραφίες], συλλογή, *Situations V. Colonialisme et neo-colonialisme* [Καταστάσεις Ε'. Ἀποικιοκρατία καί νεοαποικιοκρατία], συλλογή, *Situations VI/VII. Problemes du marxisme I/II* [Καταστάσεις Ζ'/Ζ'. Προβλήματα τοῦ μαρξισμοῦ Α'/Β'], συλλογή

1971-72: *L'idiot de la famille* [Ὁ βλάκας τῆς οἰκογένειας], γιὰ τόν Φλωμπέρ, 3 τ.

1972: *Situations VIII/IX* [Καταστάσεις Η'/Θ'], συλλογή

1973: *Un théâtre de situations* [Ἐνα θέατρο καταστάσεων]

1976: *Situations X* [Καταστάσεις Ι'], συλλογή

Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ «ΛΕΥΚΟΤΗΤΑΣ» ΣΤΙΣ ΗΠΑ

του Γιώργου Αναγνώστου

Η καταξίωση του νέου πεδίου έρευνας αποκαλούμενου «Μελέτες Λευκότητας» (Whiteness Studies) είναι πλέον γεγονός τόσο στο αμερικανικό ακαδημαϊκό περιβάλλον όσο και στη μαζική κουλτούρα. Προγράμματα και μαθήματα με κύριο θέμα τους τη μελέτη της «λευκότητας» ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια σε πανεπιστήμια με κύρος και η έκδοση βιβλίων που πραγματεύονται αυτό το θέμα αποτελεί μία έκδοτική βιομηχανία.¹ Η δέ ευρύτερη διάδοση αυτού του θέματος σπουδών στην αμερικανική συνείδηση αντικατροπτρίζεται από το γεγονός ότι οι συζητήσεις για «λευκή» κουλτούρα και ταυτότητα έχουν γίνει ρουτίνα στα μαζικά μέσα ενημέρωσης.²

Τό ερώτημα φυσικά τό οποίο προκύπτει άφορᾶ τό τί είναι οι «Μελέτες Λευκότητας», σέ τί άποσκοπούν, σέ τί όφείλουν τή δημοσιότητά τους και ποιές κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες επέτρεψαν τήν τωρινή επικράτησή τους. Μπορούμε νά άρχισουμε νά άπαντήμε αυτά τά ερωτήματα διαγράφοντας κάποιες από τίς θεωρητικές εξελίξεις στό χώρο τής διανόησης πού άνοιξαν τό πεδίο για τήν έπιβολή αυτών των σπουδών. Η άποδόμηση, μέ τήν έμφασή της στό διαμελισμό των ιεραρχιών πού ένσωματώνονται σέ γλωσσικές αντίθέσεις όπως «κέντρο-περιφέρεια», «δυτικό-μή δυτικό», «άρσενικό-θηλυκό», «ετερόφυλο-όμοφυλόφιλο», συνετέλεσε ως βασικός παράγοντας και θεωρητικό όπλο στην κριτική εξέταση τής αντίθεσης «λευκού-μή λευκού». Αν ή κυρίαρχη ιδεολογία σημασιολογικά κατασκεύαζε τήν ύπεροχή του πρώτου σέ βάρος του δεύτερου, διανοούμενοι πού λειτουργούν μέσα στό πλαίσιο τής «πολιτικής τής διαφοράς» άπαίτησαν τήν καταστροφή αυτής τής γλωσσικής άσυμμετρίας πού ιστορικά άναπαράγει ιδεολογίες κατωτερότητας και στιγματίζει τή διαφορά.³

Σημαντικές δημογραφικές άλλαγές στό χώρο του αμερικανικού ακαδημαϊκού περιβάλλοντος συνετέλεσαν στην εύρεία διάδοση αυτής τής προοπτικής. Η αύξανόμενη ισχύ διανοουμένων από πρώην δυτικοκρατού-

μενες άποικίες έδωσε μεγάλη ώθηση σέ αυτή, μιά και στόχευε νά άποτινάξει τήν κυριαρχία του λευκού πού δυνάστευε τίς σχέσεις άποικιοκράτη και άποικιοκρατούμενου. Παράλληλα, μιά αύξανόμενα σεβαστή μερίδα Άφρικοαμερικανών διανοουμένων άσκησε άμείλικτη κριτική στην άναπαράσταση των «μή λευκών» ως κατώτερων, ύπογραμμίζοντας ότι ή κατασκευή του «μαύρου» προϋποθέτει τήν άρνητική άντιπαράθεσή του μέ τό «λευκό», τό οποίο λαμβάνεται ως τό άδιαφιλονίκητο πρότυπο.⁴ Τέλος, ή ύπεροχή του «λευκού» άμφισβητήθηκε τόσο από όρισμένους φιλελεύθερους «λευκούς» διανοουμένους όσο και από ακαδημαϊκούς, άπογόνους μεταναστών από τή Νοτιοανατολική Εύρώπη, οι όποιοι στις άρχές του αιώνα στιγματίστηκαν ως «μή λευκοί». Οι μέν πρώτοι, στό όνομα κοινωνικής δικαιοσύνης, έπαναστατικής συνείδησης ή ακόμα και ένοχής, ως προνομιούχοι λευκοί ζήτησαν νά άποσυνδεθούν από ή νά άπολογηθούν για τά προνόμια πού τους χαρίζει ή λευκή κατηγοριοποίησή τους.⁵ Οι δέ δεύτεροι, έχοντας μεγαλώσει κάτω από τήν άφομοιωτική πίεση αλλά και έπιθυμία νά προσεγγίσουν τά αισθητικά και πολιτιστικά πρότυπα τής κυρίαρχης λευκότητας, βρήκαν τήν εύκαιρία κάτω από τήν προστασία τής ακαδημαϊκής στέγης και τής επικαιρότητας αυτού του λόγου νά κριτικάρουν τήν ήγεμονία του «λευκού».⁶

Άλλά ποιά είναι τά βασικά αξιώματα και ή άτζέντα των «Μελετών Λευκότητας»; Η πρωταρχική άφετηρία αυτού του πεδίου σπουδών είναι ότι ή «φυλή» είναι μιά κατά βάση πολιτιστική κατασκευή ή όποία έξυπηρετεί συγκεκριμένα κατά έποχή ιδεολογικά, πολιτικά, κοινωνικά και υλικά συμφέροντα. Η προοπτική αυτή βέβαια δέν άρνεϊται ότι ύπάρχουν διαφορές μεταξύ ανθρώπινων πληθυσμών, διαφοροποίηση στό χρώμα τής έπιδερμίδας των ανθρώπων για παράδειγμα. Αυτό πού τονίζει, όμως, είναι ότι ή χρησιμοποίηση του χρώματος τής έπιδερμίδας, για νά συνεχίσουμε μέ τό παράδειγμά μας, ως ένός άκαμπτου κριτηρίου διαφοροποίησης τής ανθρωπότητας σέ φυλετικές κατηγορίες

ἀποτελεῖ μιά πρακτική ἄμεσα συνδεδεμένη μέ σχέσεις ἐξουσίας. Ἡ ιστορικοποίηση ἐπομένως αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἀποτελεῖ τό πρώτο βήμα γιά τήν κατανόηση τῆς κατασκευῆς του.⁷

Τό λογικό ἐπακόλουθο αὐτῆς τῆς προοπτικῆς εἶναι ἡ ἐπιστροφή τῆς ἐννοίας τῆς φυλῆς ὡς ἀντικειμένου κριτικῆς ἀνάλυσης. Αὐτή ἡ κίνηση στοχεύει νά ἐκτοπίσει τόν ὄρο ἐθνικότητα (ethnicity) ὡς κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ ἀμερικανικοῦ πολυπολιτισμικοῦ μοντέλου.⁸ Ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς θέσης διατείνονται ὅτι ἡ εὐρεία ἀναγνώριση καί προβολή τῶν πολιτισμῶν καταβολῶν προσφέρει ἕνα ἄλλοθι στήν ἀνακήρυξη τῆς Ἀμερικῆς ὡς μιᾶς ἀληθινά δημοκρατικῆς καί πλουραλιστικῆς χώρας. Ἐτσι, ὅμως, οἱ φυλετικές διακρίσεις καί ἀκόμη ὁ ρατσισμός πού ὑφίστανται οἱ μὴ λευκές μειονότητες τείνει νά ἀποσιωπείται, νά «παραχώνεται κάτω ἀπό τό χαλάκι» ὅπως τό θέλει μιά ἐκφραση.⁹ Μέρμνα ἐπομένως τῶν «Μελετῶν Λευκότητας» εἶναι νά ἐντοπίσουν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιλήψεις γιά τή λευκότητα ὀργανώνουν τίς φυλετικές σχέσεις καί τίς καθημερινές πρακτικές στή χώρα.

Οἱ «Μελέτες Λευκότητας» τοποθετοῦνται σέ μιά πολεμική ἀντιπαράθεση μέ τή νατουραλιστική ἐπιστήμη ἡ ὁποία, μέσα στό πλαίσιο τῆς δυτικῆς ἡγεμονίας τοῦ 18ου καί 19ου αἰώνα, ἐπιδίωκε ἀνθρώπινους πληθυσμούς μέ μέτρα καί σταθμά φαινοτυπικές διαφορές, τοποθετώντας τό λευκό στήν κορυφή τῆς φυλετικῆς πυραμίδας. Μέσα στό πλαίσιο τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας, ἡ καινούργια προοπτική προσπαθεῖ νά καταστρέψει αὐτή τήν ἰδεολογία μέ τό νά ἐξετάζει τή δαιμονοποίηση τοῦ μαύρου καί τήν ταυτόχρονη ἐξύψωση τοῦ λευκοῦ σέ σχέση μέ τίς ἐκάστοτε οἰκονομικές καί κοινωνικές συνθήκες. Πιό συγκεκριμένα, στήν ἐντυπωσιακή συγκριτική μελέτη φυλετικῆς καταπίεσης στήν Ἀμερική καί τήν Ἰρλανδία, ὁ Θεοντόρ Ἄλλεν (Theodore Allen) (1994, 1997) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λευκότητα κατασκευάστηκε ὡς φυλετική κατηγορία τόν 18ο αἰώνα ἔχοντας ὡς βασικούς παράγοντες τήν ἀμερικανική ἀρχουσα, ἰδιοκτήτρια φυτειῶν, τάξη, ἡ ὁποία ἐπιζητοῦσε μέ κάθε τρόπο νά ἐμποδίσει τήν ἀνάπτυξη μιᾶς λευκῆς (ἀποροὶ ἐργάτες χωρὶς ἰδιοκτησία) καί μαύρης (ἀπελευθερωμένοι σκλάβοι) ἀλληλεγγύης καί τήν ἐπακόλουθη πιθανότητα ἐξέγερσης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Ἄλλεν προτείνει τόν ὄρο «σύστημα φυλετικῆς καταπίεσης» γιά νά περιγράψει τόν ἀντίκτυπο τῆς θεσμοθέτησης νόμων πού ἀπέκλεισαν τούς μαύρους ἀπό ἴση συμμετοχή στήν κοινωνική καί πολιτική ζωὴ τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ κατασκευή λευκῆς φυλετικῆς ταυτότητας, συνεχίζει ὁ Ἄλλεν, συνοδεύτηκε ἀπό τήν παροχή πρωτοφανῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν προνομίων στους λευκοὺς σέ σχέση μέ τούς Ἀφρικανοαμερικανούς, προνόμια πού ἐπιπρόσθετα λειτουργοῦσαν ὡς ὄροι γιά νά κρατήσουν τούς μὴ λευκοὺς «κάτω καί ἐκτός» (1994:14). Γιά παράδειγμα, ὁ φυλετικά προκατειλημμένος νόμος στήν πολιτεία τῆς Βιρτζίνιας τό

1723 καθιέρωσε μεταξύ ἄλλων τά ἀκόλουθα μέτρα: ἀρνήθηκε στους ἐλεύθερους μαύρους τό δικαίωμα ψήφου, τούς ἀρνήθηκε τό δικαίωμα νά εἶναι μάρτυρες σέ οποιαδήποτε δικαστική περίπτωση πού ἀφορᾶ λευκοὺς καί τούς ἀπαγόρευε τήν κατοχή οποιασδήποτε μορφῆς ὄπλου. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ὄρισαν (κυριολεκτικά καθήλωσαν, θά ἔλεγε κανεῖς) τούς μαύρους ὡς πολίτες δευτέρας κατηγορίας καί δημιούργησαν μιά αἴσθηση φυλετικῆς ὑπερηφάνειας καί ἰσχύος μεταξύ τῶν λευκῶν, λειτουργώντας μέ αὐτόν τόν τρόπο ὡς ἕνα σύστημα κοινωνικοῦ ἐλέγχου ἀποκλείοντας τό σχηματισμό διαφυλετικῆς ταξικῆς συνείδησης μεταξύ ἀπορῶν λευκῶν καί πρώην σκλάβων.¹⁰

Ἡ θεώρηση τῆς φυλῆς ὡς ἰδεολογίας πού διαπερνᾷ ἀλλά καί διαχωρίζει τήν ἐργατική τάξη ἔχει φέρει στό προσκήνιο μιά συστηματική ἀναθεώρηση τοῦ ρόλου τῆς φυλῆς ὡς κεντρικοῦ στή διαμόρφωση ταξικῆς συνείδησης. Ἡ προοπτική αὐτή, καταφανῆς στά κείμενα ἱστορικῶν ὅπως ὁ Ντάβιντ Ρέντιγκερ (David Roediger), ἀντιδρᾷ στήν παραδοσιακὴ μαρξιστικὴ ἀνάλυση ἡ ὁποία θέτει τήν τάξη ὡς πρωταρχικό παράγοντα στήν ἀνάλυση τῆς ἱστορίας. Ὅπως σημειώνει ὁ Ρέντιγκερ, ὁ μαρξισμός δέν μᾶς βοηθᾷ νά ἀπαντήσουμε στήν ἐρώτηση γιατί τόσοι καί τόσοι ἐργάτες στήν Ἀμερική ἱστορικά ὀρίζουν τούς ἑαυτοὺς τους ὡς λευκοὺς. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἰσχυρισμός εἶναι ὅτι ὁ σχηματισμός τῆς ἐργατικῆς τάξης (ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ ἀντικειμενικά) καί ἡ συνείδηση τῆς λευκότητας (φυλετικὴ ἰδεολογία ἡ ὁποία κατασκευάζεται ἱστορικά) ἀποτελοῦν ἀδιαχώριστους παράγοντες στήν ἀνάλυση τῆς ἀμερικανικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἐνα κεντρικό μέλημα τῶν «Μελετῶν Λευκότητας» εἶναι ἡ ἀπάντηση στά ἐρωτήματα τοῦ πῶς, πότε καί γιατί ἡ λευκότητα ἀπέκτησε μεγάλη σημασία γιά τούς λευκοὺς ἐργάτες. Τό σημεῖο ἐκκίνησης τῆς σχετικῆς ἐρευνας βασίζεται στή συνεισφορά νεομαρξιστῶν ὅπως ὁ Χέρμπερτ Γκούτμαν (Herbert Gutman) στήν Ἀμερική καί ὁ Ἐ.Π. Τόμσον (E.P. Thompson) στήν Ἀγγλία, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποδείξει ὅτι οἱ ἐργάτες δέν εἶναι παθητικά φερέφωνα ρατσιστικῶν ἰδεῶν πού ἐπιβάλλονται ἀπό πάνω ἀλλά ἀποτελοῦν ἐνεργοὺς παράγοντες οἱ ὁποῖοι εἶναι σέ θέση νά κάνουν κάποιες ἐπιλογές καί νά δημιουργήσουν τίς δικές τους πολιτιστικές ἐκφράσεις. Μέ αὐτά τά δεδομένα, ὁ Ντ. Ρέντιγκερ (*The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*, Verso, New York: 1991) ἐξετάζει τόν καθοριστικὸ ρόλο τῆς ἰδεολογίας τῆς λευκότητας στή διαμόρφωση τῆς λευκῆς ἐργατικῆς συνείδησης, ἰδίαιτερα στό πῶς οἱ λευκοὶ ἐργάτες εἶδαν τούς ἑαυτοὺς σέ σχέση μέ τούς μαύρους. Ὁ Ρέντιγκερ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἰδεολογία τῆς λευκῆς ἀνωτερότητας μπορεῖ νά ἰδωθεῖ ὡς μιά τουλάχιστον μερικὴ δημιουργία αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς λευκῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ θέση αὐτή τείνει νά βλέπει τήν κατασκευή τῆς λευκῆς ταυτότητας ὡς ἕναν μηχανισμό ὁ ὁποῖος εἶναι στενά συνδεδεμένος μέ τήν ταξικὴ πάλη στήν Ἀμερική. Ἡ, γιά νά εἶμαι ἀκρι-

δής, τήν ἀποφυγή τῆς. Ἐτσι σημειώνεται ὅτι ὁ ἀμερικανικός καπιταλισμός ὀργανώθηκε γύρω ἀπό τήν ἔννοια φυλῆς καί ὄχι τάξης ἀκριβῶς γιά νά ἀποφύγει τήν αἰωρούμενη ἀπειλή ἐνάντια στήν κεφαλαιοκρατική τάξη ἀπό τήν πιθανότητα σύμπραξης λευκῶν καί μαύρων ἐργατῶν. Ἐδῶ ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κατασκευή τῆς ταυτότητας «λευκός ἐργάτης» ἀναπτύχθηκε ὡς ἀντιπάρθεση μέ μιά συγκεκριμένη οἰκονομική λειτουργία ἀλλά καί πολιτιστική διάσταση τῶν μαύρων. Δύο παράγοντες ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση αὐτῆς τῆς φυλετικῆς-ταξικῆς ταυτότητας. Πρῶτον, ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀνεξάρτητου (ἀρσενικοῦ) ἀτόμου πού κληρονομήθηκε ἀπό τήν περίοδο τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπανάστασης καί διαπέρασε τήν ἀμερικανική κουλτούρα ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στό διαχωρισμό λευκοῦ καί μαύρου ἐργάτη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καί γιά τά ὑπόλοιπα ἐξήντα πέντε χρόνια, μέχρι καί τόν ἐμφύλιο πόλεμο. Μιά καί ἡ οἰκονομική λειτουργία τῶν μαύρων ὡς σκλάβων ἀλλά ἐπίσης καί ὡς μίσθαρνη ἐργατιά ταυτιζόταν μέ οἰκονομική ἐξάρτηση (wage labor), ἡ κατασκευή τῆς λευκῆς ἐργατικῆς ταυτότητας

περιστράφηκε γύρω ἀπό τήν ἰδέα τῆς ἐλεύθερης ἐργατικῆς (free labor), συμφιλιώνοντας κατά κάποιο τρόπο τήν ἰδέα τοῦ ἐργάτη καί τῆς ἀνεξαρτησίας καί ταυτίζοντας αὐτή τή θέση μέ τή λευκότητα. Δεύτερον, ὁ φόβος τῆς ἐξάρτησης βρῆκε ἔκφραση στήν ἰσοδύναμη ἀντιστοιχία λευκός-μαῦρος, πειθαρχία-ἐλευθεριότητα ἡ-θῶν. Οἱ λευκοί ἐργάτες, ὑποκύπτοντας στίς πιέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ γιά πειθαρχημένη ἐργασία, εἶδαν τοῦς μαύρους ὡς ἕνα πολιτιστικό «ἄλλο» ἔρμαιο στίς φυσικές τους ὀρμές καί ἐνστικτα. Ἡ πειθαρχία μέ αὐτό τόν τρόπο ἐγινε κατανοητή ὡς ἀπελευθέρωση ἢ, γιά νά εἶμαι πιό ἀκριβής, ἀνεξαρτησία ἀπό φυσικές ἀπαιτήσεις, καί προτάθηκε ὡς ἕνα πρότυπο ζωῆς ἀπόλυτα ξεκομμένο ἀπό τήν κατασκευή τοῦ μαύρου τρόπου ζωῆς ὡς προβιομηχανικοῦ, ἐρωτικοῦ καί ἀνέμελου, κάτι τό ὁποῖο ὁ λευκός ἐργάτης ἔμαθε νά μισεῖ ἐνῶ ταυτόχρονα λαχταροῦσε.¹¹

Ἡ ἱστοριοποίηση τῆς λευκότητας ὡς συστήματος ἀξιών, ἰδεῶν, αἰσθητικῆς, νόμων καί θεσμικῶν ἢ ἀνεπίσημων πρακτικῶν δημιουργεῖ τό βασικό πλαίσιο μέσα ἀπό τό ὁποῖο μελετητές ἐξετάζουν τήν λειτουργία

της στή σημερινή αμερικανική κοινωνία. Θεωρητικοί σε αυτό το στρατόπεδο επισημαίνουν ότι μία συστηματική κατασκευή της λευκότητας σε αντιπαράθεση με το μαύρο «άλλο» ανακηρύσσει το τελευταίο μία σημερινή, αρνητικά έννοούμενη κατηγορία, έμμεσα υποδηλώνοντας με αυτό τον τρόπο το λευκό ως κάτι μη μαρκαρισμένο και επομένως άορατο, κάτι επομένως έξω από την ιστορία. Σε αυτή την ιδιότητα άλλωστε έγκαιρα και η τρομερή ισχύ της λευκότητας, δηλαδή την απόδοσή της ως κάτι φυσικό που δεν υπόκειται σε οποιαδήποτε κριτική ανάλυση.

Τό νά ονομάσει κανείς τήν κατηγορία λευκότητα, νά έρευνήσει τήν ιστορικότητά της και σε τελευταία ανάλυση νά έντοπίσει και νά έξαρθώσει τό σύστημα πού έμμεσα ή άμεσα αναπαράγει τήν κυριαρχία της αποτελούν, θά μπορούσαμε νά πούμε, τόν κεντρικό στόχο των «Μελετών Λευκότητας». Έδώ τό βασικό αξίωμα είναι ότι παρά τή νομική κατάργηση θεσμικών φυλετικών διακρίσεων, υποδόσουσες αρνητικές προδιαθέσεις κατά των μή λευκών μειονοτήτων συνεχίζουν άμεσα ή έμμεσα νά καθορίζουν όριστικά καθημερινές πρακτικές. Συνεπώς, τό ζητούμενο είναι ή καταπολέμηση αυτών των τάσεων και πρακτικών, γιατί μέσω της αναπαραγωγής τους δεν μπορεί νά νοηθεί μία πραγματική κοινωνική δικαιοσύνη.¹²

Ό όρος-κλειδί σε αυτή τήν προσέγγιση είναι «προνόμια λευκότητας», γύρω από τόν οποίο μία μερίδα διανοουμένων και ακτιβιστών έχουν συσπειρωθεί και έπιμένουν νά δείχνουν ότι παρά τήν κατάργηση των θεσμικών εκφράσεων ρατσισμού, οι δομές οι οποίες παρέχουν προνόμια και εύκαιρίες στους λευκούς συνεχίζουν νά αναπαράγονται συστηματικά αν και άνεπίσημα σε πολλά επίπεδα της αμερικανικής κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτή τή λογική, γενιές και γενιές λευκών έχουν καρπωθεί ύλικές, κοινωνικές και ψυχολογικές ωφέλειες σε βάρος των μή λευκών, οι οποίοι έχουν νά σηκώσουν τό βάρος φυλετικών προκαταλήψεων. Τό φυλετικό σχίσμα λοιπόν ενεργεί ως οργανωτική αρχή της αμερικανικής κοινωνίας μία και οι έπιλογές των λευκών Αμερικανών σε οποιαδήποτε πλευρά της ζωής τους, από τήν έπιλογή σχολείων μέχρι τόν τόπο κατοικίας, καθώς και οι δυνατότητες και ή εύκολια είσπραξης δανείων συχνά καθορίζονται από φυλετικές διαστάσεις.¹³

Ό George Lipsitz για παράδειγμα διατείνεται ότι ακόμα και οι πιο φιλελεύθεροι λευκοί διστάζουν νά απορρίψουν αυτό τό σύστημα λόγω των προνομίων πού τους παρέχει, τονίζοντας ότι τωρινές τακτικές κατανόμης πλούτου και ισχύος έμπεριέχουν μή όμολογούμενες προϋποθέσεις συνδεδεμένες με λευκή κυριαρχία.¹⁴ Η ύπαρξη προνομίων συνδεδεμένων με τή λευκότητα έπιβεβαιώνεται και από μία πεντάχρονη μελέτη (Multi-City Study of Urban Inequality) σε τέσσερις αμερικανικές μεγαλουπόλεις (Ατλάντα, Βοστώνη, Ντιτρόιτ και Λός Άντζελες), τά αποτελέσματα της οποίας ανακοινώθηκαν πρόσφατα (1 Οκτωβρίου 1999). Έδώ δια-

φαίνεται άδιαμφισβήτητα ότι ο παράγων φυλή είναι άδιαχώριστος από πιθανότητες εύρεσης εργασίας και οικονομικής κινητικότητας. Στο Ντιτρόιτ για παράδειγμα χρειάστηκαν κατά μέσο όρο 91 ώρες για νά δοθεί προσφορά εργασίας σε λευκούς άνεργους άνειδίκευτους εργάτες και 167 ώρες σε αντίστοιχους μαύρους. Αυτές οι στατιστικές συνοδεύτηκαν και με σχόλια εργοδοτών, οι όποιοι έξομολογήθηκαν ότι αν είχαν νά διαλέξουν μεταξύ ενός λευκού και μαύρου εργάτη με τά ίδια προσόντα θά προτιμούσαν τόν πρώτο σε βάρος του δεύτερου.

Σε αυτό τό σημείο είναι σημαντικό νά αναφέρω ότι ή επικέντρωση της συζήτησης στα προνόμια των λευκών και στήν αντίστοιχη μειονοτική θυματοποίηση έχει αντίκτυπο και στο πολιτικό επίπεδο. Η πολιτικοποίηση της λευκότητας εκφράζεται με έναν άλλην ένδετο τρόπο τόσο στις προδιαθέσεις του (λευκού) κοινού προς προγράμματα πού στοχεύουν στήν ισότιμη κοινωνικοοικονομική ένταξη των μειονοτήτων στήν εύρύτερη αμερικανική κοινωνία («affirmative action»), όσο και στήν εμφάνιση νέων πολιτικών σχηματισμών.

Η κατακραυγή πού ασπάζονται οι «Μελέτες Λευκότητας» ενάντια στα προνόμια της λευκότητας έπιμένει νά υπενθυμίζει ότι τό μή λευκό συνεχίζει νά είναι θύμα με τραγικά κοινωνικά και οικονομικά επακόλουθα. Αυτή ή έμφαση προσδιορίζει τις μειονότητες ως θύματα και όμογενοποιεί τους λευκούς ως τους άμεσους ή έμμεσους θύτες. Είναι λοιπόν άπαραίτητο νά τοποθετήσουμε σε αυτό τό έρμηνευτικό πλαίσιο τή ρητορική πολιτικών όπως ο Πάτ Μπιουκάναν, ο λαϊκιστικός λόγος του οποίου απευθύνεται κυρίως προς τις δυσαρεστημένες μάζες λευκών ψηφοφόρων. Η διάχυτη αίσθηση στο τμήμα αυτό του πληθυσμού ότι οι λευκοί αντιμετώπιζονται ως μία ξεχωριστή κατηγορία ή όποια καταγγέλλεται ως υπεύθυνη και ένοχη όμάδα για οικονομικές και κοινωνικές άδικίες στο παρελθόν αλλά και στο παρόν, σε συνδυασμό με ένα εύρο αίσθημα οικονομικής άβεβαιότητας της μικρομεσαίας τάξης δημιουργούν έχθρα και άγανάκτηση βρίσκοντας πολιτική έκφραση σε τηλεοπτικά τόκ-σόου, τήν πρωτοφανή δημοτικότητα δημαγωγών πολιτικών όπως ο Rush Limbaugh ή ακόμα και σε πολιτικούς σχηματισμούς πού δαιμονοποιούν τους μετανάστες και έπιτίθενται σε προγράμματα πού λειτουργούν κάτω από τήν όμπρέλα του «affirmative action».¹⁵ Κατά συνέπεια, τά μέτρα ένταξης πού λαμβάνουν υπόψη τή φυλή ως άκόμη έναν παράγοντα πρόσληψης σε δουλειά ή είσαγωγής στα πανεπιστήμια βρίσκονται σε συνεχή πολιορκία από μία μεγάλη μερίδα λευκών ψηφοφόρων. Λειτουργώντας μέσω του ιδεώδους της άξιοκρατίας, αυτή ή μερίδα του πληθυσμού έρμηνεύει τά προγράμματα ως άντίστροφη διάκριση (reverse discrimination) και καταφεύγει στο νόμο για νά διεκδικήσει τά ίσα δικαιώματά της, έπιζητώντας μία πολιτική πού διαγράφει τό φυλετικό χρώμα ως κριτήριο αξιολόγησης (color blindness).¹⁶

Υπάρχει λοιπόν μία μεγάλη φυλετική ένταση στην τρωινή αμερικανική κοινωνία, της οποίας τό σφυγμό θά μπορούσαμε νά διερευνήσουμε μέσα από τόν φακό τών «Μελετών Λευκότητας». Από τή μία μεριά, τό ιδεώδες της ισότητας, τό όποιο είναι βαθιά ριζωμένο στην αμερικανική συνείδηση, οραματίζεται μία κοινωνία ή όποια βασίζει τήν αξιολόγηση σέ αυτά καθ' εαυτά τά προσόντα, ανεξάρτητα από όποιοδήποτε άλλους παράγοντες. Από τήν άλλη μεριά, ή συζήτηση γιά τά προνόμια πού γέγονται οί λευκοί και οί πολιτικές τακτικές πού ζητούν νά επανορθώσουν ιστορικές αδικίες τίς όποίες έχουν ύποσσει οί μή λευκοί (συμπεριλαμβανομένης και της άνισης παροχής εύκαιριών γιά τήν ανάδειξη προσόντων) συντελούν σέ έναν λόγο πού ό κεντρικός άξονάς του περιστρέφεται γύρω από τήν άνιση κατανομή πόρων μέ βάση φυλετικά κριτήρια. Τό κρίσιμο έρώτημα τό όποιο προκύπτει είναι κατά πόσο θά κατορθώσουν οί μελέτες λευκότητας νά θέσουν τίς ιδεολογικές ύποδομές γιά τήν κατάργηση της λευκότητας ως ένα προνομιούχο σύστημα και τίς βάσεις γιά μία δίκαιη κοινωνία.

Ός μία άρχική παρατήρηση θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ή θεώρηση και ή πολιτική της λευκότητας φέρνει βέβαια στην έπιφάνεια φυλοκεντρικές ιδεολογίες και πρακτικές και έπομένως καλλιεργεί δυνατότητες καταπολέμησής της και συνεπώς άλλαγής. Από τήν άλλη μεριά, ό λόγος τών «Μελετών Λευκότητας» έχει ως επακόλουθο τήν άναπαραγωγή φυλετικών κατηγοριών παρά τήν άμφισβήτησή τους. Μέ τό νά φανερώνει προνόμια τών λευκών ή προοπτική αυτή έμμεσα νομιμοποιεί προγράμματα «affirmative action» και τήν πολιτική της ταυτότητας, συντελώντας μέ αυτό τόν τρόπο στή φυλετική πόλωση παρά στην κατάργησή της. Η δέ προαναφερθείσα κατασκευή λευκής ταυτότητας και λευκής συσπείρωσης μέσω συγκεκριμένων πολιτικών κινητοποιήσεων κάθε άλλο παρά μία επίλυση του προβλήματος ύπόσχεται. Αυτά τά άποτελέσματα βέβαια δέν άκυρώνουν τήν αξία αυτού του λόγου, μία και είναι δυνατόν νά προέρχονται ως αντίδραση (προνομιούχων λευκών θά έλεγαν μερικοί) παρά ως φρονικά επακόλουθα τών βασικών του άρχών. Τό κατά πόσο και πώς ή γενιά τών σημερινών φοιτητών κολεγίου και αύριανών πολιτών και ήγετών θά ευαισθητοποιηθεί από —και θά έρμηνεύσει— τά διδάγματα τών «Μελετών Λευκότητας» έπιτελικά θά καθορίσει τή μελλοντική κατεύθυνση της αμερικανικής κοινωνίας προς τό φλέγον θέμα φυλή.

1. Η έκδοση σχετικών τίτλων αυξάνεται μέ τόση ταχύτητα πού καθιστά τήν παρακολούθηση της σχετικής βιβλιογραφίας άπαιτητικό έγχείρημα. Γιά μία έπιλεκτική βιβλιογραφία δές Parker C. Johnson («Reflections on Critical White(ness) Studies», στο *Whiteness: The Communication of Social Identity*, Thomas K. Nakayama και Judith N. Martin eds., SAGE Publications, Thousand Oaks 1999, σ. 7-

9). Οί ηλεκτρονικές βιβλιογραφίες του «Κέντρου γιά τή Μελέτη της Λευκής Αμερικανικής Κουλτούρας» (www.euroamerican.org/library/subcat.html) και του καθηγητή άμερικανικών σπουδών Gregory Jay (www.uwm.edu/~gjay/Whiteness/Whitenessbib.html) είναι επίσης χρήσιμες.

2. Αναλύσεις και βιβλιοκριτικές βιβλίων πού πραγματεύονται τό θέμα «Λευκότητα» παρουσιάζονται συχνά στους *New York Times*. Δές γιά παράδειγμα Margo Jefferson's, «On Defining Race, When Only Thinking Makes is So» (20 Μαρτίου 1999), Felicia Lee's, «Facing Down His Color as a Path to Privilege» (5 Μαΐου 1999), και Sandra Tsing Loh's «The Unbearable Whiteness of Prime Time» (26 Σεπτεμβρίου 1999). Έπιπλέον, τό τηλεοπτικό δίκτυο CBS άφείρωσε μέρος τών άπογευματινών του ειδήσεων σέ ένα ειδικό ρεπορτάζ άμέσως μετά τήν παρουσίαση του θέματος στο *New York Times Magazine* (Margaret Talbot, «Getting Credit for Being White», 30 Νοεμβρίου 1997/Section 6, σ. 116-119). Όσον άφορά τό Ίντερνετ, οργανισμοί όπως τό «Κέντρο γιά τή Μελέτη της Λευκής Αμερικανικής Κουλτούρας» πασχίζουν συστηματικά νά διαδώσουν στο εύρύτερο κοινό τήν έννοια μιάς πραγματικά πολυφυλετικής δημοκρατίας (www.euroamerican.org/org/orgindex.htm). Ό σύγχρονος άπόηχος της αμερικανικής έμμονης στην κατηγορία «λευκότητα» έχει φθάσει και στον ελληνικό καθώς και στον Τύπο της διασποράς. Δές Χ.Α. Χωμενίδης («Δέν είσαι Λευκός εσύ, Έλληνας είσαι»), *Τό Βήμα*, Κυριακή 18 Ίανουαρίου 1998, σ. Γ14), και Melia Tatakis («Migrations: Fate in the Coffee Grounds», *Odyssey: The World of Greece*, Vol. 5:72-73, 1997).

3. Γιά τήν ανάπτυξη αυτού του ρεύματος στο άμερικανικό άκαδημαϊκό περιβάλλον, δές Jonathan Rutherford («A Place Called Home: Identity and the Cultural Politics of Difference», στο *Identity: Community, Culture, Difference*, Jonathan Rutherford ed. Lawrence & Wishart., London 1990, σ. 9-27). Γιά μία πιο έλεκτεταμένη κάλυψη τών λόγων της εμφάνισης τών «Μελετών Λευκότητας» δές Alastair Donnet («White Studies: The Problems and Projects of a New Research Agenda», *Theory, Culture and Society*, Vol. 13(2):145-155, 1996) και D.W. Stowe, D.W. («Uncolored People: The Rise of Whiteness Studies», *Lingua Franca*, 68-72, 74-77. September/October Issue 1996).

4. Η κλασική μελέτη εδώ είναι τό βιβλίο της Toni Morrison, *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*, Harvard University Press., Cambridge 1991. Πρέπει νά σημειωθεί όμως ότι ή κριτική πού άσκησαν οί μαύροι διανοούμενοι έχει τίς καταβολές της πολύ νωρίτερα από τή σημερινή τάση. Δές γιά παράδειγμα W.E.B. DuBois, *Black Reconstruction in America*, Atheneum, New York 1935, καθώς και τά γραπτά του λογοτέχνη-κριτικού James Baldwin.

5. Η πιο επαναστατική έκδοχή αυτής της θέσης έχει άρθρωθεί από μία μερίδα διανοουμένων οί όποιοι, μέσω του περιοδικού *Race Traitor* και μέ σλόγκαν «προδοσία στή λευκότητα άποτελεί άφοσίωση στην ανθρωπότητα» (treason to whiteness is loyalty to humanity), προσκαλούν τους λευκούς νά άρνηθούν τά προνόμια της λευκότητας τους έναγκαλιζόμενοι πρακτικές όπως έγκατάλειψη κατοί-

κηρης σέ κατά πλειοψηφία λευκά προάστια, ενεργή άμφισβήτηση κάθε μορφής φυλετικής άδικίας και άνοικτή, δημόσια άναμέτρηση μέ ρατσιστικές ιδέες και πρακτικές.

6. Για την περίπτωση των Νοτιοευρωπαϊών μεταναστών δές την έντυπωσιακή έργασία του Matthew Frye Jacobson (*Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Harvard University Press., Cambridge 1998) και τό άρθρο του Joseph W. Bendersky («The Disappearance of Blonds: Immigration, Race and the Reemergence of "Thinking White"» *Telos*, Special Issue on Populism II. No. 104:135-157, 1995). Η περίπτωση της κατασκευής των Έβραίων ως λευκών αναλύεται διεξοδικά από την άνθρωπολόγο Karen Brodtkin (*How did the Jews Become White and What does this Say about Race in American*, 1997). Τή λευκοποίηση των Έλλήνων μεταναστών στην Άμερική στίς άρχές του 20ού αιώνα πραγματεύεται μέρος της διατριβής μου «Negotiating Identity, Connecting through Culture: Hellenism and Neohellenism in Greek America» (The Ohio State University, 1999).

7. Από έδω και στό έξής παύω νά χρησιμοποιώ εισαγωγικά όταν αναφέρομαι σέ έννοιες όπως φυλή, λευκότητα, λευκός και μαύρος. Η χρήση τους έννοείται.

8. Ο όρος έθνικότητα έχει εισαχθεί σχετικά πρόσφατα στό άμερικανικό λεξιλόγιο (μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Παρ' ότι έμπειρείχει βιολογικές αναφορές, δίνει περισσότερο έμφαση στην κουλτούρα παρά στή φυλή.

9. Χρήσιμη έδω είναι ή διάκριση πού κάνει ο Gregory Jusdanis («Can Multiculturalism Disunite America?» *Thesis Eleven*, No 40:100-110. 1996), μεταξύ δύο μορφών πολυπολιτισμικότητας στην Άμερική. Η πρώτη μορφή, ή «Ριζοσπαστική πολυπολιτισμικότητα» (Radical multiculturalism), συσπειρώνει γύρω της ομάδες οι όποιες έχουν στιγματιστεί και ύποφέρει στό παρελθόν λόγω του χρώματος, της κουλτούρας τους ή των σεξουαλικών προδιαθέσεων των μελών τους. Αυτές οι ομάδες άνταγωνιστικά έπιζητούν περισσότερη άυτονομία και διεκδικούν τά δικαιώματα τους από την πολιτεία μέσω της πολιτικής της ταυτότητας. Η δεύτερη μορφή άποκαλείται «Φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα» (Liberal multiculturalism) και εκφράζεται κατά πλειοψηφία από τους άπογόνους Ευρωπαϊών μεταναστών, οι όποιοι γιορταστικά παρουσιάζουν την πολιτιστική διαφορά αισθητικά, κυρίως μέσω φολκλορικών εκφράσεων, φαγητού και συμβόλων σέ φεστιβάλ και παρελάσεις, ένω συγκατανεύουν καταφατικά και μέ έμφαση στην ιδεολογία της ένσωμάτωσης του «άλλου» στην κυρίαρχη κουλτούρα.

10. Δές Theodore W. Allen's, *The Invention of the White Race: Racial Oppression and Social Control*, Volume One. Verso, New York (1994) και *The Invention of the White Race: The Origin of Racial Oppression in Anglo-America*, Volume Two, Verso, New York (1997).

11. Ο Noel Ignatiev υιοθετεί αυτή την προοπτική στην άνάλυση της διαδικασίας λευκοποίησης των Ίρλανδών μεταναστών στην Άμερική (*How the Irish Became White*, Routledge, New York 1995).

12. Έδω θά πρέπει νά σημειωθεί ότι ή λευκότητα δέν αναλύεται μεμονωμένα αλλά σέ άλληλεξάρτηση μέ ταξικές

και κοινωνικές διαστάσεις. Δές για παράδειγμα Philip Wander, Judith N. Martin και Thomas K. Nakayama («Whiteness and Beyond: Sociohistorical Foundations of Whiteness and Contemporary Challenges», και *Whiteness: The Communication of Social Identity*, Thomas K. Nakayama και Judith N. Martin eds., SAGE Publication, Thousand Oaks, σ. 30-26). Οι Matt Wray και Annalee Newitz στό βιβλίο πού έπιμελήθηκαν *White Trash: Race and Class in American* (Routledge, New York 1997) τονίζουν ότι ή λευκότητα είναι μία έλιτιστική κατηγορία προσδιορισμένη σέ σχέση μέ οικονομική και κοινωνική κυριαρχία και ή όποια δέν περιλαμβάνει φτωχούς λευκούς, ή ύπαρξη των όποιων άντιτίθεται στην ιδεολογία μιας γενικής λευκής άνωτερότητας.

13. Χαρακτηριστικό αυτού του φαινομένου είναι ότι κατά τή διάρκεια μιας έθνογραφικής συνέντευξης πού είχα μέ έναν Άμερικανό πληροφορήθηκα ότι αυτό τό άτομο σκόπευε νά μετακομίσει σέ άλλη περιοχή και νά στείλει τό παιδί της σέ άλλο σχολείο γιατί, όπως μου είπε κατά λέξη, ή γειτονιά της «άρχισε νά μαυρίζει» (άναφερόμενη στην άύξανόμενη παρουσία μή λευκών γειτόνων).

14. Για πολλαπλά παραδείγματα προνομίων συνδεδεμένων μέ τή λευκότητα, δές Lipsitz George (*The Possessive Investment in Whiteness: How White People Profit from Identity Politics*, Temple University Press, Philadelphia 1998).

15. Λευκοί χωρίς έθνοτικό προσδιορισμό (δηλαδή λευκοί πού δέν ταυτίζονται ως Ίρλανδαμερικανοί, Ίταλοαμερικανοί ή Έλληνοαμερικανοί) βλέπουν τόν εαυτό τους ως μία νέα μειονότητα (ή εκτοπισμένη πλειοψηφία —«displaced majority») μέ άποτέλεσμα νά παρατηρούμε την άνάπτυξη μιας λευκής ταυτότητας ή όποια βρίσκει και πολιτική έκφραση σέ λαϊκιστικά πολιτικά σχήματα όπως τό MAPs (Middle America Radicals), τά όποια στην πίο άκραιο τους μορφή άντιπροσωπεύονται από τόν πολιτικό της Λουισιάνα και πρώην μέλος της ρατσιστικής Κλούξ Κλούξ Κλάν David Duke και σέ πίο ήπια μορφή από τούς Ρός Περό και Πάτ Μπιουκάναν (Donald I. Warren «White Americans as a Minority», *Telos*, Special Issue on Populism II. No 104:127-134. 1995). Ο κεντρικός ρόλος της φυλής ως κριτηρίου διαμόρφωσης πολιτικής στρατηγικής φαίνεται και στην προεκλογική καμπάνια της Χίλαρι Κλίντον για μία θέση στή Γερουσία. Ο άμερικανικός Τύπος δέν παρέλειψε νά σχολιάσει ότι στην προεκλογική εκστρατεία της στην πολιτεία της Νέας Ύόρκης, ή Κλίντον «φλερτάρισε» βέβαια μέ μαύρους αλλά από μία άπόσταση άσφαλείας ώστε νά μή δυσαρεστήσει και κατά συνέπεια άπομακρύνει λευκούς ψηφοφόρους.

16. Σέ αυτό τό σημείο ή θέση των μελετητών της λευκότητας βέβαια είναι ότι ή ρητορική αυτών πού προτείνουν «color-blindness» έχει ως έπακόλουθο την άναπαγωγή της άορατότητας (και έπομένως ισχύος) της λευκότητας.

ΤΟ ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

της Ελένης Σβορώνου

Τό πρόγραμμα ένοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και ανάδειξης του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, οι διαγωνισμοί για την ανάπλαση των τριών μεγάλων πλατειών (Ομόνοιας, Μοναστηρακίου και Κουμουνδούρου) και για τη διαμόρφωση δημόσιων χώρων στις ελληνικές πόλεις έδωσαν έναυσμα για την έναρξη ενός διαλόγου γύρω από την αισθητική και τη λειτουργικότητα των προτεινόμενων λύσεων (βλ. *Αρχιτέκτονες*, τ. 13, Ιαν.-Φεβρ. 1999). Η έκθεση στην ΑΣΚΤ των σχεδίων όλων των συμμετεχόντων στο διαγωνισμό για τη διαμόρφωση των τριών πλατειών της Αθήνας (17-28 Φεβρουαρίου) και οι συζητήσεις που οργανώθηκαν στη συνέχεια έδωσαν την ευκαιρία στο ευρύ κοινό να γνωρίσει τα σχέδια ανάβαθμισης του κέντρου της Αθήνας και να συμμετάσχει στον σχετικό προβληματισμό.

Η ύπαρξη γόνιμου και δημοκρατικού διαλόγου, όμως, φαίνεται ότι δυσχεραίνεται από την περιορισμένη κατανόηση εκ μέρους του κοινού τόσο των αρχιτεκτονικών σχεδίων (δέν είναι πολλοί αυτοί που μπορούν να κατανοήσουν κατόψεις και, πολύ περισσότερο, να φανταστούν το τελικό αποτέλεσμα από τα σχέδια) όσο και των ιδεών που τις υπαγορεύουν. Εάν ρίξει κανείς μία ματιά, π.χ., στα δημοσιεύματα του Τύπου για τα σχέδια για την ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της Αθήνας (τό αστικό τοπίο της υπόλοιπης Ελλάδας δέν απασχολεί συχνά τον Τύπο, με εξαίρεση ένα σύντομο διάστημα κατά το οποίο ήρθε στην επικαιρότητα η αδιαφάνεια στη λειτουργία των τοπικών πολεοδομιών, με άφορμή την υπόθεση της Ναυπάκτου) θά διαπιστώσει την απουσία κριτικής σκέψης. Σχέδια που απεικονίζουν μεταμορφωμένο τό κέντρο, απαλλαγμένο από αυτοκίνητα, με γραφικές πλακοστρώσεις και πρώην ταλαιπωρημένους Αθηναίους να τό διασχίζουν ήρεμοι και εύτυχημένοι για την ξαφνική ανάβαθμιση της ποιότητας της καθημερινής ζωής τους. Ούτε οι δημοσιογράφοι φαίνονται επαρκώς καταρτισμένοι για να θέσουν και να σχολιάσουν θέματα λειτουργικότητας, αισθητικής, άκóμη και σχέσεων κόστους-οφέλους που προκύπτουν από τα σχέδια. Η έκθεση στην ΑΣΚΤ, οι συζητήσεις που ακολούθησαν, τό διήμερο

πού οργανώθηκε στό Ίνστιτούτο Γκαϊτε μέ καλεσμένους Έλληνες και ξένους αρχιτέκτονες τόν περασμένο Απρίλιο δέν προκάλεσαν τό ουσιαστικό ενδιαφέρον του Τύπου.

Δέν υπάρχει έλλειψη ενδιαφέροντος και ευαισθησίας γύρω από την ποιότητα ζωής. Αντίθετα, οτιδήποτε αφορά την καθημερινότητα του πολίτη κινητοποιεί τόσο τόν Τύπο όσο και τό κοινό. Υπάρχει, όμως, έλλειψη παιδείας και, συνακόλουθα, κριτικής ικανότητας και σκέψης γύρω από την αισθητική του χώρου. Πολυτέλεια, μπορεί να πει κανείς, μπροστά στην έλλειψη παιδείας σε τόσα άλλα θέματα. Ο εκδημοκρατισμός του διαλόγου και, κυρίως, των διαδικασιών μέσω των οποίων επιλέγονται και εφαρμόζονται λύσεις προϋποθέτει παιδεία. Δέν έννοούμε, όπως είναι φανερό, την παιδεία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στις αντίστοιχες σχολές των ΑΕΙ. Τό ζήτημα δέν είναι (μόνο) να έχουμε φωτισμένους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους, αλλά και πολίτες ικανούς να αντιληφθούν, να συζητήσουν και, εάν χρειάζεται, να αντισταθούν στις προτάσεις τους. Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει ήδη ένταχθεί, εκτός επίσημου αναλυτικού προγράμματος και σε έθελοντική βάση, η περιβαλλοντική εκπαίδευση. Πολλά σχολεία σε όλη την Ελλάδα δουλεύουν με ένθουσιασμό θέματα προστασίας φύσης και μνημείων. Στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης μπορεί κανείς, ξεπερνώντας τη μουσειακή αντίληψη της φύσης και των μνημείων, που έξαντλείται στην έννοια της διατήρησης μιας άπειλούμενης κληρονομιάς, να επέκταθει στη διαμόρφωση του τοπίου, που συντίθεται από τό φυσικό και τό ανθρωπογενές περιβάλλον, και στην αισθητική του.

Φαίνεται ότι ανάλογη απουσία προβληματισμού γύρω από τό αισθητικό αποτέλεσμα που παράγεται στό τοπίο από την αλληλεπίδραση φυσικού και δομημένου χώρου υπάρχει και στους ίδιους τούς αρχιτέκτονες. Δέν έξηγείται αλλιώς η απουσία σκέψης γύρω από τό ρόλο του πράσινου στους δημόσιους χώρους της πόλης. Αυτό διαπιστώνει κανείς βλέποντας τά σχέδια για τη διαμόρφωση των τριών πλατειών της Αθήνας και διαβάζοντας τά πρακτικά των κριτικών επιτροπών της

ΕΑΧΑ για τους διαγωνισμούς αυτούς. Τό ίδιο ισχύει και για τη διαμόρφωση πλατειών άλλων πόλεων (*Αρχιτέκτονες*, τ. 13). Γενική μοιάζει να είναι η παραδοχή ότι στις πλατείες πρέπει να αφήνεται όσο το δυνατόν περισσότερος ελεύθερος χώρος και ότι το πράσινο πρέπει να έχει έναν πολύ συγκεκριμένο, διακοσμητικό κυρίως, παρά τις διαβεβαιώσεις περί του αντίθετου, ρόλο να επιτελέσει.

Στά Πρακτικά της Κριτικής Επιτροπής για τη Διαμόρφωση της Κουμουνδούρου αναφέρεται ότι η μελέτη με αριθμό 10101 προτείνει «χώρους πρασίνου που δέν οργανώνονται έτσι ώστε να προσφέρουν σημεία ανάπαυσης και στάσης» (*Πρακτικά Κριτικής Επιτροπής για τη Διαμόρφωση της Κουμουνδούρου*, σ. 19). Αντίστοιχα, στη μελέτη με αριθμό 13021 οι «χώροι πρασίνου δέν φαίνονται επαρκείς ούτε κατάλληλα διαμορφωμένοι για να προσφέρουν ανάπαυση σε επισκέπτες». Σχολιάζοντας τις μελέτες με αριθμούς 39185 και 00004 η επιτροπή κάνει κριτική στην ανεπιτυχή προσπάθεια για λειτουργική ενσωμάτωση του πρασίνου στην πλατεία, στην πρώτη περίπτωση, και στον «διακοσμητικό ρόλο του πρασίνου που δέν υπακούει στην κεντρική συνθετική ιδέα», στη δεύτερη (*Πρακτικά*, σ. 11). Η μελέτη με αριθμό 61175, που απέσπασε τό τρίτο βραβείο, σχολιάζεται θετικά για την «ενδιαφέρουσα ιδέα δύο περιοχών πρασίνου με διαφορετικό χαρακτήρα».

Στις μελέτες, και αντίστοιχα στά Πρακτικά, για τη διαμόρφωση των δύο άλλων πλατειών η τύχη του πρασίνου αγνοείται. Διαβάζοντας κανείς για τις μελέτες άλλων δημόσιων χώρων στις ελληνικές πόλεις (*Αρχιτέκτονες*, σ. 42-64) διαπιστώνει την ίδια έλλειψη ενδιαφέροντος για τό ρόλο του πρασίνου. Στην καλύτερη περίπτωση επιδεικνύεται μέριμνα για τό ύψος των δένδρων ή θάμνων που επιλέγονται να φυτευτούν ώστε να μήν παρεμποδίζουν την ένότητα του χώρου και για τό συνδυασμό του πρασίνου με πεζούλια και τη δημιουργία χώρων για ύποδοχή φωτιστικών, καλθων άχρηστων, πινακίδων ένημέρωσης (στη μελέτη για τη διαμόρφωση πλατείας Ύψηλων Άλωνιών, *Αρχιτέκτονες*, σ. 50).

Ό ρόλος που έπιφυλάσσεται από τους μελετητές στό πράσινο είναι καθαρά δευτερεύων και διακοσμητικός. Κατ' αρχάς, καμία άναφορά και μέριμνα δέν υπάρχει για τά είδη που επιλέγονται προς φύτευση. Μέ τόν όρο «πράσινο» έννοούνται γενικά και άοριστα όλα τά είδη, από τους ένκάλυπτους και τις γιακαράντες ως τις μυρτιές και τις δάφνες. Θα μπορούσε να αντίταξει κανείς ότι αυτό είναι δευτερεύων στοιχείο μιας μελέτης δημόσιου χώρου και δέν έχει θέση στην πρώτη παρουσίαση ή κριτική των σχεδίων. Μακάρι να ήταν έτσι και στη συνέχεια να βλέπαμε φαντασία, καλαισθησία και γούστο στη διαμόρφωση του «πρασίνου» στις πλατείες.

Είναι χαρακτηρισική ή φροντίδα και ή ευαισθησία για τό ρόλο του πρασίνου στους δημόσιους χώρους

πού βλέπουμε να υπάρχει σε παλαιότερες εποχές. Στην παρουσίαση της μελέτης τους για την πλατεία Ύψηλων Άλωνιών της Πάτρας, ή ομάδα μελέτης παραθέτει σχολίο δημοσιογράφου για τη φύτευση της πλατείας στην έφημερίδα *Νεολόγο* του 1900:

«[...] Πρέπει να φυτευτούν δένδρα ύψικορμα, διότι τότε όχι μόνο ό εις οιονδήποτε μέρος της πλατείας ευρισκόμενος θα δύναται να άπολαύσει του δύοντος ήλιου, αλλά και ή εικών θα καθίσταται μεγαλοπρεπεστέρα, διότι ένω άφ' ένός διά μέσου των κορμών των δένδρων θα βλέπει τις την έξελισσομένην εκεί κάτω εικόνα, έξ άλλου θα διαγράφονται οι σιλουέτες των κορμών αυτών εις τό φόντο της όλης είκονος και τότε θα άποτελείται έν σύνολον μεγαλοπρεπειάς» (*Αρχιτέκτονες*, σ. 50).

Ό δημοσιογράφος του 1900 έχει άποψη για τό πράσινο. Μιλáει για ύψικορμα δένδρα, και όχι για πράσινο γενικά, ή έστω για ψηλά δένδρα (πού θα ήταν πιο άοριστο από τόν όρο «ύψικορμα δένδρα») και για τό ρόλο τους στην όργάνωση της θέας και του φωτός. Διαφαίνεται επίσης μία άμεση συναισθηματική σχέση με τόν δημόσιο χώρο. Ό γράφων έχει άπολαύσει πολλές φορές τόν άπογευματινό του περίπατο στην πλατεία. Διατηρεί επίσης σχέση με τη φύση και θέλει να βλέπει τις διαφορετικές όψεις της στη διάρκεια της ήμέρας και στην άλλαγή των εποχών. Οι κάτοικοι των πόλεων, έπομένως και οι μελετητές και οι δημοσιογράφοι του 2000, δέν έχουν αυτή την προσωπική και δημιουργική σχέση με τό χώρο. Τό λεξιλόγιο (κυριολεκτικό και εικονοπλαστικό) που χρησιμοποιούμε σήμερα είναι φτωχό γιατί φτωχή είναι ή σχέση μας με τό περιβάλλον, δομημένο και φυσικό.

Είναι γνωστή ή μέριμνα του Δ. Πικιώνη για τό είδος των φυτεύσεων που πρότεινε για τους άρχαιολογικούς χώρους και την άποψη που είχε διαμορφώσει για την ελληνική χλωρίδα. Σε μία από τις πολλές άναφορές του στό θέμα προτρέπει:

«Εις την δενδροφύτευσιν ιδίως δέον να καταβληθή μεγίστη φροντίς. Η σχέσις γής και αυτόχθονος χλωρίδος δέν είναι άπλή τυχαίότης. Ως σχήμα, ως χρῶμα, ως τόνος, ως άρωμα, ή χλωρίς αυτή, δένδρον ή θάμνος, συνδέεται διά μιας μυχίας άρμονίας προς την γήν ή όποία την έγέννησεν. Η τάσις μας να προτιμώμεν από τά αυτόχθονα τά ξένα, μόνον για τόν λόγο ότι φύονται ταχέως, άποτελεί άθαιρεσίαν, ή όποία διασπá και καταστρέφει την μυστική αυτήν άρμονίαν πολύ πέραν των προβλέψεων της νοστροπίας των πολλών.

Διότι δέν είναι μόνον ή άρμονία των έξωτερικών χαρακτηριστικών —σχήματος, τόνου και χρώματος— που καταστρέφεται. Κάτι πολυτιμότερον της φυσικής αυτής άρμονίας καταστρέφεται, τό μεταφυσικόν, τό ψυχικόν σύμβολον, που άποτελεί δι' ήμáς ή εικών της χλωρίδος αυτής...»

(Πικιώνης Δ., «Εισήγησις τῆς Αἰσθητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γενικῆς Γραμματείας Τουρισμοῦ», 1946, *Κείμενα*, σ. 144-145).

Ἄλλοῦ ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει:

«Μέ τό λουλούδι καί μέ τό δέντρο δένει τή ρωμαϊκή ψυχή ἕνα βαθύτατο αἶσθημα, πού τῆς ἰδιαίτερης πνευματικότητάς του τό ἄρωμα δέ θά τό θρεῖς σ' ἄλλους λαούς. Καί τό αἶσθημα αὐτό θά τό δεῖς στίς αὐλές τῶν σπιτιῶν καί τῶν μοναστηριῶν μας. Ὅμως σέ μᾶς τούς ἄλλους ἔχει πιά ἀπονεκρωθεῖ» (Πικιώνης Δ., «Τό πρόβλημα τῆς μορφῆς», 1950, *Κείμενα*, σ. 227-228).

Ζητήματα ὅπως ἡ αἰσθητική καί ἡ μεταφυσική ἀξία τῆς ἑλληνικῆς χλωρίδας, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ φύτευση ὀργανώνει ἕναν χῶρο καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τόν ἀντιλαμβανόμαστε καί οἰκολογικοί παράγοντες, ὅπως ἡ ἀντοχή τῶν εἰδῶν στήν ξηρασία, ἡ συμβολή στή βιοποικιλότητα, ἡ ρύθμιση τοῦ μικροκλίματος κλπ. δέν ἀπασχολοῦν τούς ἀρχιτέκτονες καί πολεοδόμους. Ὅσο καί ἐάν εἶναι γνωστή ἡ θεωρία γιά τήν οὐσιαστική σχέση τοῦ φυσικοῦ μέ τό δομημένο περιβάλλον στήν ἀρχαία ἑλληνική καί παραδοσιακή ἑλληνική ἀρχιτεκτονική, ὡστόσο σήμερα κανένας ἀπόηχος αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ δέν συναντᾶται στήν παραγωγή τοῦ κτιστοῦ χῶρου. Τό ζήτημα τοῦ πράσινου στούς δημόσιους χώρους ἀξίζει νά ἰδωθεῖ στό πλαίσιο

ἐνός εὐρύτερου προβληματισμοῦ. Ἀκόμη καί στίς πλατείες μποροῦμε νά ξεφύγουμε ἀπό τά παραταγμένα σάν στρατιῶτες δέντρα ἢ τή χαμηλή καί φτωχά ὀργανωμένη βλάστηση καί νά δημιουργήσουμε κάτι πού νά ἐπαναφέρει στή μνήμη μας, χωρίς ἀπαραίτητα νά ἀντιγράψει, ἐκείνη τή μαγική αἴσθηση πού ἀναδίδεται ὅταν περνᾶμε ἔξω ἀπό τίς αὐλές παραδοσιακῶν ἑλληνικῶν σπιτιῶν.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ἀρχιτέκτονες, τ. 13, Ἰανουάριος/Φεβρουάριος 1999.

Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τή Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Ἐλευθερίας (Κομμουνδούρου), Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

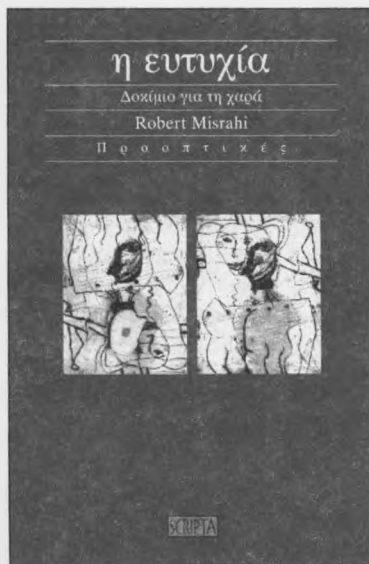
Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τή Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Ὁμονοίας, Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τή Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Μοναστηρακίου, Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

Πικιώνης Δ., *Κείμενα*, Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1985.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Ε Σ

ROBERT MISRAHI Η ΕΥΤΥΧΙΑ

Ὅσοι σύγχρονοι φιλόσοφοι θεωροῦν τήν ευτυχία ἀδύνατη, ἀπλῶς διαϊωνίζουν τὸ ρεῦμα ἐκεῖνο τῆς σκέψης, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς τὸν Καντ, μετέθετε εσσεῖ τὴν πραγμάτωση. Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖ κανεῖς καὶ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο ρεῦμα τὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Ἔρνστ Μπλοχ, δια μέσου τοῦ Σπινόζα, ἀνοίξε ἕνα διαφορετικὸ δρόμο, καθιστώντας τὴν ευτυχία ἐν ἐνεργείᾳ χαρά: πρωταρχικὸ ἀντικείμενο τοῦ στοχασμοῦ καὶ ταυτόχρονα πυρῆνα τῆς ευτυχισμένης καὶ οὐσιώδους ὑπαρξῆς. Αὐτὸς ὁ δρόμος δὲν εἶναι ἀδιάβατος: ὅταν ὁ ἀναστοχασμὸς μεταμορφῶναι τὴν ἐπιθυμία, τότε ἔχουμε κατορθῶσει ν' ἀγγίξουμε τὴν ευτυχία.

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

τοῦ Μιχάλη Μοδινού

Αρχή μου είναι να μην απαντώ σε κριτικές και επιθέσεις προσωπικού τύπου, κυρίως όταν υπερβαίνουν τα όρια της ευπρέπειας. Θα το κάνω τώρα με άφορη τη δημοσιευθέν κείμενο του άγνωστου σε μένα δρ βιολόγου Σπ. Σφενδουράκη, τόσο γιατί κάτι ίσως θα αποκομίσουν οι αναγνώστες του Πολίτη απ' αυτό το σημείωμα όσο και για λόγους σχετιζόμενους με την υπόληψή μου. Άς μου επιτραπεί λοιπόν κατ' αρχήν να παραθέσω το μεγαλύτερο μέρος του προλόγου που έγραψα για το υπό κρίσιν βιβλίο, καθώς ξεκαθαρίζει την όπτική των επιμελητών κυρίως ως προς τα ζητήματα που έθεσε ο κ. Σφενδουράκης.

«Η φύση είναι το προνομιακό πεδίο κινητοποίησης της οικολογικής σκέψης και δράσης. Και αν για την επιστημονική οικολογία που εκκίνησε ως ένας απλός κλάδος των βιολογικών επιστημών, πραγματευόμενος τις σχέσεις μεταξύ έμβιων όντων και των φυσικών τους υποδοχέων, αυτό είναι αυτονόητο, η λεγόμενη πολιτική οικολογία χρειάστηκε ένα ικανό διάστημα για να θέσει την φύση στο επίκεντρο της προβληματικής της. Καθώς το περιβαλλοντικό κίνημα δομήθηκε πάνω στην αμφισβήτηση της βιομηχανικής κοινωνίας και την κριτική της ανάπτυξης, αρχικά ήταν το άμεσο περιβάλλον του ανθρώπου που ενδιέφερε. Σταδιακά όμως, το νεαρό αυτό κίνημα, δανείστηκε τα εργαλεία, τις μεθόδους και ερευνητικά ερωτήματα της οικολογίας, ή όποια συνεξελισσόμενη μαζί του έφτασε να θεωρείται από πολλούς "καθοδηγητική επιστήμη". Στά τέλη του 20ού αιώνα το περιβαλλοντικό κίνημα επιχειρεί πλέον να επανεγκαθιδρύσει τη φύση στο βάθος της διακηρύσσοντας, ως καταστατική του αρχή, την επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων κοινωνίας-φύσης.

Παρά τις σχέσεις έντασης μεταξύ επιστήμης και κινήματος, ή μεταξύ τους αλληλεπίδραση υπήρξε αμοιβαία έπωφελής. Η οικολογία ως επιστήμη εμπλουτίσε το ερευνητικό της πρόγραμμα με άφορη τις κινητοποιήσεις για την προστασία της φύσης. Βρέθηκε δηλα-

δή συχνά υποχρεωμένη να γίνει μια κοινωνική επιστήμη απαντώντας σε καθημερινά, πολιτικής χροιάς έρωτήματα. Από τη μεριά του, το οικολογικό κίνημα ήταν έξ' ορισμού υποχρεωμένο να υιοθετήσει τα πορίσματα ενός διαρκώς εξελισσόμενου επιστημονικού κλάδου, βγάζοντάς τον από το εργαστήριό του και κάνοντάς τον "κοινωνικό κτήμα". Η δυναμική αυτή σχέση επιστήμης-κινήματος είναι ίσως πρωτοφανής. Ποτέ άλλοτε ένα κίνημα δεν υιοθέτησε με τόση άμεσότητα την σκληρή –και ίσως δύσκολη– επιστημονική γλώσσα.

Στόν τόμο αυτόν η οικολογία νοείται και με τις δύο της έκδοχές, ως κοινός δηλαδή παρονομαστής όπου συγκλίνουν ερευνητικές μέθοδοι και πολιτικές πρακτικές. Άλλά η φύση τί είναι; Ένας υγρότοπος στο ήλιο-βασίλειμα; Ένα Σαββατοκύριακο στους ξενώνες του Πηλίου; Τα πράσινα σιταροχώραφα την άνοιξη; Η καμένη Πεντέλη; Μήπως το απόμακρο και άπειλούμενο οικοσύστημα του Άμαζόνιου; Η μήπως οι οργανικές ντομάτες, ή φυσική ζωή, το κανόε-καγιακ, ή χαράδρα του Άώου και ο Έθνικός Δρυμός Πάρνηθας; Τί απ' αυτά είναι φύση και πώς όριοθετείται σήμερα το φυσικό απέναντι στο κοινωνικό; Μήπως έχουμε ήδη φτάσει στο "τέλος της φύσης" και μιλούμε για άκραιφνώς τεχνητά περιβάλλοντα; Και ή περίφημη βιοποικιλότητα σε τί συνίσταται; Και τά μεσογειακά οικοσυστήματα; Και ό όρεινός μας πολιτισμός; Και πώς τελικά θα σωθεί ό,τι απέμεινε από την άγρια φύση; Με ποιά εργαλεία, ποιά πολιτική, ποιές διαχειριστικές μεθόδους, ποιές κοινωνικές συμπράξεις και συσσωματώσεις;

Στόν καταγισμό αυτό έρωτημάτων επιχειρείται εδώ μια πρώτη απάντηση, καθώς ή έλληνική βιβλιογραφία είναι μερική και αποσπασματική. Προφανώς και τό αποτέλεσμα έχεις τους περιορισμούς του. Ο τόμος, άρθρωμένος έτσι ώστε να χρησιμεύσει ως βάση συζήτησης στο Θερινό Οικολογικό Πανεπιστήμιο (Πάτμος, 1999) αφήνει αρκετά ζητήματα απέξω λόγω της άχρονους ποικιλότητας του θέματος. Επιχειρήθηκε, ώστόσο, να είδωθεί ή έμπλοκή της φύσης στην οικολογική

σκέψη ἀπό τρεῖς κυρίαρχες σκοπιές. Στό Α' μέρος ἀναπτύσσεται ἡ ἱστορική σχέση κοινωνίας-φύσης, οἱ φιλοσοφικές θεωρήσεις καί ἡ δυναμική εξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας ἐν μέσω ἀντιφάσεων καί συγκρούσεων. Στό Β' μέρος ἀντιμετωπίζονται ζητήματα πολιτικῆς, διαχείρισης, διατήρησης καί προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Καί στό Γ' μέρος, μελετῶνται διάφορες ὄψεις τῆς φύσης (ἀγροτικό περιβάλλον, ὑγρότοποι, μεσογειακά οἰκοσυστήματα κλπ.), οἱ ὁποῖες ἀναδύθηκαν ὡς λειτουργικά κυρίαρχες στά πλαίσια τόσο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, ὅσο καί τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων, κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες.

Ὁ ἀναγνώστης εὐκολα θά διαπιστώσει ὅτι τό βιβλίον αὐτό θά μπορούσε νά ἔχει κατά πολύ ἐπεκταθεῖ προκειμένου νά καλύψει καί ἄλλες ὄψεις τῆς σχέσης φύσης καί οἰκολογίας. Θά διαπιστώσει ἐπίσης ὅτι πολλές ἀπό τίς ἐκφραζόμενες ἐδῶ ἀπόψεις εἶναι ἀποσπασματικές ἢ καί ἀλληλοσυγκρουόμενες. Θέλουμε ἐντούτοις νά πιστεύουμε ὅτι ἡ φύση ὑπόκειται σέ διαρκή ἀναθεώρηση ὡς πρὸς τίς ἀξίες πού ἐσωκλείει, τίς λειτουργίες πού ἐπιτελεῖ καί τίς ἐνκαιρίες πού προσφέρει γιά κοινωνικό στοχασμό, συμπίεση, αἰσθητική ἀπόλαυση καί δημιουργική αὐτοπραγμάτωση. Κι ἂν ἡ σχέση κοινωνίας-φύσης παραμένει ὁ θεμέλιος λίθος τῆς οἰκολογικῆς σκέψης, ἡ φύση καθ' ἑαυτή "συνιστᾷ τόν ὀρίζοντα τῆς κοινωνίας" ὅπως τό ἔθεσε ἕνας "πράσινος" φιλόσοφος. Αὐτό σημαίνει μέ τή σειρά του ὅτι τό κοινωνικό εἶναι καί πράττειν ὑπόκειται σέ φυσικούς περιορισμούς, ἀλλά καί στοχάζεται τή φύση, ἐπαναδιαπραγματευόμενο διαρκῶς τήν οὐσία καί τά ὄριά του. Ἡ οἰκολογική σκέψη, διαπραγματευόμενη τήν φύση, διαπραγματεύεται κατ' οὐσίαν τίς ἴδιες τίς κοινωνικές σχέσεις. Γι' αὐτό ἀπέχει πολύ ἀπό τό νά συγκροτεῖ μιά σκέψη ὀλοκληρωμένη, "παγωμένη", πλήρη, ἀλλά μιά σκέψη σέ κίνηση, ὑπό διαρκή διαμόρφωση, ἀνήσυχη καί συχνά ἀντιφατική».

Ἄν ὁ κ. Σφενδουράκης εἶχε διαβάσει προσεκτικά τό κείμενο αὐτό –καί ἐνδεχομένως τό εἶχε περιλάβει στήν κριτική του– ἴσως δέν θά εἶχαν προκύψει ὀρισμένες παρανοήσεις. Γιά παράδειγμα, ἡ λέξη «οἰκολογία» χρησιμοποιεῖται στό βιβλίον αὐτό ὑπό τῆ διττή ἔννοια τοῦ ὄρου –ἐπιστημονική καί πολιτική, ἐκτός ὅταν ρητά δηλώνεται κάτι ἄλλο, ὅποτε καί προτάσσεται ὁ ἀντίστοιχος προσδιορισμός. Γι' αὐτό καί ἐπιλέγει ὡς τίτλο του τό «Ἡ φύση στήν οἰκολογία», ὑπονοώντας αὐτό τό ρεῦμα σκέψης, ἐρευνας, δράσης, πολιτικῆς παρέμβασης κλπ. πού δέν μπορεί νά χαρισθεῖ σ' ἕναν ὑποκλάδο (ὁποιονδήποτε) τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Θέλω νά πιστεύω ὅτι ἀπό ἀβλεψία καί μόνο διέφυγε τό γεγονός αὐτό ἀπό τόν κ. Σφενδουράκη καί τόν ὀδήγησε στό λανθασμένο συμπέρασμα ὅτι ἀποδίδω στήν «ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας» προγραμματικές ἀρχές, ἂν καί τή θεωρῶ μιά ἐπιστήμη μέ ἀξίες, ἀκολουθώντας τή γραμμὴ σκέψης του Λούντβιχ Τρέπλ (Ὁ Πολίτης, τ. 99/1989).

Δέν μπορῶ ὅμως νά θεωρήσω ἀβλεψία τήν ἀπόδοση

σέ μένα τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι κάπου στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου υἱοθετῶ τήν ἀποψη ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅ,τι ἀνακαλύπτει ἡ ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας γιά τό πῶς λειτουργεῖ ἡ φύση ἐμεῖς θά ἀπαιτήσουμε τή διατήρηση τῶν ἐννοιῶν τῆς τάξης καί τῆς ἰσορροπίας οἱ ὁποῖες βολεύουν τήν ἰδεολογική μας τοποθέτηση. Ἄπλως, πουθενά δέν δηλώνεται κάτι τέτοιο οὔτε ἀσφαλῶς καί ὑπονοεῖται. Ἡ ἀνάγνωση αὐτῆ τοῦ κειμένου μου διευκολύνει πάντως τόν κρίνοντα νά μοῦ ἀποδώσει «οἰκολογικό ὀλοκληρωτισμό» καί νά δηλώσει ὅτι «ἡ ἐπιστημονική οἰκολογία δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τέτοιους ὑπερασπιστές».

Ἐδῶ ἄς μοῦ ἐπιτραπεί μιά παρέμβαση. Ὑπῆρξα ἐκδότης τῆς *Νέας Οἰκολογίας* ἀπό τήν πρώτη της μέρα, τό καλοκαίρι τοῦ 1984, μέχρι τό 1997 (13 χρόνια, πῶς περνάει ἀλήθεια ὁ καιρός) καί ἔχω ἐντυφῆσει μεταξύ ἄλλων στή γνωστή πλέον τακτική τῆς «κατασκευῆς ἐχθρῶν». Οἱ τεχνικές ἐδῶ εἶναι πολλές ἀλλά συνοψίζονται στήν ἀπλή διαδικασία τῆς ἀπόδοσης στόν ἄλλο ἰσχυρισμῶν πού οὐδέποτε ἔχει διατυπώσει καί στή συνέχεια στήν ἐκκίνηση τῆς κατεδάφισής του. Ὑπάρχουν, ἀσφαλῶς, διαφορετικοί βαθμοὶ ἀλλοίωσης τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ ἄλλου, ποικίλοι βαθμοὶ ἐντασης τῆς κριτικῆς, ἀλλά καί ἀποκλίνοντα κίνητρα ἢ καί στοχεύσεις. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ τεχνική αὐτή: α) πουλᾶει, β) ἀνεβάζει τήν ἀδρεναλίνη τοῦ γράφοντος, γ) γαργαλάει εὐχάριστα τόν ἀναγνώστη, δ) δημιουργεῖ φιλικές μεταξύ τῶν ὑποτιθέμενων ἀντιπάλων τοῦ κατασκευασθέντος ἐχθροῦ, ε) κατατάσσει τόν συγγραφέα στήν κατηγορία τῶν «κριτικῶν διανοουμένων», κάτι γενικά καλό. Στίς μέρες μου στή *Νέα Οἰκολογία* ἔκοβα τέτοια ἄρθρα ἢ ἔστω τίς σχετικές παραγράφους προτείνοντας στόν συγγραφέα μιά πιά ψύχραμη ἀνάγνωση. Ἐπίσης ἔκοβα ἐπίθετα τοῦ τύπου «πρόχειρος», «ὑπό σύγχυσι», «ἐπικίνδυνος», «ἀσυνάρτητος», «ἡμιμαθῆς» καί ὀρισμένα ἄλλα πού τή στιγμή αὐτῆ μοῦ διαφεύγουν. Ἴσως αὐτός νά ἦταν ὁ λόγος πού ὁ κ. Σφενδουράκης δέν μᾶς ἐτίμησε ποτέ μέ κάποιο δημοσίευμα, σχετικό πάντα μέ τό ἐπιστημονικό του ἔργο, παρά τό ὅτι τό ἔπραξαν μεταξύ ἄλλων πολλοὶ ἐκ τῶν δασκάλων του.

Προχωρῶ τώρα, κατ' ἀνάγκην ἐπιλεκτικά.

Σφοδρὸς ἐμφανίζεται ὁ κριτῆς στόν ἐκ μέρους μου χειρισμὸ τῆς θεωρίας τῆς «νησιωτικῆς βιογεωγραφίας». Θά παρακάμψω τά κοσμητικά ἐπιθέτα του καί θά ἐπιμείνω ὅτι ἡ θεωρία αὐτῆ δέν ἰσχυρίζεται παρά αὐτό πού ἀναπτύσσω στό βιβλίον. Λέω λοιπόν τά ἑξῆς: «Μία ἀπό τίς πτυχές τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας πού ἔχει ὑποστεί ἐντονες κριτικές εἶναι ἡ θεωρία τῆς "νησιωτικῆς βιογεωγραφίας". Ἡ θεωρία αὐτῆ συνοψίζεται σέ μιά ἀπλή ἐξίσωση πού ἐπιχειρεῖ νά συσχετίσει τόν ἀριθμὸ τῶν εἰδῶν πού διαβιοῦν σ' ἕνα νησί μέ τήν ἔκτασή του. Ἡ ἐμπειρική αὐτῆ ἀσκήση συνήθως ἀποδίδεται μέ τόν τύπο $S=CA^z$ ὅπου ὁ S ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰδῶν, A ἡ ἔκταση τοῦ νησιοῦ καί C μιά σταθερὰ πού προσαρμόζεται μέ τό Z γιά νά προκύψει μιά καμπύλη

υποδεικνύουσα τό ρυθμό εξαφάνισης τῶν εἰδῶν. Ἄν γιά παράδειγμα μειωθεῖ ἡ ἔκταση ἑνός νησιοῦ ἢ μιᾶς ὀριοθετημένης περιοχῆς στό 1/10 τῆς ἀρχικῆς, τότε ἡ λογαριθμική αὐτή καμπύλη συνεπάγεται ὅτι θά ἔχουν εξαφανιστεῖ περίπου τά μισά ἤδη. Ἡ καμπύλη ἔχει χρησιμοποιεῖ εὐρύτητα γιά νά γίνουν προβολές πού ἀπεικονίζουν τήν ὑποθετική ἢ πραγματική ἀπώλεια εἰδῶν ὅταν συρρικνωθεῖ τό ἐνδιάτημά τους καί ἐπομένως νά ὑπολογισθεῖ ἡ μείωση τῆς βιοποικιλότητος τοῦ πλανήτη. Ὅμως ἔχει ὑποστῆ καί ποικίλες ἐπιθέσεις».

Μιά διαφορά μας μέ τόν κριτή εἶναι ὅτι ἐκεῖνος πιστεύει πῶς ἡ θεωρία αὐτή ἔχει νά κάνει μόνο μέ νησιά, κάτι ὄχι ἀληθές, ἐφόσον ἡ ἔννοια τοῦ νησιοῦ ἔχει χρησιμοποιεῖ περισσότερο ὡς μεταφορά, γιά νά ὑποδηλώσει τήν ὀριοθετημένη, ἀνέπαφη ζώνη ἢ ὁποῖα αἴφνης συρρικνώνεται γιά λόγους ἐξωγενεῖς. Ἐπιπλέον, ὁ λόγος πού ἀναφέρομαι στή θεωρία αὐτή (καί μάλιστα μνημονεύω ἀναλυτικά καί τούς πολέμιους τῆς) δέν εἶχε τίποτα νά κάνει μέ τή σταθερότητα τῆς φύσης, ὅσο μέ τό ὅτι «ἡ πιθανότητα εξαφάνισης μεγάλου ἀριθμοῦ εἰδῶν ὅταν ὁ ζωτικός χῶρος συρρικνώνεται ἔχει χρησιμοποιεῖ κατά κόρον ἀπό ὄσους ἐπιτίθενται στό οἰκολογικό κίνημα κατηγορώντας τό γιά καταστροφολογία». Ἀλλά ἡ ζωή δέν εἶναι ὁμοιόμορφη, μπορεῖ ἀνά πάσα στιγμή νά ἐμφανισθοῦν ἐκπλήξεις, μᾶς λέει ὁ Ἐντουαρντ Γουίλσον τοῦ Χάρβαρντ, τόν ὁποῖο καί ὁ κριτής μνημονεύει παρακάτω στό κείμενό του. «Ἄλλωστε», γράφω ἐγώ στό κείμενό μου, «τέτοιον τύπου ἐξισώσεις ἐκφράζουν τάσεις καί πιθανότητες περισσότερο ἀπό αἰτιοκρατικές σχέσεις». Καί ἀναφέρομαι ἐνδεικτικά παρακάτω στόν Στιούαρτ Πίμ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τεννεσσί στό Νόξβιλ, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται τήν ἐπίμαχη θεωρία μέ σθένος, ἰσχυρίζομενος ὅτι ἰσχύει ἀπολύτως ὅταν ἀναφερόμαστε σέ ἐνδημικά εἶδη. Θεωρῶ πάντως ὅτι ἡ σχετική πολιτική ἔχει ἀφήσει ἐντελῶς ἀνέπαφη τήν ἔννοια τοῦ οἰκονομίου, θεμελιακή ἔννοια τῆς οἰκολογίας, πού ἀναφέρεται σέ σύνολα εὐρισκόμενα πράγματι σέ διαρκή κίνηση, ὅπως ὀρθά ἀναφέρει ὁ κριτής, ἀλλά τά ὁποῖα διακρίνονται καί ἀπό ἐξελικτική σταθερότητα, ἄν φυσικά ἀφεθοῦν ἀνεμπόδιστα ἀπό τόν ἀνθρώπινο παράγοντα.

Ἡ ἐπόμενη κατασκευή ἐχθρικής ἀποψῆς συνίσταται στήν ἀπόδοση σέ μένα τῆς φράσης «ἡ οἰκολογία ἐπιβίωσε ἀπό τή δαρβινική θεωρία». Ἐψαξα καλά τό κείμενό μου καθώς καί προγενέστερα συγγενικά κείμενα καί τό μόνο σχετικό πού βρῆκα εἶναι ἡ πρόταση: «Ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν συγκροτεῖται ἡ οἰκολογία ὡς αὐτόνομος ἐπιστημονικός κλάδος, ἡ πίστη στήν ἐγγενή ἰκανότητα τῆς φύσης νά προωθεῖ τόν ἑαυτό της πρός μιᾶς κατάστασης σταθερότητας καί ἰσορροπίας γίνεται κυρίαρχη. Μάλιστα καταφέρνει νά ἐπιβιώσει ἀπό τή διάδοση τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης τοῦ Κάρολου Δαρβίνου ἀλλά καί ἀπό τίς νεοεξελικτικές ἀπόψεις». Βλέποντας μακροσκοπικά τή φύση, ἡ

ἐπιστημονική οἰκολογία ἀρνεῖται νά δώσει ἰδιαίτερη ἔμφαση στόν ἀνταγωνισμό τῶν εἰδῶν καί προτείνει τή συνεργασία ὡς θεμέλιο λίθο τῆς σταθερότητας τῶν βιοκοινοτήτων. Δέν ἰσχυρίζομαι λοιπόν οὔτε ὅτι ἡ οἰκολογία προηγήθηκε τῆς δαρβινικῆς θεωρίας (αὐτό τό γνωρίζουν μᾶλλον καί οἱ «δημοσιογραφούντες» ἀκόμη) οὔτε ὅτι ὡς ἐπιστήμη ἐπιβίωσε τοῦ δαρβινισμοῦ. Αὐτό πού ἐπιβίωσε ἦταν ἡ συγκεκριμένη ἀποψη-πίστη. Θά πρόσθετα ἐδῶ (καί θά τό κάνω ἀναλυτικά στό μέλλον) ὅτι ἡ σχέση οἰκολογίας-ἐξελικτικῆς θεωρίας ὑπῆρξε ὄχι ἀπλῶς ἰδιαίτερα δημιουργική ἀλλά καί ὄρος γιά τή μετέπειτα ἀνάπτυξη καί τῶν δύο. Στό προπερσινό μάλιστα Θερινό Οἰκολογικό Πανεπιστήμιο ὁ Γιώργος Στάμου, καθηγητής στό Τμήμα Βιολογίας τοῦ Α.Π.Θ., εἶχε δώσει μιᾶς ἐνδιαφέρουσα εἰκόνα τῆς σχετικῆς συζήτησης ἀλλά καί συμβιβασμῶν. (Ἐπίσης στίς ἐκδόσεις *Στοχαστής/ΔΙΠΕ*, μέ τούς ἴδιους ἐπιμελητές καί τίτλο *Οἰκολογία καί Ἐπιστήμες τοῦ Περιβάλλοντος*.)

Περί σταθερότητας

Ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τήν ἰσορροπία τῆς φύσης εἶναι πολύ παλαιά καί ἀσφαλῶς ἔχει καί πολύ μέλλον. Πολλοί θεωροῦν ὅτι εἶναι τόσο παλαιά ὅσο ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου νά βρεῖ τή θέση του στόν κόσμο, ἄλλοι ὀρίζουν ὡς ἀπαρχή τῆς τό ἔργο τοῦ Θεόφραστου, τοῦ Πλίνιου, τοῦ Ἡράκλειτου καί, βεβαίως, τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅπως π.χ. ὁ καθηγητής τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καί φυσικός Jean-Paul Deléage (*Une histoire de l'Ecologie, Decouverte*, 1991), χωρίς ἐντούτοις νά ὑποπίπτουν στό ἀμάρτημα τῆς «ἀναδρομικῆς κατασκευῆς ἀπόψεων». Ὁ Ντόναλντ Γουόρστερ, ἱστορικός τοῦ περιβάλλοντος, στό περίφημο (καί κλασικό) πιά ἔργο του *Ἡ οἰκολογία τῆς φύσης* τοῦ 1997, ἀποδίδει τίς ἀπαρχές τῆς σχετικῆς συζήτησης στόν φυσιοδίφη Τζίλμπερτ Γουάιτ καί βεβαίως στό μνημειώδες ἔργο τοῦ Λίνναιου. Τό ἔργο τοῦ Γουόρστερ κατατάσσει τίς πολλαπλές ἐνοράσεις τῆς φύσης («κατασκευές τῆς φύσης» στόν μεταμοντέρνο λόγο) σέ δύο μεγάλες κατηγορίες: τίς ἀρκαδικές-ὀλιστικές-ρομαντικές-ὀργανιστικές κατασκευές καί τίς μηχανιστικές-ἰμπεριαλιστικές-ἀναλυτικές.

Δεχόμενος δέ ὅτι οἱ ἰδεολογίες καί οἱ ἀξίες χαρακτηρίζουν τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, διαπιστώνει ὅτι αὐτό συμβαίνει κατὰ μείζονα λόγο μέ τήν ἱστορία τῆς οἰκολογίας. Ἡ κοινωνία, ἀκόμη καί στίς πλέον ἐπεξεργασμένες ἐπιστημονικές τῆς ἀναπαραστάσεις, ἀναφέρεται συχνά στή φύση χρησιμοποιώντας ἀναλογίες παρμένες ἀπό τήν ἴδια τῆς τήν ὀργάνωση καί λειτουργία. Συχνά, δηλαδή, ὁ λόγος ὁ σχετικός μέ τήν ἰσορροπία ἢ τήν τάξη στή φύση εἶναι λόγος νομιμοποιητικός τῶν κοινωνικῶν στοχεύσεων. Μέ τά λόγια τοῦ Πῶλ Φεγγεράμπεντ, οἱ ἀξίες καί οἱ ἰδεολογίες δέν ἐπηρεάζουν ἀπλῶς τήν ἐφαρμογή τῶν γνώσεων, ἀλλά εἶναι οὐσιώδη συστατικά τῆς ἴδιας τῆς διαδικασίας παραγωγῆς σκέψης (*Farewell to reason*, Verso, 1987). Ἡ σύγχρονη συζήτηση γύρω ἀπό τό θέμα ἐμπεριέχει ἐντούτοις μιᾶς

ιδιαίτερα έντονη φόρτιση πού προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό οἰκολογικό κίνημα ἀξιοποίησε πολλά ἀπό τά πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ περιβάλλοντος (καί ὄχι μόνο τῆς οἰκολογίας) μέ προγραμματική του ἀρχή (ἐδῶ ταιριάζει ὁ ὅρος) τῆ διατήρηση καί προστασία (conservation, γιά νά μήν ὑπάρξει παρεξήγηση). Εἶναι δέ ἐνδεικτικό τούτου τό ὅτι ἐνῶ δέν διαθέτουμε ἀστρονομικό, γεωγραφικό ἢ ἐντομολογικό κίνημα, διαθέτουμε οἰκολογικό. Μάλιστα ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '20 εἶχε ἀρχίσει νά ὠριμάζει τό αἶτημα τῆς ἐξόδου τῆς οἰκολογικῆς ἐπιστήμης ἀπό τά ἐργαστήρια μέ τό ἔργο τοῦ Φρέντερικ Κλέμεντς καί ἄλλων, ὄχι μόνο γιά νά πάει «ἐκεῖ ἔξω» νά μελετήσῃ τίς φυτικές διαπλάσεις καί τήν ὁμαδική συμπεριφορά τῶν μυρμηγκιῶν ὅσο γιά νά συναντήσῃ τήν κοινωνία. Ὁ Πῶλ Σῆαρς, βοτανολόγος στό Πανεπιστήμιο τῆς Ὁκλαχόμα καί συγγραφέας τοῦ περιφημοῦ βιβλίου *Deserts on the March*, ἔγραφε ἤδη τό 1930 ὅτι ἡ οἰκολογία ὀφείλει νά ἀπασχολήσῃ ὅλους τούς πολίτες καί νά μπεῖ στήν προγραμματική διαδικασία σέ κυβερνητικό ἐπίπεδο. Μάλιστα τή θεωροῦσε ὡς μιά μορφή «ἠθικοῦ διαφωτισμοῦ» μέ σημαντικές πολιτικές καί οικονομικές προεκτάσεις.

Πρὶν ἀκόμη ἀπό τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἡ ἰσορροπία κοινωνίας-φύσης, οἱ πολιτικές προστασίας τῆς ἀγρίας φύσης καί ἡ ἀποκατάσταση τῆς βιολογικῆς τάξης δέν ἐγκαθιδρύονται ἀπλῶς ὡς ἐπιστημονικοί ὅροι ἀλλά παράγουν καί συγκεκριμένες πολιτικές ἐπί τοῦ ἐδάφους, στό ὄνομα μάλιστα τοῦ δημόσιου συμφέροντος. Μέ βάση τῆ «δυναμική οἰκολογία» τοῦ Φ. Κλέμεντς, πού ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἀλλαγὴ καί τήν ἐξέλιξη στή φύση προκειμένου νά τεκμηριώσῃ τήν ἔννοια τῆς «καταληκτικῆς κοινότητας» ὡς προϊόν διαδοχικῶν φυσικῶν μεταλλαγῶν, φτάσαμε σέ μιά σύγχρονη θεώρηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὅπου ἡ σταθερότητα καί ἡ ἰσορροπία εἶχαν θέση. Τό κείμενο τοῦ Ζώρς Μπερτράν στό ὑπό κρίση βιβλίο τεκμηριώνει καλά αὐτή τή θέση, ἂν καί ἀσχολεῖται περισσότερο μέ ἀνθρωπογενεῖς ἐνόητες. Ἡ ἔννοια «οἰκοσύστημα» τοῦ Α. Τάνσλεϋ θά βοηθοῦσε τά μέγιστα σ' αὐτή τήν κατασκευή, παρά τό ὅτι τό ἐπιστημονικό του παράδειγμα ἦταν παρμένο περισσότερο ἀπό τή φυσική παρά ἀπό τή βιολογία. Τό «οἰκοσύστημα» μάλιστα θά ἐξελισσόταν στόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας καί θά κυριαρχοῦσε στή σκέψη τῶν περιβαλλοντιστῶν σέ τέτοιο βαθμό πού ἡ πολιτική οἰκολογία θεώρησε ἐνίοτε ὡς οἰκοσύστημα καί τήν ἀνθρώπινη κοινωνία, τουλάχιστον ὡς πρός τίς σχέσεις της μέ τή φύση (ιδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ σχετική ἀνάλυση τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ σέ αὐτό τό περιοδικό πρὶν ἀπό 18 ὁλόκληρα χρόνια μέ τόν τίτλο «Γιά τό οἰκολογικό κίνημα: ἐπιστήμη καί διεπιστημονικότητα»).

Παρ' ὅλ' αὐτά, μέ τά χρόνια ἀναδύθηκε μιά ἄλλη ὄψη τῶν πραγμάτων. Ὁ Ρέημοντ Λίντεμαν στό ἄρθρο του «The Trophic Dynamic Aspect of Ecology», περ. *Ecology* /23/1942, ἔφερε τά πάνω κάτω δίνοντας ἰδι-

αίτερη ἔμφαση στίς ἐνεργειακές ροές σ' ἓνα οἰκοσύστημα καί οὐσιαστικά ἐφευρίσκοντας τήν *τροφική-δυναμική προσέγγιση τῆς οἰκολογίας*. Μέ ἀπλούς ὅρους, ὁ Λίντεμαν μετέτρεψε τά πάντα σέ ἐνέργεια, ἐμπνεόμενος ἀπό τή θερμοδυναμική πού ἀναπτυσσόταν ραγδαῖα ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, κάτι πού τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀξιοποιήσῃ τήν ἔννοια τοῦ οἰκοσυστήματος πρός παραγωγικότερους σκοπούς. Ἐπρόκειτο γιά μιά ἐπιστροφή τοῦ ἀναγωγισμοῦ εἰς βάρος τοῦ ὀλισμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Λίντεμαν καί ὅσοι ἀκολούθησαν εἰσήγαγαν στήν οἰκολογία οικονομικούς ὅρους ὅπως «ἀπόδοση», «παραγωγικότητα» κλπ. Ἀλλά ὡς ἐπιφανέστερος εκπρόσωπος αὐτῆς τῆς ἀποψης γιά τά φυσικά πράγματα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὁ Εὐγένιος Ὀντουμ, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε τό 1953 τό ἐγχειρίδιό του *Fundamental of Ecology*, ἰσχυριζόμενος, μετὰξὺ ἄλλων, ὅτι οἱ ἐνεργειακές ροές ὀδηγοῦν σέ σαφῶς ὀρισμένη τροφική δομή, βιοποικιλότητα καί ἀνταλλαγὴ ὕλης μέ τό περιβάλλον μέσα στό οἰκοσύστημα. Ὁλόκληρος ὁ πλανήτης, ὑποστήριξε ὁ Ὀντουμ, εἶναι ὀργανωμένος σέ μιά σειρά τέτοιων οἰκοσυστημάτων πού διαθέτουν μιά στρατηγική κατεύθυνση, ἓνα εἶδος σχεδίου. Ὁ Ὀντουμ δηλαδή ἐπανερχόταν στό ἔργο του στήν ἰδέα τοῦ Κλέμεντς ὅτι ἡ πορεία τῆς φύσης δέν εἶναι μιά ἀσκοπη περιπλάνηση ἢ παλινδρόμηση ἀλλά μιά μεταβολή πρός τήν κατάσταση τῆς σταθερότητας. Ἡ τελευταία μάλιστα μποροῦσε τώρα πιά νά γίνει ἀντιληπτή μέ ἀκρίβεια ἀπό τήν ἐπιστήμη, ἔστω καί μέ ἀναγωγικές, ἀφαιρετικές μεθόδους. Στό στάδιο αὐτό, ἰσχυρίζεται ὁ Ὀντουμ, ἡ φύση συγκροτεῖ μιά ἐκτεταμένη καί ποικίλη δομὴ τόσο ὅσο ἐπιτρέπουν οἱ φυσικές συνθήκες. Ἡ ἀξιοποίηση αὐτῆ τῶν φυσικῶν συνθηκῶν ὀδηγεῖ στήν τάξη, μέχρις ὅτου μιά ἰσχυρὴ ἐξωτερικὴ διαταραχὴ ἀνατρέψῃ αὐτὴ τήν κατάσταση. Παρά, πάντως, τήν ἐμμονή του στό ἐνεργειακό μοντέλο, ὁ Ὀντουμ ἀναφερόταν συχνά σέ ἓναν φυσικό κόσμο συνεργασίας καί ἀλληλεξάρτησης. Παρά δηλαδή τίς ἀρχικές συνθήκες ἀνταγωνισμοῦ καί ἐπιβίωσης τοῦ ἰσχυροτέρου, τά εἶδη «μαθαίνουν» σταδιακά νά συνεργάζονται πρός τήν κατεύθυνση τῆς δημιουργίας ἑνός συνόλου ἀρκετὰ ἰσχυροῦ ὥστε ν' ἀποκλειστοῦν οἱ εἰσβολεῖς-ὀπορτουμιστές τουλάχιστον γιά ἰκανὸ χρονικὸ διάστημα. Τό σημεῖο αὐτό ὀνομάζεται *ὁμοίωση* καί τότε μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά ὄριμα οἰκοσυστήματα, ὅπου οἱ ὀργανισμοὶ ἔχουν ἐπιτύχει τὴ μέγιστη δυνατὴ παραγωγικότητα ἀλλά καί τό ἀμοιβαῖο ὄφελος.

Ἡ οἰκοσυστημική θεωρία μᾶς ἔδωσε ἓνα κομψό καί διαυγές σύνολο κριτηρίων ὡς πρός τὴ διάκριση μεταξὺ τάξης καί ἀταξίας. Στό στάδιο τῆς ὁμοίωσης τὸ οἰκοσύστημα ἐπενδύει περισσότερη ἐνέργεια σὲ δόμησιν ἀντιστάσεων στίς ἐξωτερικὲς ἀπειλές καί λιγότερη στήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς του. Τότε ἡ βιομάζα του παραμένει σέ σταθερὸ ἐπίπεδο, σ' ἓνα εἶδος «οἰκονομίας τῆς μηδενικῆς ἀνάπτυξης» θά λέγαμε ἂν μᾶς ἐπιτρεπόταν ἡ μεταφορά. Τότε τά κυριαρχοῦντα εἶδη

είναι μεγαλύτερα, με δυνατότητες επιβίωσης αλλά μικρότερο αναπαραγωγικό δυναμικό. Έχουν αντικαταστήσει τους μικρούς, πολυπληθείς, εκρηκτικά αναπαραγόμενους και σπάταλους οικολογικούς όπορτουνιστές των προγενέστερων σταδίων διαδοχής. Το οικοσύστημα δέ έχει μικρές απώλειες θρεπτικών συστατικών προς τα έξω. Οι δείκτες αυτοί οικολογικής τάξης μετρώνται έπακριβώς από τον καιρό του Όντουμ και στήριξαν τις άνησυχίες του οικολογικού κινήματος ήδη από τη δεκαετία του '60, όταν διεφάνη ότι η έξωθεν επέμβαση στην πιο πάνω εξελικτική στρατηγική της φύσης οδηγεί κατά κανόνα σε διαταραχή ή και κατάρρευση του οικοσυστήματος.

Έτσι, δυό ολόκληρες γενιές επιστημόνων, υιοθετώντας την άποψη του Κλέμεντς και του Όντουμ για τη φύση —ως σύνολο αλληλοεπικαλυπτόμενων και ισορροπημένων οικοσυστημάτων, τοποθετήθηκαν υπέρ της σθεναρής διατήρησής της σέ μια κατά τό δυνατόν φυσική κατάσταση. Οι λόγοι θά μπορούσαν νά είναι ωφελμιστικοί-άνθρωποκεντρικοί (ο άνθρωπος και ειδικότερα η οικονομική δραστηριότητα έχουν ανάγκη τη φύση και τά προϊόντα της) ή έγγενεις (η φύση έχει τη δική της αξία, τά ζώα και τά φυτά έχουν δικαιώματα κ.ο.κ.).

Όσο κι αν η επιστημονική ανάλυση δέν μπορεί νά υποκαταστήσει την ήθική αιτιολόγηση, η επιστήμη της οικολογίας στήριξε την οικολογική πολιτική σ' όλα της τά βήματα, παρά την άμοιβαία καχυποψία, τίς εντάσεις, τίς άμφισβητήσεις πού τόσο καθαρά έκφράζονται στην κριτική του δρα Σφενδουράκη. Σίγουρα, όμως, οι θεμελιωτές της επιστημονικής οικολογίας θά έξυναν άμήχανα τό κεφάλι τους αν τους άποδιδóταν η πρόταση «υπάρχει φυσική ισορροπία εν γένει». Τίποτα στη δυναμική οικολογία ή άκόμη στη συστηματική και πληθυσμιακή οικολογία δέν ύποδηλώνει τέτοιου τύπου δηλώσεις. Θά έμεναν όμως πολύ περισσότερο έκπληκτοι αν άκουγαν τίς συμβουλές πού οι οικολόγοι (επιστήμονες) δίνουν στίς μέρες μας: αν έβλεπαν δηλαδή ένα ολόκληρο τμήμα του οικολογικού χώρου νά έχει έγκαταλείψει τη «δημόσια επιστημονική γνώση» —όπως θά έλεγε λ.χ. ο Ούλριχ Μπέκ, τη διεκπεραίωση ενός προγράμματος ήθικου διαφωτισμού, όπως θά έλεγε παλιότερα ο Πώλ Σήαρς, ή την αναδιαπραγματεύση των σχέσεων κοινωνίας-φύσης, όπως θά ήθελε ο Μάρραη Μπούκτιν και πολλοί άλλοι «άριστεροί οικολόγοι». Δέν θά πίστευαν σ' αυτιά τους αν άκουγαν άπόψεις του τύπου «η σταθερότητα της φύσης δέν έχει τίποτα νά κάνει μέ τίς πολιτικές προστάσεις». Σέ τί συνίσταται όμως αυτή η άλλαγή παραδείγματος;

Στά μέσα της δεκαετίας του '70 άρχισαν νά εμφανίζονται στόν ειδικευμένο οικολογικό Τύπο άρθρα πού άμφισβητούσαν ευθέως τίς άπόψεις περί διαδοχής και ισορροπίας, ισχυριζόμενα ότι η πορεία της φύσης άπλώς οδηγεί στό πουθενά: δέν εμφανίζει δηλαδή προσδιοριστέα κατεύθυνση ούτε αύξουσα ώριμότητα ούτε σημεία σταθερότητας ούτε αύξουσα συνοχή στά έπιμέ-

ρους στοιχειά ενός οικοσυστήματος. Κλασικό στό είδος του είναι ένα άρθρο των Γ. Ντιούρου και Ι. Νίζμπετ πού δημοσιεύθηκε στό *Journal of the Arnold Arboretum* και διατύπωσε τό συμπέρασμα ότι στά βορειοανατολικά των ΗΠΑ δέν ίσχυε κανένα από τά κριτήρια των πατέρων της οικολογίας ως προς την ισορροπία και τά ώριμα οικοσυστήματα. Δέν υπήρχε κάποια ιδιότητα του ύποτιθέμενου καταληκτικού ύπεροργανισμού ρυθμιστική του περιβάλλοντος χώρου, δέν άπαντώνταν προοδευτική αύξηση της βιοποικιλότητας και δέν διαπιστωνόταν πουθενά σταθεροποίηση της βιομάζας. Τό συμπέρασμα της έργασίας αυτής μέ τον άπλό τίτλο «Διαδοχή» και άλλων πού άκολούθησαν ήταν ότι η φύση είναι ένα ασυνάρτητο μωσαϊκό, διαρκώς μεταβαλλόμενο, άποτελούμενο από άτομα και όχι σύνολα, πού τό καθένα άκολουθεί την προσωπική του στρατηγική επιβίωσης και τίποτα παραπάνω. Μάλιστα συχνά επιβιώνουν τά πρωτοεισβάλλοντα είδη, και όχι η μεταγενέστερη άνώτερη ομάδα έπισκεπτών.

Μέχρι σήμερα η άποψη αυτή θεώρησε εαυτήν ως τό νέο επαναστατικό παράδειγμα στην οικολογία, καθώς, άρνούμενη την έννοια της «διαδοχής», άρνούνταν φυσιολογικά και εκείνη της τάξης. Ο όρος διαταραχή άρχισε νά εμφανίζεται όλο και συχνότερα στά επιστημονικά γραπτά άναφερόμενη άκόμη και στά φυσικά συστήματα (δηλαδή όχι μόνο στά άνθρωπογενή). Η νέα αυτή οικολογία άρεσκόταν όλο και περισσότερο νά μιλά για κατακλυσμούς, πυρκαγιές, ήφαιστεια και εισβολείς ως έγγενή στοιχεία της φύσης (κάτι πού πράγματι είναι) και άρνούνταν νά χρησιμοποιήσει ιδιαίτερα συχνά τον όρο οικοσύστημα πού, αν μη τί άλλο, θά όριοθετούσε και τό προς μελέτη αντικείμενο. Έκφράσεις όπως «τό πάζλ της φύσης» και «η φύση-κουρελού» έγιναν της μόδας, καθώς η όρατή φύση (ή ύπαρκτή δηλαδή) μεταβαλλόταν σ' ένα διαρκώς συρρικνούμενο μωσαϊκό ύπό την εισβολή της άνάπτυξης. Δανειζόμενοι λοιπόν την τρέχουσα εικόνα της κατατεμαχισμένης και ύποβαθμισμένης φύσης από τη γύρω τους πραγματικότητα, οι συγγραφείς αυτοί την προέβαλλαν άναδρομικά στό παρελθόν για νά ύποστηρίξουν ότι «πάντα έτσι ήταν», άπλώς στό παρελθόν τά αίτια της καταστροφής ήταν φυσικά ενώ τώρα γίνονταν και κοινωνικά. Στην άπόπειρα αυτή τό νέο παράδειγμα δέν άναφερόταν συνήθως στό χρόνο των μεταβολών. Γιατί, για παράδειγμα, οι μαζικές έξαφανίσεις ειδών στόν πλανήτη διαρκούσαν κατά τό παρελθόν έκατομμύρια χρόνια ενώ οι τωρινές άναφέρονται σέ μερικές δεκαετίες.

Τό πώς ξεπήδησε αυτό τό νέο είδος των «έγκωμιαστών της διαταραχής» δέν είναι άκριβώς γνωστό. Ο Ντ. Γουόρστερ τό άποδίδει στό ότι «δέν είναι και δέν υπήρχαν ποτέ επιστήμονες των οικοσυστημάτων έκπαιδευθήκαν στην πληθυσμιακή βιολογία και έκφράζουν την αύξουσα αυτοπεποίθηση, τη μεθοδολογική ώριμότητα και την έπιρροή αυτού του πεδίου». Αν και στενά επιστημονική, η έρμηνεία αυτή έχει την αξία

της. Αναφέρεται σέ έπιστήμονες πού δέν ασχολοῦνται μέ τό είδος ἀλλά μέ τό άτομο, ὄχι μέ τό δάσος ἀλλά μέ τό δέντρο, θεωρώντας ὅτι τό σύνολο εἶναι ἀπλῶς τό ἄθροισμα τῶν μερῶν του. Ἐξοπλισμένοι μέ σύγχρονους ὑπολογιστές παρακολουθοῦν καί καταγράφουν τίς πληθυσμιακές διακυμάνσεις ἤ τήν πορεία μᾶς ἀρκούδας καί εἰσάγουν ἓνα μεγάλο βαθμό ἀκρίβειας στήν οἰκολογία. Ἀλλά ἡ ἀκρίβεια αὐτή στό ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ παρά νά ἀποδίδει καταστάσεις μή-ίσορροπίας σέ ἀνώτερα ἐπίπεδα ὀργάνωσης. Πρόκειται γιά τήν ἀρχή τής ἀπροσδιοριστίας. Ὁ ἱστορικός τῶν ἐπιστημῶν Τόμας Σόντεκχιστ ἔχει μιάν ἄλλη ἐρμηνεία: «*Ἡ γενιά αὐτή τῶν ἐξελικτικῶν οἰκολόγων φαίνεται νά ἀσχολεῖται μέ τό θέμα χάριν ψυχαγωγίας... Εἶναι ἀτομιστές πού ἀπεχθάνονται τήν ιδέα τῶν μελετῶν μεγάλης κλίμακας γιά τά οἰκοσυστήματα. Στήν πράξη, ἡ μετάβαση ἀπό τήν οἰκολογία τῶν οἰκοσυστημάτων στήν ἐξελικτική οἰκολογία φαίνεται πῶς ἀνανακλᾷ τή γενεακή μετάβαση ἀπό τήν πολιτικά συνειδητοποιημένη γενιά τής δεκαετίας τοῦ '60 στή γενιά τῶν γιάπις τής δεκαετίας τοῦ '80*». Ἀσφαλῶς, τέτοιου τύπου κατηγορίες δέν ἐπιτρέπεται νά ἐκτοξεύονται σέ κάθε ἐπιστήμονα πού παρατάσσεται στό ἐσωτερικό τής «σχολῆς τῶν διαταραχῶν» ἀλλά ἔχουν τήν ἀξία τους, καθώς μᾶς ἐπισημαίνουν τόν πολλαπλασιασμό τῶν ἐπιστημόνων πού δέν θέλουν νά ἔχουν καμιά σχέση μέ τίς πολιτικές προστασίας τής φύσης, πολύ δέ περισσότερο μέ τήν πολιτική οἰκολογία.

Ἡ στάση αὐτή ἔχει καί τό συμπλήρωμά της κι αὐτό συνίσταται στήν ἀνακάλυψη τοῦ χάους. Οἱ γενικές γραμμές τής ἐκλαϊκευμένης ἐκδοχῆς τής θεωρίας τοῦ χάους εἶναι γνωστές. Στήν οἰκολογία, τό χάος πρωτοεμφανίσθηκε μέ τόν Ρόμπερτ Μαίη στά μέσα τής δεκαετίας τοῦ '70, ἔμεινε γιά λίγο στό περιθώριο γιά νά ἐπανεισέλθει βίαια στό προσκήνιο μιά δεκαετία μετά. Ὅρισμένοι διατείνονται ὅτι προοιωνίζεται μιά ἐπανάσταση στόν τρόπο σκέψης μας, ἀντίστοιχη μέ τή θεωρία τής σχετικότητας ἤ τήν κβαντομηχανική. Ἄλλοι θεωροῦν τήν ἐπιστήμη τοῦ χάους ὡς μιά πρόσκαιρη παραξενιά. Τήν πιο σύγχρονη ἐκδοχή της στήν οἰκολογική σκέψη τήν περιέγραψα στό κείμενό μου καί δέν θά ἐπανέλθω ἐδῶ. Θά πῶ μόνο ὅτι ἡ σχετική προσέγγιση θεωρεῖ τή φύση ἐξ ὀρισμοῦ ἀσυνεχῆ, ἀπρόβλεπτη, χαοτική, κατακλυζόμενη ἀπό μή ἀναμενόμενες καταστάσεις πού ἐκφεύγουν τής ἀντιληπτικῆς ἤ ἐρμηνευτικῆς μας δυνατότητας. Ἐδῶ δίνονται χιλιάδες παραδείγματα πού ἄλλες σχολές σκέψης τά ἔχουν προσεγγίσει ἐντελῶς διαφορετικά, ἀπό τά ἀκραῖα μετεωρολογικά φαινόμενα καί τό κυκλοφοριακό μέχρι τίς μή ἀναμενόμενες κοινωνικές συμπεριφορές, προκειμένου νά περιγραφοῦν συστήματα στά ὁποῖα μικροσκοπικές ἀναστατώσεις στήν εἰσοδο τοῦ συστήματος ἐνδέχεται νά πολλαπλασιασοῦν σημαντικά τής ἐκροῆς (π.χ. ἡ γνωστή ἐπίδραση τής πεταλούδας, ὅπου ἡ ἀνατάραξη τοῦ ἀέρα στό Πεκίνο ἀπό τά φτερά τοῦ ἐντόμου μπορεῖ νά προκαλέσει θύελλα στό Παρίσι). Τό χάος μᾶς χτυ-

πᾶ κατά πρόσωπο μέ ἀσυνήθιστη σφοδρότητα καί σ' αὐτό τόν κόσμο τής συνεχούς μεταβολῆς, κίνησης καί ἀλλαγῆς δέν ἔχει θέση ἡ ὅποια σταθερότητα. Ἡ παρούσα δηλαδή κατάσταση τοῦ κόσμου προβάλλεται στό παρελθόν, στήν ἱστορία, καί γίνεται αἰώνια ἀλήθεια. «Ἡ φύση ἦταν ἀνεκαθεν χαοτική», μᾶς λένε, ἄρα δέν ὑφίσταται ἐπιθυμητή κατάσταση, ἁρμονία, αἰσθητική ἤ ἔστω μέγιστη παραγωγικότητα. Ἀκόμη καί διαχειριστικές πρακτικές ὅπως ἡ «ἀειφορία» (ὄχι ἡ ἀειφόρος ἀνάπτυξη) δέν ἔχουν νόημα, ἀφοῦ τό πάνω χέρι τό ἔχει ἡ βίαιη ἐξωτερική ἀλλαγή. Τί νόημα ἔχει δηλαδή ἡ ὀρθολογική διαχείριση μᾶς δασικῆς συστάδας ὅταν αὐτή μπορεῖ νά καταστραφεῖ ἀπό ἓναν κεραυνό ἤ νά γίνει οἰκόπεδο ἐν μιᾷ νυκτί;

Ἡ ἀνεκτική αὐτή μεταμοντέρνα προσέγγιση τῶν πραγμάτων, ἀκόμη καί ὅταν βασίζεται σέ καλή ἐπιστήμη, ἔχει τό προσόν ὅτι ἀποδεχόμενη τά πάντα, ἐπιτρέπει τά πάντα. Εἴτε τό ὑποδεικνύουν οἱ μετρήσεις καί οἱ ἔρευνες εἴτε οἱ χαοτικές ἀλλαγές στήν καθημερινή μας ζωῆ πού ἐσωτερικεύονται πολιτισμικά, ἡ σχολή αὐτή διατείνεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι πολύ πιο πολύπλοκος ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσαμε ποτέ νά φαντασθοῦμε. Ἀσφαλῶς ὅμως πολύπλοκος δέν σημαίνει καί χαοτικός. Πολύπλοκος εἶναι λ.χ. τό τροπικό δάσος βροχῆς ἀλλά μακροσκοπικά ἰδωμένο εἶναι περιγράψιμο καί μάλιστα ποικίλο καί σταθερό. Τό χάος ὑποκαθιστᾷ λοιπόν τήν πολυπλοκότητα τής φύσης γιά ν' ἀποδώσει αὐτό πού δέν μπορούμε νά περιγράψουμε.

Ἡ ἀναγκαστικά ἑλλιπής αὐτή περιγραφή δέν σκοπεύει νά κατεδαφίσει ἔρευνες ἤ καί σχολές σκέψης. Ἀπλῶς μεταφέρει ἓναν διάλογο, ὅσο πιο πιστά γίνεται, κάτι, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Ἡ θέση μου, ὅμως, ἐδῶ εἶναι σαφής. Θά ἤθελα νά προειδοποιήσω, ὅπως τό κάνω ἐδῶ καί μιά εἰκοσαετία, ὅτι τά ζητήματα τής οἰκολογίας εἶναι πολύ σημαντικά γιά νά ἐγκαταλειφθοῦν στή δικαιοδοσία τής ἐπιστήμης. Πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἐνδέχεται νά τροφοδοτεῖ τίς ἀξιώσεις συγκρότησης ἐνός κόσμου ἀτομιστικοῦ, χαώδους, ἐγωιστικοῦ, κάτι σάν τίς παγκόσμιες ἀγορές, ὅπου ὁ καθείς μπορεῖ νά τραβήξει μπρός μέ ὅλες του τίς προσωπικές φιλοδοξίες ἀσχετα ἀπ' τό κακό πού ἐπιφέρει. Ὅπως διερωτᾶται εὐγλωττα ὁ Ντόναλντ Γουόρστερ: «*Τί θά σημαίνει ἐντέλει ἡ ἐννοια περιβαλλοντική καταστροφή σ' ἓναν κόσμο πλημμυρισμένο ἀπό τόσο φυσικό χάος;*»

Καταληκτικά σχόλια

Δέν περίμενα ὅτι τό κείμενο αὐτό θά μέ πῆγαινε τόσο μακριά ἀλλά γι' αὐτό καί μόνο θά εὐχαριστήσω τόν δρ Σφενδουράκη. Πρέπει, ὅμως, νά κλείσω μέ μερικές ἀκόμη παρατηρήσεις.

Κατ' ἀρχήν μέ ικανοποιεῖ ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι ὄλο τό ὑπόλοιπο βιβλίο τοῦ ἄρесе (μέ ἐξαιρέση, ἴσως, τό κεφάλαιο τοῦ Θύμιου Παπαγιάννη). Μέ κολακεύει τό γεγονός ὅτι ὑπῆρξα συνεπιμελητής αὐτῆς τής ἐκδο-

σης πού μάλιστα ίσως είναι ή πρώτη βιβλιογραφική συμβολή αυτού του είδους στή χώρα μας. Κι αυτό διότι ό επιμελητής (editor) ενός βιβλίου τό σχεδιάζει, προγραμματίζει, τοακώνεται, απορρίπτει, επιλέγει τούς κατάλληλους ανθρώπους κ.ο.κ. Έχει λοιπόν μεγάλη ευθύνη αλλά όφείλει και νά χαίρεται όταν κείμενα συν-συγγραφέων του τυγχάνουν ευμενοῦς υποδοχής.

Μοῦ φαίνεται, ως έκ τούτου, αντιφατικό νά αποθεώνονται (και δικαίως) οί μισοί συγγραφείς, νά δέχονται ικανοποιητικά σχόλια οί άλλοι μισοί και ή κριτική νά βομβαρδίζει μόνο αυτόν πού συνέλαβε, προγραμμάτισε και έκτέλεσε τήν έκδοση.

Ένας κακόπιστος άναγνώστης θά έφτανε στό συμπέρασμα ότι αυτό συμβαίνει μόνο όταν ή επίθεση είναι προσωπική, κατευθυνόμενη και προσχεδιασμένη. Πρός Θεοῦ, αποκλείεται νά συμβαίνει αυτό εδώ. Ό κριτής απέδειξε, νομίζω, ότι μ' έχει διαβάσει και στό παρελθόν και άρα θά είχε έπιτεθει μέ τή δέουσα σφοδρότητα έγκαιρως (π.χ. στό βιβλίο μου *Η Αρχαιολογία τής Ανάπτυξης: Πρόσβινες Προοπτικές*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 1996, Πρόλογος Άριστειδης Μπαλτάς, όπου έχουν άναλυθει άρκετά από τά μοτίβα πού τόν έρέθισαν έν προκειμένω).

Μήπως τό κλειδί βρίσκεται τότε σ' έναν ιδιότυπο συνδικαλισμό πού συνοψίζεται στή φράση «έμφανής ένδεια του φετινού οικολογικού πανεπιστημίου ως προς τό έμψυχο δυναμικό, αφού οί πλέον άρμόδιοι νά καλύψουν τό βασικό του θέμα, δηλαδή οί έρευνητές πού άσχολούνται επιστημονικά μέ τήν οικολογία, άποτελούν μειονότητα»; Πιθανώς. Θά ήθελα πάντως νά έπιστημάνω ότι μέ τήν οικολογία δέν άσχολούνται επιστημονικά μόνο οί βιολόγοι-οικολόγοι, αλλά και άγρονόμοι, γεωγράφοι, χημικοί, γεωπόνοι, φιλόσοφοι, νομικοί, χωροτάκτες, μηχανικοί, φυσικοί, ιστορικοί και άλλοι ών οὔκ έστιν άριθμός. Μάλιστα οί ειδιότητες αυτές είναι άπολύτως άπαραίτητες όταν θέμα ενός σεμιναρίου ή και ενός βιβλίου δέν είναι ή επιστημονική οικολογία αλλά ή σχέση φύσης και οικολογίας υπό τή διττή έννοια πού τήν όρίσαμε και στήν άρχή. Και μιά αδυναμία του βιβλίου πού δέν τήν έπισήμανε ό κριτής -άκριβώς επειδή θεωρεί ίσως τή βιολογία ως τή μόνη άρμόδια νά μιλήσει για τήν οικολογία- είναι ότι δέν στάθηκε δυνατόν νά καλυφθούν όλες οί πιό πάνω όπτικές. Παρά ταῦτα, όφείλω νά πῶ για τήν ιστορία ότι στά σεμινάρια δίδαξαν άκόμη ό επίκ. καθηγητής στό Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Λ. Λουλούδης, ή επίκ. καθηγήτρια στό Βιολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Άθηνών Μαρ. Άριανούτσου και ό καθηγητής στό Βιολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης Μπ. Σαββάκης, των όποιων οί γραπτές συνεισφορές δέν κατέστη δυνατόν νά περιληφθούν στον τόμο για τεχνικούς και άλλους λόγους. Άς σημειωθεί επίσης ότι είχαν κληθεί νά διδάξουν και όρισμένοι άλλοι πού άσχολούνται επιστημονικά μέ τήν οικολογία αλλά για διάφορους λόγους δέν κατέστη δυνατόν νά παραστοῦν (Α. Τρούμπης-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Γιώργος Στάμου-

Α.Π.Θ., Π.Α. Γεράκης-ΕΚΒΥ-Α.Π.Θ., Τ. Λεγάκης, Πανεπιστήμιο Άθηνών). Άλλά βέβαια σ' ένα τέτοιου τύπου σχολείο δέν μπορούν νά χωρέσουν όλοι οί καλοί έρευνητές πού εργάζονται σ' αυτό τον τόπο και λυπούμαστε πολύ γι' αυτό. Άλλη φορά, ίσως.

Μερικές τελευταίες παρατηρήσεις.

• Ό συλλογικός αυτός τόμος δέν είναι συλλογή άρθρων. Είναι προσχεδιασμένος μέ σημαντική άκρίβεια και άυστηρές προδιαγραφές. Τό ίδιο και τά σεμινάρια.

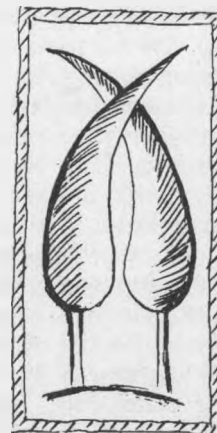
• Τήν ευθύνη για τήν έπιλογή-πρόσκληση τήν έχει προφανώς τό ΔΙΠΕ, όπως άλλωστε και για τό άποτέλεσμα. Μήπως έχει ποτέ προταθεί νά επιλέγονται εισηγητές μέ κλήρωση, μέ έναλλαγή, μέ ποσοστωση ψηλών-κοντών, ξανθών-μελαχρινών, άνδρῶν-γυναικῶν κλπ. και εγώ δέν τή γνωρίζω;

• Τό ΔΙΠΕ είναι αυτό πού λέει ό τίτλος του. Τό νά υπαινίσσεται κανείς ότι ή δουλειά του δέν αντιστοιχεί μέ τον τίτλο του προϋποθέτει ότι γνωρίζει άκριβώς τί κάνει. Τί γνωρίζει ό κριτής μας για μās και από ποιούς πληροφοριοδότες;

• Η χρήση του όρου «πανεπιστήμιο» γίνεται κυριολεκτικά προκειμένου νά δηλωθεί ή διεπιστημονικότητα-πολυεπιστημονικότητα τής προσέγγισής μας στα πράγματα. Δίνεται επίσης μέ μικρή δόση χιούμορ, διακοπές μέ σεμινάρια κάνουμε, δέν άπονέμουμε τίτλους. Παρά ταῦτα, τό έπίπεδο του Θερινού Πανεπιστημίου είναι μέχρι στιγμής τέτοιο πού μπορεί νά ισχυρισθεί κανείς ότι αποδίδεται τό «state of the art» κάθε κλάδου ή τομέα.

• Ό όρος «έπιδοτούμενος» είναι μομφή; Δηλαδή τά έρευνητικά προγράμματα, τά διδακτορικά, τό ίδιο τό πανεπιστήμιο δέν έπιδοτούνται από τό κράτος ή αν τό θέλετε από τήν κοινωνία;

Έν κατακλείδι, ευχαριστῶ τον κριτή μας για τήν ευκαιρία πού μου έδωσε νά προεκτείνω λίγο τά όσα έγραψα στό έπίμαχο κείμενο. Τόν ευχαριστῶ επίσης έκ μέρους των άλλων συγγραφέων του τόμου για τήν προσοχή μέ τήν όποία μελέτησε τά κείμενά τους.

ΟΙ ΠΑΓΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΓΙΔΕΥΣΕΙΣ ΣΕ ΠΗΓΕΣ ΚΑΘ' ΟΛΑ ΑΞΙΟΣΕΒΑΣΤΕΣ

Βασίλης Κόντης, Σπυρίδων Σφέτας (έπιμ.), *Εμφύλιος πόλεμος. Έγγραφα από τὰ γιουγκοσλαβικά καί βουλγαρικά αρχεία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999.

του Γιώργου Μαργαρίτη

Η ανακάλυψη, ανάδειξη καί δημοσιοποίηση αρχαιολογικών υλικών είναι μία δύσκολη καί επίπονη εργασία. Όσοι ασχολούνται με τήν ιστορία, οφείλουν πάντα μικρή ή μεγάλη ευγνωμοσύνη σε εκείνους πού αναζήτησαν, βρήκαν καί παρουσίασαν κάποια επιπλέον στοιχεία, πλουτίζοντας αυτά πού μέχρι τώρα ξέραμε καί επιτρέποντας στήν αντίληψή μας γιά μία κατάσταση καί μία εποχή νά προχωρήσει σε νέες υποθέσεις ή νά στηρίξει καλύτερα παλαιά συμπεράσματα. Η περίοδος του εμφύλιου πολέμου δέν θά μπορούσε νά αποτελέσει εξαίρεση σε αυτό, κάθε άλλο μάλιστα. Καθώς ή ιστορική έρευνα, με τήν ακαδημαϊκή έννοια του όρου, έχει μόλις αρχίσει νά αντιμετωπίζει με τή δέουσα προσοχή τήν περίοδο αυτή τής σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, οτιδήποτε θά μπορούσε νά βοηθήσει μελέτες πού βρίσκονται μόλις στήν αφετηρία τους, είναι παραπάνω από ευπρόσδεκτο.

Η ανάδειξη των αρχαιολογικών πηγών έχει φυσικά τή δική της τεχνική καί τούς δικούς της κανόνες. Απαιτεί μία μεθοδολογία πού θυμίζει σε πολλά τς τεχνικές των αρχαιολογικών ανασκαφών. Έχει, με άλλα λόγια, τήν γεωγραφία καί τήν τοπογραφία της. Τά εύρηματα δέν μπορούν νά έρθουν στο φως με οποιοδήποτε τρόπο, νά εκτεθούν καί νά μελετηθούν ανεξάρτητα από τό περιβάλλον μέσα στο οποίο βρέθηκαν καί του οποίου μέρος είναι. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούν νά βοηθήσουν αποτελεσματικά τήν παραπέρα μελέτη μας είναι νά τά γνωρίσουμε μαζί με τον περιγύρό τους. Τό επίπεδο όπου ανήκαν, τήν χρονολογία καί ό,τι άλλο γνωρίζουμε γι αυτό, ό τρόπος, ό ειδικός χώρος πού καταλάμβαναν μέσα σε

αυτό τό επίπεδο, ή χρησιμότητά τους ή ό,τι μπορούμε νά συμπεράνουμε γι αυτήν από τή θέση πού τά βρήκαμε καί πολλά άλλα πού ακόμα καί οι εκπαιδευόμενοι αρχαιολόγοι είναι σε θέση νά εξηγήσουν καλύτερα απ' ό,τι εγώ. Αν δέν γίνουν αυτά, τό υλικό κινδυνεύει νά άδικηθεί. Η διαφορά ανάμεσα στήν ανασκαφή πού ακολουθεί τς τεχνικές αυτές καί σε οποιαδήποτε άλλη είναι τεράστια. Θά έλεγα, υπερβάλλοντας ίσως λίγο, ότι ξεχωρίζει τή δουλειά του αρχαιολόγου από εκείνη του αρχαιοκάπηλου.

Γιά νά γυρίσουμε στο θέμα μας, ή παρουσίαση αρχαιολογικών υλικών γιά τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο από τά πλούσια στο ζήτημα αυτό αρχεία των γειτονικών με τήν Ελλάδα χωρών, πρέπει νά είναι μία πολύ προσεκτική υπόθεση. Προσωπικά θά φανταζόμουνά τά προκαταρκτικά της, όπως τά αντίστοιχα μιας αρχαιολογικής ανασκαφής. Στίς πρώτες σελίδες του ημερολογίου τής ανασκαφής ό αρχαιολόγος θά καταγράψει με ακρίβεια τό τοπίο, τό χώρο των ευρημάτων καί θά προβληματιστεί πάνω σε αυτό. Στήν περίπτωση μας, μάλιστα, τά ερωτήματα είναι πολλά. Μέσα σε τί είδους αρχεία βρέθηκαν τά παρουσιαζόμενα έγγραφα; Από ποιά ποσότητα συνολικά εγγράφων επιλέχθηκαν τά 127 πού δημοσιεύονται; Σε τί αναφέρονταν οι φάκελοι καί μέσα σε τί συλλογές φακέλων βρίσκονταν; Τί είδους έπεξεργασία καί «κτένισμα» του υλικού είχε προηγηθεί (ή μπορούμε νά υποθέσουμε ότι είχε προηγηθεί); Ποιά ήταν ή ιστορία, τό παρελθόν αυτών των αρχαιολογικών συλλογών, ή συγκρότηση, ή εξέλιξή τους καί ή πιθανή ως τώρα χρήση τους; Ως ποιο σημείο εφθανε ή ελευθερία πρόσβασης; Ποιά ήταν ή θεματική όργάνωση

τῶν ὑλικῶν, πῶς γινόταν ἡ χρονολογική τους διάταξη; Ἐγινε ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρεται, ἐπιλογή. Μὲ ποιά κριτήρια ἐγινε ἡ ἐπιλογή αὐτή; Τί προμοδοτήθηκε ἀπὸ πλευρᾶς ἀντικειμένου, τί ἀπὸ πλευρᾶς ἀξιολογίας, τί ἀπὸ πλευρᾶς ἐνδιαφέροντος; Σὲ καθεμία ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτές τί δὲν προμοδοτήθηκε καὶ γιατί; Καὶ πολλά, πολλά, πολλά ἄλλα...

Αὐτὴ ἡ ἀπουσία «τοπογραφικοῦ» προσδιορισμοῦ δημιουργεῖ πληθὸς ἐρωτηματικά καὶ προβλήματα σὲ ὅποιον θέλει νὰ ἀξιολογήσει μεθοδικότερα τὸ ὑλικὸ αὐτό. Γιὰ νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα, εἶναι τελείως διαφορετικὸ πρᾶγμα τὸ νὰ παραπέμπει ἓνας ἱστορικός σὲ ἓνα εἶδος «Λευκῆς Βίβλου», προσαρμοσμένης στοῦ νὰ ἀποδείξει –μὲ ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ καὶ αὐτὴ– τὸ δίκαιο τοῦ συντάκτη της, καὶ ἄλλο πρᾶγμα τὸ νὰ παραπέμπει κανεὶς σὲ σωστά ὁργανωμένα ἀρχεῖα. Ἔχω, γιὰ παράδειγμα, ἓνα εὐλόγο ἐρώτημα: μήπως αὐτές οἱ ἀπίθανες ποσότητες ὀρισμένων εἰδῶν ὀβελισκῶν πού οἱ Γιουγκοσλάβοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἔστειλαν, καταγράφηκαν μόνον καὶ μόνον ὡς ἀπάντηση στίς ἀλληλοεκτοξευόμενες κατηγορίες περὶ προδοσίας τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς ἐπανάστασης πού συνόδεψαν τὴν κρίση μὲ τὴν ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ; Προβληματίζονται, λόγου χάρι, γιὰ ἐκεῖνα τὰ «ἐλαφρὰ πυροβόλα» τύπου «Σάρατς» –3.500 τόν ἀριθμὸ!– τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξὴ οὔτε οἱ ἀντάρτες τοῦ ΔΣΕ ἀντιλήφθηκαν, οὔτε στοὺς καταλόγους τῶν λαφύρων πού δημοσίευσε ὁ ἑλληνικὸς Ἐθνικὸς Στρατός, ὑπάρχουν. Στὸ σημεῖο αὐτό, καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα, οὔτε ἡ χρονολόγηση –ἢ ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴ χρονολόγηση– τῶν παρατιθέμενων ἐγγράφων μᾶς βοηθᾷ νὰ καταλάβουμε.

Πρόκειται δὲ γιὰ «διπλωματικὴ» ἀλληλογραφία, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ἂν καὶ δὲν ἀφορᾷ σχέσεις μεταξὺ κρατῶν καὶ κυβερνήσεων, ἀφορᾷ τίς σχέσεις πολιτικοῦ κόμματος «ἐξουσίας» (ὄχι μόνον λόγω τῆς ὑπαρξῆς τῆς Προσωρινῆς Κυβέρνησης, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ μάχεται γιὰ τὴν ἐξουσία) μὲ ἄλλα κόμματα στὴν ἐξουσία. Τὰ «διπλωματικά» ἀρχεῖα εἶναι συνήθως ἓνα δύσκολο καὶ πολύπλοκο ὑλικὸ ὅπου ἀναμειγνύονται σχέδια, προθέσεις, διερευνητικὲς προσπάθειες, παραπλανητικὲς ἢ «φτιαγμένες» πληροφορήσεις, ἐπιθυμίες, ἀπὸ κοινού μὲ πολὺ ἐπίσημες σταθερὲς θέσεις. Ἡ ἀξία τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ μόνη της δὲν λείπει, δὲν ὑπάρχει. Γιὰ νὰ ὑπάρξει προϋποθέτει ταξινόμηση, χαρακτηρισμὸ, ἀξιολόγηση, σχολιασμὸ μὲ ἄλλα λόγια. Τί εἶναι παραπλανητικὸ, τί εἶναι πολιτικὴ θέση, τί εἶναι διερευνητικὸ ἀνοιγμα. Ἄν δὲν τὸ κάνουμε τότε ἀκυρώνουμε τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ, τὸν ἀφήνουμε ἄνεργο. Ἄν ἀρκοῦσε μία παράθεση ἐγγράφων γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, τότε ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστῆμη περιττεῖται. Ἄν ὅμως ἀφαιρέσουμε τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας, τότε αὐτὸ πού ἀπομένει εἶναι μόνον οἱ χωρὶς ὑπόβαθρο ἐντυπώσεις. Ἡ χύδην ἐκτόξευση στοιχείων εἶναι παραπλανητικὴ, τόσο ὅσο εἶναι καὶ μία διπλωματικὴ «λευκὴ βίβλος».

Οἱ μικρὲς αὐτές παρατηρήσεις ἐμπεριέχουν τίς

εὐχὲς ἐνός ταπεινοῦ μελετητῆ τῆς περιόδου πού ἐπιθυμεῖ διακαῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀξιόπιστα τὸ πολὺ σπουδαῖο ὑλικὸ πού περιέχει τὸ βιβλίον αὐτό. Γίνονται, καθὼς, ὅπως ἀνακινῶνται στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου, θὰ ἐπακολουθήσουν καὶ ἄλλες ἐκδόσεις ἀρχαιολογικῶν ὑλικῶν, ἴσως, γιὰ τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο. Στίς νέες αὐτές ἐκδόσεις εὐχομαι ὀλόψυχα νὰ ὑπάρχει μία μεγαλύτερη φροντίδα γιὰ τὸν ὀρθὸ προσανατολισμὸ τοῦ χρήστη αὐτῶν τῶν συλλογῶν πάνω στοῦ τί ἀκριβῶς ἔχει μπροστά του.

Τὰ λάθη μετάφρασης ἢ ἀπόδοσης τῶν περιεχομένων τῶν ἐγγράφων εἶναι ἓνα ἄλλο μείζον ζήτημα τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει, ἢ καὶ ἤδη ὀδήγησε, σὲ παραπλανητικὰ συμπεράσματα. Φυσικὰ δὲν ἔχω μπροστά μου τὰ γιουγκοσλαβικὰ κείμενα καὶ ἀπὸ αὐτὰ γνωρίζω –στὴν πρότυπη μορφή– μόνον ὅσα παρουσιάστηκαν στοῦ τελευταῖο συνέδριον γιὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον πού ἐγινε στοῦ Πάντειο Πανεπιστήμιον καὶ ὅσα δημοσιεύθηκαν στοῦ ἀφιέρωματος τῆς ἐφημερίδας *Καθημερινή* στοῦ βιβλίου, στίς 28 Νοεμβρίου 1999.

Ἀπὸ αὐτὰ ὅμως συνάγεται εὐκολὰ τὸ μέγεθος τῶν παρανοήσεων πού μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπὸ μιά λάθος μετάφραση ἢ ἀνακριβὴ ἀπόδοση ὄρου. Ἐπιτρέψτε μου νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα: Στὸ ἐγγράφο 27 τοῦ βιβλίου (σελ. 103 κ.έ.) παρατίθεται ἓνας κατάλογος τῆς ὑλικῆς βοήθειας πού στάλθηκε στοῦ Δημοκρατικὸ Στρατὸ ὡς τίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1947. Τὸ ἴδιο ἐγγράφο παρατίθεται σὲ φωτοτυπία στοῦ ἀφιέρωματος τῆς *Καθημερινῆς* πού ἀναφέραμε πρὶν πάντων. Στὴ φωτοτυπία διαβάσαμε (στὴν πρώτη ἀπὸ πάνω σελίδα) στοῦ σημείου 5 τὸν ὄρο *Toskin mitraljeza*, πού περιγράφει τὰ 332 βαριά πυροβόλα πού διατέθηκαν στοῦ Δημοκρατικὸ Στρατὸ. Τὸ *mitraljeza* πού προφανῶς σημαίνει πολυβόλο, τουτέστιν βαρὺ ὄπλο τοῦ πεζικοῦ, μεταφέρεται στοῦ ἑλληνικὸ κείμενον ὡς βαρὺ πυροβόλο (κανόνι δηλαδή –Τορνα στα γιουγκοσλαβικά– καὶ μάλιστα βαρὺ, δηλαδή, στὴ στρατιωτικὴ ὀρολογία τῆς ἐποχῆς, πάνω ἀπὸ 105 χλστ.).

Ὁ πρῶτος πού παρασύρθηκε ἀπὸ τὴ λανθασμένη μετάφραση εἶναι ὁ ἀξιολογὸς δημοσιογράφος τῆς *Καθημερινῆς* πού παρουσίαζε τὸ βιβλίον καὶ τὰ κείμενα, ὁ κ. Σταῦρος Τζίμας. Φυσικὰ ἡ παράδοση 332 βαρέων πυροβόλων στοῦ ΔΣΕ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐντυπωσιακὸ καὶ ὁ δημοσιογράφος ἔσπευσε νὰ τὸ τονίσει. Προσθέτοντας δὲ καὶ ἐκεῖνα τὰ «Σάρατς» καὶ κάτι ἄλλα, ὁ ἴδιος κατέληγε στοῦ συμπέρασμα ὅτι ὁ ΔΣΕ πῆρε καὶ χρησιμοποίησε 4.000 πυροβόλα! Δηλαδή παραπάνω ἀπὸ ὅσα εἶχαν οἱ Σύμμαχοι στοῦ δυτικὸ μέτωπο ἢ περισσότερα ἀπ' ὅσα εἶχαν οἱ Σοβιετικοὶ ὅταν πολιορκοῦσαν τὸ Βερολίνο. Καὶ καθὼς οὐδεὶς σκέφτηκε ὅτι 4.000 πυροβόλα ἀπαιτοῦν περίπου 150.000 μαχητὲς γιὰ τὴν χρησιμοποίησίν τους, σὺν μίᾳ τερατῶδη ὑποδομῇ, ἢ παραπλάνησιν, στὴ διάσταση τῆς ἀστειότητος πλέον, διαδόθηκε εὐρέως.

Καὶ ὅμως, μία προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῶν ἰδίων τῶν κειμένων θὰ μπορούσε νὰ μᾶς προφυλάξει ἀπὸ

τέτοια ολισθήματα και υπερβολές –και τόν δύστυχο κ. Τζίμα από άπιστευτα συμπεράσματα. Θά μπορούσε δηλαδή νά μᾶς υποδείξει τή διαφορά πού υπάρχει ανάμεσα στά ἔγγραφα και στήν πραγματικότητα και νά μᾶς κάνει πιό κριτικούς στήν ἀντιμετώπισή τους. Οἱ Σοβιετικοί, οἱ Γιουγκοσλάβοι, ἔθεσαν πραγματικά στή διάθεση τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ ἀντιαεροπορικά και ἀντιαρματικά πυροβόλα. Ὑπῆρχαν σέ αὐτούς πολλά τέτοια διαθέσιμα, ἀπό τά λάφυρα και τά ἀποθέματα τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ. Τό διαθέσιμα δέν σημαίνει ὅμως και χρησιμοποιήσιμα. Τό βασικό πρόβλημα ἦταν τό πῶς αὐτά τά πυροβόλα θά μετακινούντο μέσα στήν Ἑλλάδα. Στό κείμενο ἀρ. 30, οἱ ἴδιοι οἱ Γιουγκοσλάβοι προειδοποιοῦν ὅτι τό μικρό ἀντιαεροπορικό πυροβόλο τῶν 20 χλστ. δέν εἶναι δυνατό νά φορτωθεῖ σέ ζῶα (νά λυθεῖ σέ κομμάτια ἐλαφρύτερα τῶν 50 κιλῶν δηλαδή). Γιά τήν ἀκρίβεια, τά ἀντιαεροπορικά πυροβόλα τῶν 20 χλστ. εἶχαν βάρος περίπου 500 ὡς 800 κιλά, ἀνάλογα μέ τόν τύπο (Flak 30 ἢ Flak 38). Συνήθως τό σύνολο μεταφερόταν πάνω σέ δύο τροχούς και συρόταν ἀπό αὐτοκίνητο σέ δρόμο. Πολύ λίγα ἀπό αὐτά τά πυροβόλα, τά πλέον σύγχρονα μοντέλα, μπορούσαν νά ἀποσυναρμολογηθοῦν σέ 27 φορτία γιά ὄρεινό πόλεμο (συνολικό βάρος –χωρίς τροχούς– περίπου 500 κιλά). Εἶναι ὅμως ζήτημα ἂν ὁ ΔΣΕ πήρε κάποια ἀπό αὐτά.

Τό ἀντιαεροπορικό πυροβόλο τῶν 37 χλστ. ζύγιζε ἀπό 1.700 κιλά ὡς περίπου 2.000 κιλά και ἦταν φυσικά ἀδύνατο νά ἀποσυναρμολογηθεῖ γιά ὄρεινό πόλεμο. Ἡ μεταφορά του γινόταν πάνω σέ τροχούς –ἢ σέ αὐτοκινούμενη βάση– και κατά συνέπεια ἢ χρήση του προϋπόθετε ὀδικό δίκτυο και μηχανοκίνητη ρυ-

μούλκηση.² Τό ἴδιο ἴσχυε και γιά πιό «μικρά» ὄπλα, ἀπό ἐκεῖνα πού παρουσιάζονται στίς καταστάσεις. Τό βάρος τοῦ γερμανικοῦ ὄλμου τῶν 81 χλστ. ἦταν, γιά παράδειγμα, περίπου 60 κιλά (124 λίμπρες). Τό δέ βάρος τοῦ γερμανικοῦ ὄλμου τῶν 120 χλστ. (ἀντίγραφο τοῦ σοβιετικοῦ ἀντίστοιχου), ἀπό τό ὅποιο ἐμφανίζεται ὁ ΔΣΕ νά παραλαμβάνει τουλάχιστον 100 κομμάτια ἦταν περίπου 300 κιλά (616 λίμπρες). Γιά τή μετακίνησή του ἦταν τοποθετημένους πάνω σέ δίτροχη βάση και ἀπαιτοῦσε ρυμούλκηση.³

Εἶναι σέ ὅλους γνωστό ὅτι ὁ Δημοκρατικός Στρατός δέν διέθετε δρόμους, αὐτοκίνητα και ρυμουλκά, οὔτε ἀκόμα και στή μεγαλύτερη ἐδαφική του ἐπικράτεια, στά 1.500 χιλιόμετρα πού ἔλεγχε τήν ἀνοιξη τοῦ 1948 στή Βόρεια Πίνδο. Ἡ ἀπλή αὐτή παρατήρηση, σέ συνδυασμό μέ τά παραπάνω στοιχεῖα, δείχνει τή σχετικότητα τῶν ἀναφερομένων στά ἔγγραφα και τονίζει τήν ἀνάγκη νά τά ἀντιμετωπίσουμε κριτικά. Σέ ἐνάντια περίπτωση ἀπλῶς δημιουργοῦμε ἀβάσιμες ἐντυπώσεις, ὅπως αὐτές πού παρέσυραν τόν κ. Τζίμα στά ἀπίθανα συμπεράσματά του στήν *Κυριακάτικη Καθημερινή*.

1. Μία πυροβολαρχία τῶν τεσσάρων πυροβόλων εἶχε και ἔχει προσωπικό περίπου 150 ἀνδρῶν. Ἀρκεῖ λοιπόν νά πολλαπλασιάσουμε ἐπί χίλια.

2. Τά τεχνικά στοιχεῖα γιά τόν γερμανικό ὄπλισμό στό U.S. War Department, *Handbook on German Military Forces*, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press, 1990 (1st classified edition, 1945), σ. 345-348.

3. Στό ἴδιο, σ. 322-325.

ANNA MATΘΑΙΟΥ-ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΗΣ ΜΕΛΠΩΣ ΑΞΙΩΤΗ 1947-1955

Μαρτυρίες και κείμενα από τὰ Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας

Ἐκδόσεις Θεμέλιο, 1999

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ Ἄννα Ματθαίου καί ἡ Πόπη Πολέμη μέ τό ἄρτι ἐκδοθέν βιβλίον τους γιά τή Μέλπω Ἀξιώτη, καρπό τῆς ἐρευνάς τους στό Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας καί σέ ἄλλες πηγές, κατάφεραν κάτι πολύ σπουδαῖο: μέ φιλολογική ἐπάρκεια, ἐρευνητική ἐπιμέλεια καί ἱστορική ὀξυδέρκεια, μέσα ἀπό διάφορα «χαρτιά» πού φυλάσσονται στό «φάκελο Ἀξιώτη» –ἐπιστολές, κείμενα, κομματικά ἔγγραφα, κριτικές, δημοσιεύματα τοῦ Τύπου κλπ.– οἱ δύο ἐρευνήτριες ξαναζωντάνεψαν τίς διαδρομές τῆς συγγραφῆς ἀπό τότε πού, «ἀνταποκρινόμενη στό κελύσματα τῶν καιρῶν τῆς κατοχῆς καί τῆς ἀντίστασης μπόρεσε νά σταθεῖ στό ὕψος τῶν περιστάσεων ὅταν βρέθηκε στό “ραντεβού τῆς ἱστορίας”, νά ἀναδειχθεῖ σέ σημαντικό κρίκο τῆς “Ἐλευθερῆς Ἑλλάδας” στή Δυτική Εὐρώπη καί νά ζήσει στιγμές θριαμβοῦ», μέχρι καί τά πρῶτα μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου χρόνια, ὡς τό 1955, χρόνια πού τὰ ἔζησε σέ ὑπερορία στίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Οἱ Διαδρομές δέν εἶναι βιογραφία τῆς Μέλπως Ἀξιώτη οὔτε κριτική ἀποτίμηση τοῦ ἔργου της, ἀλλά, ὅσο τό ἐπέτρεπαν τὰ γραπτά τεκμήρια πού ἀποτίθενται στό ΑΣΚΙ καί πού ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά τὰ βρεῖ δημοσιευμένα καί σχολιασμένα στό ἐν λόγω ἔργο, εἶναι μιά ἰχνηλάτηση τοῦ πνευματικοῦ, ἰδεολογικοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ ὀρίζοντα πού ὀριζε καί καθόριζε τή σκοπιὰ τῆς συγγραφῆς αὐτά τά χρόνια, χρόνια σηματοδεδειμένα ἀπό τήν ἀκράδαντη ἀφοσίωση στόν ἀγῶνα καί τήν ἀγωνία γιά τήν ἔκβασή του. Ἀνίχνευση, λοιπόν, τοῦ χώρου τῆς δημιουργοῦ, τοῦ χώρου πού ὀριζε τά ὄριά της, τίς ἀντιλήψεις της, τίς ἰδέες καί τοὺς στόχους πού θέρμαιναν τό ἔργο της. Γιατί τό ἔργο τῆς Ἀξιώτη αὐτά τά χρόνια, ὅπως καί τήν

προηγούμενη κατοχική καί τήν ἀμέσως μετακατοχική περίοδο, γραφόταν ἐν θερμῶ, ἦταν «θερμό» ὅσο καυτή ἦταν καί ἡ κἀννη τῶν μαχητῶν τῶν Ἐλασιτῶν στό Δεκεμβριανὰ ἢ τῶν μαχητῶν τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ.

Ἡ Μέλπω Ἀξιώτη, ἡ βραβευμένη μέ τό κρατικό βραβεῖο γιά τίς *Δύσκολες νύχτες* (1938), αὐτή ἡ προπολεμικά «σουρεαλιστρια» λογοτέχνης (*Θέλετε νά χορέψουμε Μαρία;*, 1940), μέσα στό καμίνι τῆς Ἀντίστασης ἔθεσε τή γραφίδα της στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀγῶνα, ἔγνε «τρικατζής» ὅπως μέ μιά δόση αὐτοειρωνείας χαρακτηρίζει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της, συνάντησε τόν στρατευμένο λαό καί τή στρατευμένη τέχνη. Ἀπ' αὐτή τή σκοπιὰ γράφει ἀμέσως μετά τά Δεκεμβριανὰ τήν *Ἀπάντηση σέ 5 ἐρωτήματα*, πού γίνεται ἀνάρπαστη μέσα σέ λίγες μέρες,* τίς *Πρωτομαγιές 1886-1945, Οἱ Ἑλληνίδες φρουροὶ τῆς Ἑλλάδας, Ἀθήνα 1941-45*, διηγήματα στό *Ἐλεύθερα Γράμματα* καί τό μυθιστόρημα *Εἰκοστός Αἰώνας*, ὅλα δημοσιευμένα τῆς διετίας 1945-46. Ἀπό τήν ἴδια σκοπιὰ συνεχίζει τή συγγραφική καί τή διαφωτιστική της δραστηριότητα στό Παρίσι ἀπό τόν Μάη τοῦ 1947 μέχρι τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1950, ἕνα χρόνο μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου, ὅταν ἀπελάθηκε ἀπό τή Γαλλία. Πρῶτος σταθμός Δρέσδη-Βερολίνο κι ὕστερα ἡ περιπλάνηση στίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Ἐπαναπατρίστηκε τό 1964.

* «Ἐξη χιλιάδες ἀντίτυπα ἐξαντλήθηκαν μέσα στίς πρῶτες 13 μέρες, καί ἔντεκα χιλιάδες μέ τή δεύτερη ἐκδοση μέσα σέ 30 μέρες»: ἀπό κείμενο τῆς ἴδιας τῆς Μ. Ἀξιώτη, σ. 22, στίς *Διαδρομές*.

Ἐδῶ, τὰ χρόνια τῆς ἐξορίας σέ φιλόξενο ἀλλά ἀξενο τόπο, ἀποκομμένη ἀπό τή γλώσσα της, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου της καί τὰ ἔργα τους (τό μεγάλο παράπονο γιά μιὰ ἐλληνική ἐφημερίδα, ἔστω στή χάση καί τῆ φέξη), «ὕπηκος» τοῦ ἰδιότυπου «κράτους ἐν κράτει», ὅπως προσφύεσται χαρακτηρίζουν οἱ δύο ἐρευνήτριες τὸ κέντρο ἐξουσίας «πού συγκροτήθηκε μέ ραχοκοκαλιά τὸ ΚΚΕ σέ συνθήκες “λαϊκῆς δημοκρατίας”» (σ. 253) καί κάτω ἀπὸ τὴν ἀσφυκτική του κηδεμονία, ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη συνεχίζει νὰ γράφει. Θέλει νὰ εἶναι συγγραφέας ἀλλὰ συγγραφέας κομμουνίστρια, πράγμα πού, στίς τότε συνθήκες καί στό κλίμα τοῦ σφικτοῦ κομματικοῦ ἐναγκαλισμοῦ, μοιάζει σχεδόν ἀδύνατο, ἀφοῦ ἀκόμη καί ἡ λογοτεχνική συγγραφή ὀφείλει νὰ εἶναι θεραπαινίδα τῆς κομματικῆς γραμμῆς. Ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη κι ὄλοι οἱ ἐξόριστοι λογοτέχνες καί διανοούμενοι βρέθηκαν ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὸν κομματικό μηχανισμό, καθῶς, ἐκτός τῶν ἄλλων, τὸ ἐπίσημο ἐκδοτικό τοῦ κόμματος, ἡ «Νέα Ἑλλάδα» κι ἀργότερα οἱ «Πολιτικές καί Λογοτεχνικές Ἐκδόσεις», ὅπως καί τὸ κομματικό ὄργανο *Νέος Κόσμος* ἀποτελοῦσαν τὴ μοναδική ἐκδοτική δυνατότητα. Τίποτε δὲν μπορούσε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας χωρὶς τὴν ἔγκριση τῆς κομματικῆς «Ἐπιτροπῆς Διαφώτισης». Ὅπως σημειώνουν οἱ δύο ἐρευνήτριες, «τό μείζον ζήτημα εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τὸ κόμμα-ἐκδότης δὲν μπορεί παρά νὰ ἐπιζητεῖ τὴν πολιτική καθαρότητα τῶν ἔργων πού τὸ ἴδιο δημοσιεύει, τὴν εὐθυγράμμιση μέ τίς ἐκάστοτε πολιτικές του ἐπιλογές». Παράδειγμα: τὸ κείμενο τῆς Ἀξιῶτη *Μιά καταγραφή στὴν περιοχή τῆς Λογοτεχνίας* (1953) ὑφίσταται ἀλλεπάλληλες «ἐπιδιορθώσεις» ἐπὶ ἐνάμιση χρόνο, «ῶστε νὰ εὐθυγραμμιστεῖ μέ τὸ ἐντεινόμενο αἶτημα γιά “συμφιλιωτικό κλίμα”. Ἐνῶ, λοιπόν, ὁ *Νέος Κόσμος* ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1952 ὡς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1953 δάλλει ἐναντίον –ἐκτός τῶν δηλωμένων ἀντιπάλων “Σπυρομελάδων καί Μυριβήλιδων”– καί τῶν *Βενέξη, Θεοτοκά, Παναγιωτόπουλου καί Τερζάκη* [τοὺς ὁποίους ἡ Μ. Ἀξιῶτη περιποιεῖται δεόντως· μέχρι νεοφασίστα καταγγέλλει τὸν Παναγιωτόπουλο], οἱ ἀνάγκες τοῦ *Πατριωτικοῦ Μετώπου* στή λογοτεχνία ἐπιβάλλουν στή συνέχεια τὴν ἐπιεικέστερη μεταχείριση τῶν *τελευταίων*», σημειώνουν ἡ Πόπη Πολέμη καί ἡ Ἄννα Ματθαίου. Ἔτσι ἡ «Ἐπιτροπὴ Διαφώτισης» στὴν τελική της ἐκθεση γιά τὴν *Καταγραφή* παραθέτει πληθώρα ὑποδείξεων καί διορθώσεων τόσο πραγματολογικῶν ὅσο καί πολιτικῶν πού ἡ συγγραφέας θὰ ὀφείλε νὰ σεβαστεῖ. Γιά παράδειγμα γράφουν: «Ὅτι εἶναι σωστό νὰ χαρακτηρίζεται ὁ *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος* “νεοφασίστας” πού ἦταν βέβαια πάντα του συντηρητικός ἀλλὰ δὲν ἐμφανίζεται τὴ στιγμή πού ὑπάρχουν *Μυριβήλιδες καί Τερζάκηδες*» (σ. 112).

Ἀλλὰ καί γενικότερα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἄνωθεν συγκεκριμένες ὑποδείξεις καί παρεμβάσεις, αὐτὴ ἡ

Σκίτσο τῆς Ἀξιῶτη ἀπὸ τὸν Ν. Ἀλεξίου
στὶς *Δύσκολες Νύχτες*

ἀνάγκη συμμόρφωσης τοῦ ἔργου μέ τὴν κομματικὴ γραμμὴ, βλέπε τὴν κομματικὴ ἰδεολογία, εἶναι ἐσωτερικευμένη ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς δημιουργοὺς· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας πού μερμινᾷ γιά τὴν συμμόρφωσή του ὥστε τὸ ἔργο του νὰ συνάδει μέ τὴν πολιτική. Μιά, κιόλας, ἀπὸ τὴν προπολεμικὴ περίοδο τὸ δόγμα τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ» –πρώτη του σαφῆς διατύπωση γίνεται ἀπὸ τὸν Ζντάνωφ στὸ συνέδριο τῶν Σοβιετικῶν συγγραφέων τὸ 1934· καί ἡ σχετικὴ εἰσηγήση τοῦ Ζντάνωφ δημοσιεύεται στὴν Ἑλλάδα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1934 στὸ περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι* –ἀποβαίνει ἡ νόρμα γιά τὸν στρατευμένο καλλιτέχνη πού καλεῖται νὰ προασπίσει τὴν «προλεταριακὴ κουλτούρα», ὅπως, ἐπίσης, ὁ ἐπιστήμονας ἢ διανοητὴς καλεῖται νὰ προαγάγει τὴν «προλεταριακὴ ἐπιστήμη», τὴν «προλεταριακὴ φιλοσοφία». Τὸ δόγμα αὐτὸ στὸ ἀπόγειο τοῦ σταλινισμοῦ καί σέ συνθήκες ἐξορίας γιά τοὺς Ἕλληνες διανοουμένους ἀποτελεῖ ἐσωτερικευμένη ἐπιταγὴ ἰδεολογικῆς ὀρθοφροσύνης, στοιχεῖο τῆς παιδείας τους, καί συνάμα ὑποχρέωση τήρησης κανόνων καί προτύπων γιά τοὺς ὁποίους ἀγρυπνᾷ ἡ Ἐπιτροπὴ Διαφώτισης τοῦ κόμματος, πού παρεμβαίνει συνεχῶς διορθωτικά, ὥστε ἡ κομμουνιστικὴ «ὀρθότητα» νὰ μπεῖ στὸ αἷμα τῶν «μηχανικῶν τῶν ψυχῶν» (Στάλιν), τὸ ἔργο νὰ συνάδει ἀπόλυτα μέ τὴν κομματικὴ ἰδεολογία.

Γιά τὸ κλίμα αὐτὸ καί τίς καταστάσεις μέσα στίς ὁποῖες ἄλλωστε ἔζησαν καί τίς ὑπέστησαν ὄχι μόνο

οί καθοδηγούμενοι αλλά και όσοι κλήθηκαν να παίξουν τὸ ρόλο τοῦ καθοδηγητῆ, καταστάσεις πού εἶναι συναρτημένες καί μέ τὸ ἔργο τῆς Μ. Ἀξιῶτη αὐτή τὴν περίοδο, οἱ ἀναγνώστες θά βροῦν στίς Διαδρομές τὰ ἀπαραίτητα ἀρχαιακά τεκμήρια χωρὶς τὰ ὁποῖα ἡ μελέτη καί ἡ κατανόηση τοῦ ἔργου τῆς θά ἦταν ἀθαιρεσία.

Καί εἶναι συνηθισμένη αὐτή ἡ ἀθαιρεσία ὅταν πρόκειται νά κριθοῦν οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, μιά ἀθαιρεσία μέ τὴν ὁποία φιλοτεχνεῖται ὄχι μόνο τὸ πορτρέτο τῶν συγγραφέων ἀλλὰ καί τῶν πολιτικῶν στελεχῶν καί τῶν ἀπλῶν κομματικῶν μελῶν. Στίς τότε καταστάσεις ἀκραιῆς καί ἐνοπλῆς ἀντιπαλότητας οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀστισμοῦ χαρακτηρίζονταν συλλήβδην ὡς μπολσεβίκοι μέ τὸ μαχαίρι στὰ δόντια καί πουλημένοι στή Μόσχα ξενόδουλοι. Ὑπῆρχαν, βέβαια, καί οἱ «παραστρατημένοι», οἱ ὁποῖοι μέ τίς κατάλληλες περιποιήσεις καί κορύφωμα τῆ δῆλωση μετανοίας μποροῦσαν νά ἐπανενταχθοῦν στὸν ἐθνικὸ κορμό, πληρώνοντας τὸ ἀκριβὸ ἀντίτιμο γιὰ τὰ ἐπίχειρα τῆς προτέρας κακίας τους. Συνεχῶς καί ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης. Γιὰ τοὺς ἀμετανόητους, ὅμως, καί «πρωμένους» τὸ μοντέλο πρόσληψης ἦταν ἐκεῖνο τὸ πανάρχαιο τοῦ ἀφέντη καί τοῦ πειθιγίου δούλου. Καί στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ συγγραφέας εἰκονίζεται ὡς ὁ δούλος πού τοῦ ἐπιβάλλεται, ἔσωθεν καί ἄνωθεν, ἡ κομματικὴ γραμμὴ ἀπὸ τὸ Κόμμα-Ἀφέντη ἐνῶ ὁ ἴδιος, ὡς ἀκραῖο εἶδος ἀλλοτριωμένου καί ἐθελουφλοῦντος ἀνθρώπου, καταλήγει νά ταυτίζεται μέ τὸν Ἀφέντη καί νά ὑμνολογεῖ: ἡ «ἀγάπη» τοῦ θύματος γιὰ τὸν θύτη. Σέ αὐτὴ τὴν προσέγγιση τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, μέ τὴν ὑπερβατικὴ ἠγεσία καί τοὺς ὑποτελεῖς τῆς – ἀντίληψη γιὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα μέ τὸν κωδικοποιημένο δημοκρατικὸ συγκεντρωτισμὸ συνεισέφερε τὰ μέγιστα στὴν ἐπικράτησή τῆς στή διάρκεια τῆς σταλινικῆς περιόδου ὥστε «κόμμα» νά θεωρεῖται μόνο ἡ ἠγεσία, ἐκεῖνο πού παραγωγρίζεται, τὸ κύριο δηλαδή, εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, μέλη καί καθοδηγητές, ἦταν καί ἤθελαν νά εἶναι κομμουνιστές. Οἱ ἰδέες τους καί οἱ ἀξίες τους, χάρις στίς ὁποῖες στρατεύτηκαν ἕως θανάτου, ἦταν οἱ ἰδέες τοῦ κομμουνισμοῦ ὅπως τότε τίς γνώρισαν καί μέχρις ἕνα ὀρισμένο σημεῖο συνέβαλαν καί οἱ ἴδιοι στή διαμόρφωσή τους. Διότι τίποτε δέν εἶναι πῶς μυθευτικὸ ἀπὸ τὴν τρέχουσα ἀντίληψη ὅτι στὰ κομμουνιστικὰ κόμματα τὰ πάντα προέκυπταν ἀπὸ τὰ «μεγάλα τσιτάτα» τῶν ἱερῶν βιβλίων τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ἢ προέρχονταν ἀπὸ τίς ἐντολές τῆς Μόσχας. Τὸ ἐλληνικὸ κομμουνιστικὸ κίνημα ἐντάσσεται, βέβαια, ἀπολύτως μέσα στὸ κλίμα τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος στὸ ὁποῖο προεξάρχοντα ρόλο διαδραμάτιζε τὸ ΚΚΣΕ καί ἡ πρώτη στὸν κόσμο σοσιαλιστικὴ χώρα, ἡ ΕΣΣΔ, ὡστόσο ἦταν κίνημα μέ ἐντοπιότητα, λαογέννητο, τὸ ἀρδεψαν σέ με-

γάλο βαθμὸ «ἰθαγενῆ» ρεύματα καί πνευματικὲς εὐαισθησίες πού ἔρχονταν μέσα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Δέν ἦταν οὔτε ξενόφερτο οὔτε «ἀλλοδαπό». Ἐπείσακτα στοιχεῖα καί ἐπιχώριες ἐπεξεργασίες ἂν δέν παντρεύονταν πάντα μέ τὸν ἀρμονικότερο τρόπο, ὡστόσο τὸ συνολικὸ ἀποτέλεσμα, ἀνιχνεύσιμο σέ ὅλες του τίς ἐκδηλώσεις καί τίς πνευματικοῖδεολογικὲς καί τίς πολιτικὲς καί τίς ὀργανωτικὲς, ἦταν ἕνας νέος, λαϊκός, σοσιαλιστικῆς δυναμικῆς, πολιτισμός. Μέγιστη ἀπόδειξη ἡ τεράστια ἀνάπτυξη καί ἡ λαϊκότητα τοῦ ΕΑΜ· ἀργότερα τῆς ΕΔΑ. Φαινόμενα καί τὰ δύο μὴ ἀναγόμενα στίς «ἐντολές τῆς Μόσχας» ἢ στὰ κελεύσματα τοῦ σταλινισμοῦ, παραγωγὲς πρωτότυπες καί τὰ δύο τοῦ ἐλληνικοῦ ἀριστεροῦ-κομμουνιστικοῦ κινήματος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιά κι ἐδῶ μιλάμε γιὰ τοὺς κομμουνιστές τῆς προσφυγιάς, μετὰ τὸν Ἐμφύλιο, διανοουμένους ἢ πολιτικοστρατιωτικὰ στελέχη καί μέλη, πρέπει νά ἔχουμε συνεχῶς στὸ νοῦ τὴν ἰδεολογία τους, τὴν κομμουνιστικὴ, πού ὄριζε τὰ βήματά τους καί τίς πράξεις τους.

Μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ κοσμοεἶδωλο συλλάμβαναν τὸν κόσμο, τὸν ταξιθετοῦσαν, χάρις σ' αὐτὸ ὀργάνωναν τὰ ἀξιακά τους συστήματα ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης. Συνέβαινε, δηλαδή, τὸ πρωτάκουστο γιὰ τὰ σημερινὰ ἦθη, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ νά ἔχουν ἰδεολογία, ἰδέες, ἀξίες, αὐτοσυνειδησία, τὴ δική τους ἰδεολογία, τὴν κομμουνιστικὴ. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ προσέγγιση, τὸ ἐγγελανὸ ἐντέλει σχῆμα τοῦ Ἀφέντη (κόμμα) καί τοῦ Δούλου (κομματικὸ μέλος), δέν ἐπιτρέπει νά τὴν κατανοήσουμε, δέν ἐπιτρέπει νά ἐρευνήσουμε τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἐλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ φαινομένου καί μᾶς σαλαγίζει στὸ νά κρίνουμε τὰ πάντα ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος: ὁ κομμουνισμὸς κατέρρευσε, οἱ κομμουνιστές ἦταν ἀνεκαθεν ἐρείπια. Ὅπερ ἔδει δεῖξει.

Ὁ ἀναγνώστης τῶν Διαδρομῶν θά δεῖ τὴ Μέλω Ἀξιῶτη νά μιλάει καί νά ξαναμιλάει γιὰ τὸ «Κόμμα» στὴν κρίση τοῦ ὁποῖου προσφεύγει καί, βεβαίως, ἐννοεῖ τὴν «παραπάνω καθοδήγηση» – ἦταν μέλος ἐνός κόμματος στὸ ὁποῖο ἡ τελικὴ κρίση ἀνῆκε στή δικαιοδοσία τῆς καθοδήγησης. Ἐννοεῖ, ὅμως, καί «κάτι» περισσότερο: τὸν ἑαυτὸ τῆς, τοὺς συντρόφους τῆς, ὅλους ὅσοι ξεκινώντας ἀπὸ τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, καί ἀπὸ πῶς παλιά ἀκόμη, διέγραψαν μὲν διαφορετικὲς διαδρομές, ὅλοι ὅμως μέσα στὸν ἴδιο ὀρίζοντα, τὸν κομμουνιστικὸ. Ἐκαστος ἐφ' ᾧ ἐτάχθη ἢ ὅπου τὸν ἔφεραν οἱ περιστάσεις. Αὐτὸν τὸν ὀρίζοντα δέν τὸν εἶβαινε ἡ Μ. Ἀξιῶτη ὡς ἀτυχεῖ μοῖρα οὔτε τὸ κόμμα τῆς ὡς δυνάστη. Δέν ξεχώριζε τὴ συγγραφέα ἀπὸ τὴν κομμουνίστρια. Συγγραφέας ἦταν καί δέν ἐννοοῦσε τὸν ἑαυτὸ τῆς παρά ὡς συγγραφέα. Ἐγινε ὅμως συγγραφέας-κομμουνίστρια, πράγμα οὐδόλως αὐτονόητο γιὰ κάποιον πού ξέρει καί θέλει «νά γράφει καλά». Ὅπως γράφει ἡ ἴδια, τὸ κόμμα (στὴν Κατοχὴ) τὴν ἔκανε «τρικατζί». Ὅμως «ὁ τρικατζίς μέρα μέ τὴ μέρα ὅλο καί κάτι μάθαινε γιὰ

νά μπορεί νά μάθει νά γράφει» (σ. 21). Ποιός ήταν αυτός ο δάσκαλος; Οι ανάγκες του διπλανού της, των συντρόφων της, οι ανάγκες του άγωνα. Ή στρατευομένη της δέν ήταν η ύποταγή ή η άλλοτρίωση του δούλου αλλά ή ένσυνείδητη επιλογή μιᾶς ιδεολογίας καί μιᾶς παράταξης πού τίς θεωροῦσε, ὅπως καί χιλιάδες ἄλλοι, ἀπελευθερωτικές. Καί γι' αὐτό δικές της.

Τό μανιχαϊστικό σχῆμα «οἱ ἐπάνω καί οἱ κάτω» μέ τό ἀπόλυτο κενό ἀνάμεσά τους δέν ἰσχύει παρά μόνο in extremis, ὅταν πιά μέ τόν καιρό σωρευτήκαν οἱ δυσλειτουργίες, τά ξαστοχήματα, οἱ ὑπερβασίες, ὅταν πιά τό «ήγετικό κόμμα» δέν ἐπειθε οὔτε τόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί συχνά, ὥσπου νά σπάσουν οἱ ἄρμοι καί νά ῥθουν οἱ ἀποκαλύψεις, οἱ ρόλοι ήταν ἐναλλάξιμοι στόν κομματικό μηχανισμό: ή Μέλπω Ἀξιῶτη κρίνει σκληρά τήν Ἑλλη Ἀλεξίου ή τή Φούλα Χατζηδάκη κι ἀντίστροφα. Τό ἐπισημαίνουν αὐτό ή Πόπη Πολέμη καί ή Ἄννα Ματθαίου (σ. 266) δείχνοντας ὅτι σέ σύνθετα φαινόμενα χρειάζονται σύνθετες κι εὐαίσθητες προσεγγίσεις.

Ἵστερα, μετά τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ (1956) καί γιά τά καθ' ἡμᾶς μέ τήν «ἀποζαχαριαδοποίηση» (1956-6η Ὀλομέλεια τοῦ ΚΚΕ) ἤρθαν οἱ ἀποκαλύψεις, οἱ ἀπομυθοποιήσεις γιά τόν σταλινικό ζόφο. Ήταν πιά τό ἴδιο τό κόμμα πού μιλοῦσε γιά τή δικτατορία τοῦ «κόμματος», τίς αὐθαιρεσίες, τά ἐγκλήματα, τά γκουλάγκ, τό στέγνωμα τῆς σκέψης κι ἄλλα πολλά πού ὀνομάστηκαν σταλινισμός. Αὐτή ή τομή, γιατί περί τομῆς ἐπρόκειτο, ἐκτός τῶν ἄλλων καί τῶν πολλῶν συνεπειῶν, νομιμοποίησε καί πυροδότησε τήν κριτική σκέψη, τήν ἀμφισβήτηση δομῶν καί λειτουργιῶν μέσα στό ἴδιο τό κόμμα, ἀπό τούς ἴδιους τούς κομμουνιστές. Ή κριτική ἐπαψε νά εἶναι «σοβιετολογία» καί δάκτυλος τῆς ΣΙΑ. Ἄρχισε ἔτσι μιᾶ ὀδυνηρή διαδικασία αὐτογνωσίας ἀλλά καί ἀλλαγῆς πού, μολονότι ή ριζοσπαστικότητά της ἀναχαιτίστηκε ἀπό τό ἰδεολόγημα τῆς «προσωπολατρίας» καί τήν ἐπίρρηση ὄλων τῶν εὐθυνῶν στόν Στάλιν, σέ πολλά σημεῖα πῆγε πολύ μακριά κι ἔσκαψε πολύ βαθιά. Πολλές φορές ήταν ἀλυσιτελής καθ' ὅσον ἀνεπαρκῆς ή ἀπλῶς ἐπιδιορθωτική καθ' ὅσον ἰδιοτελής. Δέν εἶναι τοῦ παρόντος αὐτά, ἄλλωστε ἔκτοτε ἔχουν εἰπωθεῖ καί γραφεῖ ἄπειρα ὀλόκληρες βιβλιοθήκες. Καί δέν ήταν λίγες οἱ περιπτώσεις πού ή ἀνάδειξη ἑνός νέου πνεύματος κομμουνιστικότητας ξεπερνοῦσε τίς δυνατότητες τῶν ἀνθρώπων. Ήταν «ὁ ἑαυτός μου ἀκατασκεύαστος γιά νά μεταπιαστεῖ μέ τά νέα προζύμια», γράφει ή Μέλπω Ἀξιῶτη στόν Γιάννη Ρίτσο τό 1960 (σ. 251). Ἀκατασκεύαστος, χωρίς σκευή, χωρίς ἀποσκευές. Ἐχει κάτι τό τραγικό αὐτή ή συναίσθηση τοῦ «ἀκατασκεύαστου», δείχνει τούς κλονισμούς καί τίς ἀντινομίες τῶν ἀνθρώπων καί τῶν καταστάσεων πού ήταν πολύ πιό δύσκολες ἀπ' ὅσο ὁ εὐκολος καί κυρίως ὁ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀνέξοδος «ἀντισταλινισμός» τῶν ἡμερῶν μας ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ.

Ήταν, λοιπόν, ὀδυνηρή ή μετά τό 1956 ἀλλαγή πού ἔτεινε νά γίνει κίνημα αὐτογνωσίας καί νέας πορείας. Δέν ήταν μιᾶ ἀνωθεν διαταγή, παρ' ὄλο βέβαια πού οἱ ἐπίσημες κομματικές ἀποφάσεις βοήθησαν τό ξεμπλοκάρισμα. Κι ἐδῶ τό ἀντισταλινικό πνεῦμα –πιό σωστά: τό μετασταλινικό– τροφοδοτήθηκε ἀπό προηγούμενες συνειδητοποιήσεις καί λανθάνουσες ἀμφισβητήσεις. Σέ αὐτή τήν ἀλλαγή ἐγγράφεται καί ή «ἀκατασκεύαστη» Μέλπω Ἀξιῶτη πού ἀκολούθησε τόν γενικό θηματισμό, μέ ἄλλες ιδέες καί τρόπους, πάντα ὅμως στρατευμένη, ὡς τό τέλος. Καί δέν ήταν ή μόνη. Νά σταθῶ μόνο στό δείγμα τῶν ἐξόριστων συγγραφέων. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1955 ή Ἐπιτροπή Διαφώτισης τοῦ ΚΚΕ προτείνει 32 συγγραφεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀπό ΕΣΣΔ, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία, Βουλγαρία, νά πάρουν μέρος σέ μιᾶ σύσκεψη (σ. 204). Ἄπ' ὅσο γνωρίζω, ὄλοι τάχθηκαν ἀργότερα μέ τή νέα ἀντισταλινική πραγματικότητα, ἀνάμεσά τους πολλοί γνωστοί στό εὐρύτερο κοινό καί τότε κι ἀργότερα, ὅπως ὁ Τάκης Χατζῆς, ή Μέλπω Ἀξιῶτη, ὁ Γιώργης Σεβαστίκογλου, ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος, ή Φούλα Χατζηδάκη, ὁ Ἄπ. Σπῆλιος, ὁ Νίκος Ἀκριτίδης, ή Ἑλλη Ἀλεξίου, ὁ Παναγ. Μαυρομάτης, ὁ Τάκης Ἀδάμος. Ή νέα στάση τῶν συγγραφέων αὐτῶν δέν ήταν ἀποτέλεσμα οὔτε ἀνωθεν διαταγῆς οὔτε καιροσκοπικῆς προσαρμογῆς στά νέα δεδομένα. Ὅπως καί γιά τούς ἀντιστοιχοῦς ἀριστεροῦς διανοομένους-συγγραφεῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ ή υιοθέτηση τῆς νέας πορείας καί ή καταδίκη τοῦ σταλινισμοῦ ήταν μιᾶ νέα συνειδητοποίηση καί συνάμα μιᾶ προσπάθεια νά «ματαπιαστοῦν μέ τά νέα προζύμια». Ἄλλοι τό πάλαιψαν ἐπάξια, κάποιοι ἐξῆσαν στόν ἴσκιό της νέας ἡγεσίας, κάποιοι λίγοι τράβηξαν γι' ἄλλοῦ. Ἐτσι εἶναι. Γιά τίς ἀντιφάσεις τῶν ἀνθρώπων μιλάμε κι ὄχι γιά στρατιωτικά πού ὁ ἐπιλοχίας τά βάζει στή γραμμή τό ἕνα πίσω ἀπό τό ἄλλο.

Στίς Διαδρομές οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νά παρακολουθήσουν μιᾶ ἄλλη διάσταση τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητας μιᾶς μαχόμενης, μέ τά μέσα της, συγγραφέως. Ή Μέλπω Ἀξιῶτη, στά 44 χρόνια της, τόν Μάη τοῦ 1947 βρίσκεται στό Παρίσι. Τό διαβατήριό της γράφει: «ἐπάγγελμα: λογοτέχνης. Σκοπός παραμονῆς στή Γαλλία: σπουδές». Καλά!

Ἀπό τή Γαλλία, στήν ἔξαρση τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου, ἀπελαύνεται τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1950 γιά τήν Ἀνατολική Γερμανία. Αὐτά τά τρία χρόνια μετέχει ἐνεργότατα στίς κινητοποιήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀριστερῶν στό Παρίσι μαζί μέ τή γαλλική «Ἐπιτροπή Βοήθειας στή Δημοκρατική Ἑλλάδα» πού τή στηρίζει, κυρίως, τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Γράφει ἄρθρα, μεταφράζει, κάνει περιοδείες, συναντᾶ διανοομένους, δίνει διαλέξεις γιά τήν «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» τοῦ βουνοῦ, γιά τόν Δημοκρατικό Στρατό, τήν ἀγγλοκρατία καί τήν ἀμερικανοκρατία, γιά τίς ἐκτε-

λέσεις και τά στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ελλάδα. Σε μία διάλεξή της λέει: «Αν ή λέξη τραγωδία σημαίνει ανθρώπινο πόνο που μεταρσιώνεται, τότε ή Ελλάδα παραμένει και σήμερα εκείνο που ήταν κάποτε: “τό λίκνο της τραγωδίας”» (σ. 30). Ως επώνυμη και καταξιωμένη συγγραφέας τό 1949 μετέχει στό Προεδρείο του Παγκόσμιου Συνεδρίου των Όπαδών της Ειρήνης που οργανώθηκε στό Παρίσι και την Πράγα από 20 έως 25 Απριλίου. Στο ίδιο τραπέζι οι Χόρχε Αμάντο, Λουί Αραγκόν, Αντρέ Μπονάρ, Πιέτρο Νένι, Ιρέν και Φρεντερίκ Ζολιό-Κιουρί, Γκεόργκε Λούκατς, Αλεξάντρ Φεντέεφ, Πάμπλο Πικάσο, Έμίλιο Σερένι. Στίς Διαδρομές καταγράφονται αρκετά από τά περιστατικά του ρόλου της Αξιώτη στό Παρίσι, στοιχεία κι αυτά απαραίτητα για την αξιολόγηση της προσωπικότητάς της. Έμμεσα ώστόσο, από τά δημοσιευμένα χαρτιά και τά φροντισμένα σχόλια των δύο έρευνητριών, αναδεικνύονται δύο άλλες πλευρές που δέν έχουν νά κανουν μέ τή Μέλπω Αξιώτη αποκλειστικά αλλά μέ τόν κόσμο μέσα στον οποίο έζησε ή Αξιώτη. Η πρώτη είναι ότι χάρη σ' αυτή την κινητοποίηση τό διάστημα 1945-1950 έγινε γνωστό στή Γαλλία και στην Εύρώπη ότι ή Ελλάδα δέν είναι μόνο ή χώρα των μαρμάρων και των αρχαίων τραγωδών αλλά και χώρα ενός τεράστιου αντιστασιακού κινήματος που οι Αγγλοαμερικανοί θέλησαν νά συντρίψουν. Είναι χώρα αντιφασισμού, ο σύγχρονος λαός της λαός αγώνων και θυσιών, μία άλλη Ελλάδα σε σχέση μ' εκείνη των όριενταλιστικών άφηγήσεων. Η άλλη

πλευρά είναι ότι ή Μέλπω Αξιώτη και οι συναγωνιστές της βρέθηκαν στό Παρίσι μέσα σε ένα ζεστό κλίμα συντροφικής άλληλεγγύης. Αντάμωσαν οι σύντροφοι, οι camarades, όπως όλοι οι αντιφασίστες της Εύρώπης την εποχή εκείνη. Δέν είναι μόνο τά μεγάλα ονόματα του Αραγκόν, της Έλσας Τριολέ, του Νερούντα, του Πικάσο, του Έλυάρ κι άλλων πολλών που εκφράζουν την άλληλεγγύη τους και τή συμπαράστασή τους. Είναι τά άριστερά περιοδικά, οι έφημερίδες, τά συνδικάτα, τά άριστερά κόμματα, τά άπλά μέλη, οι militants που γεμίζουν τίς αίθουσες και δείχνουν ότι ο αγώνας του έλληνικού λαού είναι και δικός τους. Αυτή ή «εγκάρδια συνεννόηση» —τούς αντίποδες της άλλης που οδήγησε τους ευρωπαϊκούς λαούς στό σφαγείο του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου— των αντιστασιακών, των Ευρωπαίων σοσιαλιστών και κομμουνιστών είναι τό ίχνος που χάραξε (ανεξίτηλα; υπάρχουν και ίχνη που σβήνουν για πάντα) ή άνάδυση μέσα από τόν αντιφασιστικό αγώνα ενός πραγματικού ευρωπαϊκού λαού, που δέν φτιαχνόταν με ντιρεκτίβες αλλά από εμπειρίες οδυνηρές κι αγώνες. Η λέξη «σύντροφος», σε όλες τίς ευρωπαϊκές γλώσσες, ήταν γεμάτη νοήματα και ζωηφóρες παραστάσεις. Φαίνεται καθαρά στίς Διαδρομές αυτό τό ίχνος της ευρωπαϊκής συντροφικότητας. Υπάρχουν κι άλλα πολλά ίχνη της ίδιας ιστορίας, φωνές ξεχασμένες, ταπωμένες κι άλλες χαμένες για πάντα σ' αυτό τό πολύβουο ραβαΐσι του αντιφασιστικού πολέμου, κορυφαίο σημείο του αιώνα που πέρασε.

pour Melpo —
Elizabeth Ska

Σκίτσο της Αξιώτη από τά χρόνια του Παρισιού
(: Π. Κουσαθανάς, έπιμ., Γράμματα στη Μέλπω από τόν αδελφό της
Πανάγο Αξιώτη, Μύκονος 1997)

«ΣΚΗΝΗ ΩΣ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ...»

Μιά άντιρομαντική τοποθέτηση στήν 'Αθήνα τοῦ 1845

τῆς Μαρίας Τόμπρου

Η θεωρία τοῦ ρομαντισμοῦ στήν Ἑλλάδα κατά τή ρομαντική περίοδο δέν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικά. Οἱ τρεῖς, λ.χ., ἀναφορές τοῦ ὄρου καί τῆς ἔννοιας τοῦ ρομαντισμοῦ, πού ἔχουν ἐντοπιστεῖ σέ κείμενα τῶν πρώτων ρομαντικῶν μας χρόνων, εἶναι φανερό ὅτι δέν εἶναι ἀρκετές γιά νά δηλώσουν τήν ἔκταση τῶν περὶ ρομαντισμοῦ συζητήσεων πού θά πρέπει νά εἶχαν διεξαχθεῖ ἐκεῖνα τά χρόνια. Ἄλλωστε οἱ δύο πρώτες ἀπό τίς ἀναφορές αὐτές ἔχουν μείνει ἀνεκμετάλλευτες, ἐνῶ ἡ περιγραφή τῆς τρίτης εἶναι ἀνακριβής: ἀνεκμετάλλευτη εἶναι τόσο ἡ ἀντιρομαντική τοποθέτηση τοῦ Κοραῆ στόν δεῦτερο τόμο τῶν *Ἀτάκτων* (1829), ὅσο καί ἡ σημαντική κριτική (*Ἑλληνική Πλάστιγγα*, 1836) τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου γιά τά ποιήματα τοῦ ἀδερφοῦ του Παναγιώτη (*Κιθάρα*, 1835), ἡ ὅποια ἀναφέρεται στό θέμα τῆς δυσκολίας πρόσληψης τοῦ ρομαντισμοῦ ἀπό τοὺς Ἕλληνες τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων καί ἀνακριβῆ εἶναι τά περὶ τοῦ ὑποτιθέμενου προλόγου τῆς *Φροσύνης* τοῦ Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ (*Διάφορα ποιήματα*, τ. Α', 1837) ὡς μανιφέστου τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ, γιατί ὁ πρόλογος αὐτός ἀναφέρεται σέ ὅλα τά δράματα πού περιλαμβάνει ὁ τόμος καί ὄχι μόνο στό *Φροσύνη*. Θά πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ὅτι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δέν ἔχει σχολιαστεῖ ἡ πρώτη θετική ἀναφορά στό ρομαντισμό, ἐκεῖνη τοῦ Ραγκαβῆ, πού βρῖσκεται στόν πρόλογο τοῦ ποιήματός του «*Δῆμος κι Ἑλένη*» (1831).¹

Με τήν ἐργασία αὐτή θά ἐπιχειρήσω νά παρουσιάσω μίαν ἀγνωστή πραγματεύση τοῦ θέματος τοῦ ρομαντισμοῦ, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τήν πρώτη, παρά τήν ἀντιφατικότητά της, ἀντιρομαντική ἐκδήλωση στήν Ἑλλάδα ἔπειτα ἀπό ἐκεῖνη τοῦ Κοραῆ. Θά προσπαθήσω νά περιγράψω τίς ἐναντίον τοῦ ρομαντισμοῦ θέσεις πού φαίνεται νά διατυπώνει τό 1845 ἕνας νεαρός φοιτητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ Ἰωάννης Μινῶτος, μέ τό βιβλίο του *Δοκίμιον ἱστορι-*

κόν περὶ τῆς γαλλικῆς φιλολογίας. Ἐπειδή τό βιβλίο αὐτό, παρ' ὅτι ἡ ἐκδόσή του ἀναφέρεται στή Βιβλιογραφία τῶν Γκίνη καί Μέξα, ἔχει περάσει σχεδόν ἀπαρατήρητο (οἱ μόνο πού τό ἀναφέρουν εἶναι ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς² καί ἡ Ἐλισάβετ Παπαγεωργίου-Προβατᾶ,³ πού μιλοῦν γι' αὐτό ἐπ' εὐκαιρία ἢ δι' ὀλίγων, χωρὶς νά προσέξουν τό ἀντιρομαντικό του περιεχόμενο), θά περιγράψω τό περιεχόμενό του, δίνοντας ἔτσι τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐκδηλώνεται ἡ ἀντιρομαντική ἀντίδραση. Τό ἔργο ἀποτελεῖται ἀπό δύο τόμους συνολικῆς ἔκτασης 501 σελίδων. Τά δύο πρώτα κεφάλαια τοῦ πρώτου τόμου εἶναι ἀφιερωμένο σέ μιά προσπάθεια παρακολούθησης τῆς ἱστορίας τῆς γαλλικῆς γλώσσας, ἐνῶ ἀπό τό τρίτο ἕως καί τό ἕκτο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στή γαλλική ποίηση μέ ἰδιαίτερη ἐμφαση στή δραματική. Ὁ δεῦτερος τόμος περιλαμβάνει τό ἕβδομο καί τελευταῖο κεφάλαιο καί διαιρεῖται σέ τρία μέρη, στά δύο πρώτα ἀπό τά ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τήν ἐποποιία καί τή λυρική ποίηση ἀντιστοίχως, ἐνῶ στό τρίτο πραγματεύεται τή μυθοποιία, τή σάτιρα, τή διδακτική καί τήν περιγραφική ποίηση, καταλήγοντας σέ μιά συγκριτική ἐξέταση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μέ τή γαλλική λογοτεχνία.

Στήν εἰσαγωγή τοῦ *Δοκίμιου* του, μιλώντας γιά τίς διαφορετικές ἀπόψεις τῶν ρομαντικῶν καί τῶν κλασικιστῶν ὡς πρός τίς χρονικές ἀρχές τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας,⁴ ὁ Μινῶτος παραπέμπει τόν ἀναγνώστη στό τέλος τοῦ τόμου, ὅπου ἐξηγεῖ καλύτερα τοὺς ὄρους ρομαντικό καί κλασικό. Ἐκεῖ, ἀφοῦ προβεῖ σέ μιά ἱστορική ἀναδρομή τῶν ἐννοιῶν πού ἐξέφραζαν κατά καιροῦς αὐτοί οἱ ὄροι, καταλήγει διατυπώνοντας τή δική του ἀποψη: «Αἱ λέξεις ὅμως αὐταί», γράφει, «παρέχουσι μᾶλλον ἀφορμὴν εἰς σχολιαστικὰς ἐριδας ἢ εἰς διαστολήν τῶντι συστημάτων φιλολογικῶν. Διότι δέν ἐξεύρομεν πῶς καλή μέν τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους εἶνε κλασσική, καλή δέ τραγωδία

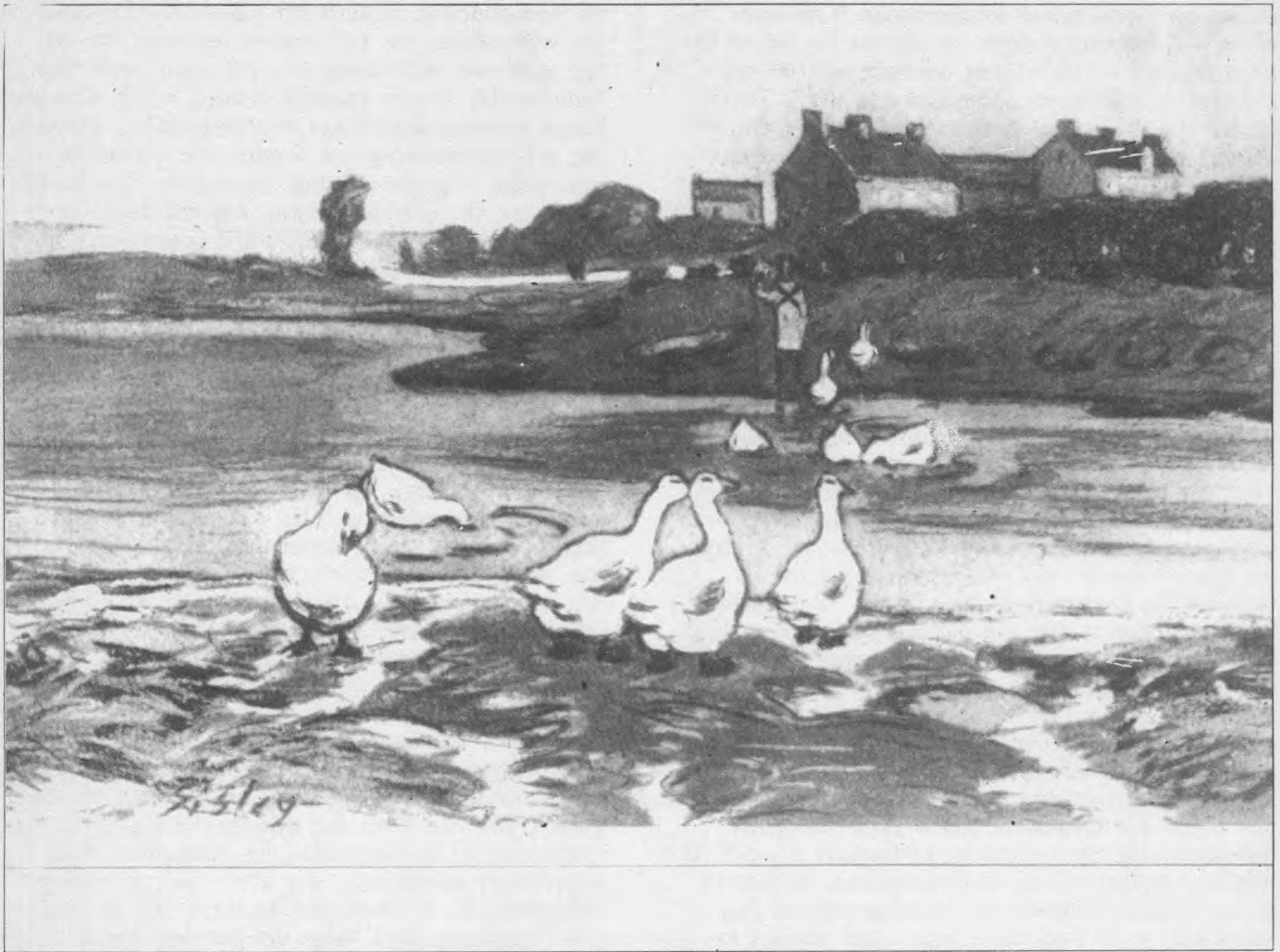
τοῦ Σακεσπέιρου εἶνε ρωμαντική· δέν ἐξεύρομεν πῶς ἡ μὲν *Ἰλιάς* ἢ ἡ *Αἰνείας* εἶναι κλασσική ἐποποιία, ἡ δέ *Ἡλυθερωμένη Ἱερουσαλήμ* ἢ ὁ *Ἀπολοεθείς Παράδεισος* εἶναι ρωμαντική ἐποποιία, καθ' ὅποιανδήποτε σημασίαν καί νά ἐκλάβωμεν τάς λέξεις ταύτας. Διά τοῦτο μᾶς ἀρέσκει πολύ ἡ γνώση ενός τῶν συγχρόνων κορυφαίων τῆς ρωμαντικῆς λεγομένης ποιήσεως, εἰπόντος· «ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ὡς ἐν παντί πράγματι, δέν ὑπάρχει εἰμὴ τό καλόν καί τό κακόν, τό ὠραῖον καί τό ἄσχημον, τό ἀληθές καί τό ψευδές. Ὅθεν... τό καλόν ἐν τῷ Σακεσπήρῳ εἶν' ἐπίσης κλασσικόν (ἐάν κλασσικόν σημαίνει τό ἀξιοσπούδαστον) ὡς τό καλόν ἐν τῷ Ρακίνα, καί, τό ψευδές ἐν τῷ Βολταίρῳ εἶν' ἐπίσης ρωμαντικόν (ἐάν ρωμαντικόν δηλοῖ τό μὴ καλόν) ὡς τό ψευδές ἐν τῷ Καλδερώνι (Victor Hugo, Odes et Ballades πρόλογος)».⁵ Στριζόμενος σ' αὐτή τήν ἄποψη τοῦ Οὐγκώ ὁ Μινῶτος φαίνεται νά θεωρεῖ ρωμαντικό «τό μὴ καλόν, τό μὴ ὠραῖον, τό μὴ ἀληθές, ἐν γένει τό ἀντιβαῖνον εἰς τήν φύσιν, τήν μόνην πάντων τούτων ἀληθῆ ἐστίαν, καί εἰς τούς κανόνας ἐκείνους, τούς ὁποίους ἀκολουθήσασαι αἱ ὑψηλαί φύσεις, διέγραψαν εἰς τούς μμητάς των τόν αἰώνιον τῆς φύσεως χαρακτήρα».⁶ Καί τοῦτο διότι πιστεύει πῶς εἶναι προφανές ὅτι «χάριν τοῦ πνεύματος τῆς καινοτομίας οἱ νεώτεροι ἢ οἱ λεγόμενοι *ρωμαντικοί*, θηρεύοντες ἐτέραν φύσιν παρ' ὁποῖαν μᾶς ἐξεκόνισαν οἱ ἀρχαῖοι, ἤτοι οἱ ἀληθέστατοι πάντων τῶν ζωγράφων αὐτῆς, ἀπέχουσι πολύ τῆς ἀληθοῦς φύσεως, παραβάντες ἐν γένει τούς κανόνας, δι' ὧν ἐκεῖνοι τήν ἀνεῦρον, τήν ἐσπούδασαν, τήν ὠκειώθησαν καί ἐδίδαξαν διά τῶν πρωτοτύπων, τά ὁποῖα μᾶς κατέλιπον, πῶς νά τήν μιμώμεθα».⁷ Γιά ὅλα αὐτά ὁ Μινῶτος ἄγεται στό συμπέρασμα ὅτι «δικαίως ἡ λέξις *Ρωμαντισμός* θέλει σημαίνει παρ' ἡμῖν ἐν μέν τόν *λεξιφανισμόν*, ἤτοι τό κακόζηλον κατά τήν γλώσσαν, ἐν δέ τό ψευδές, τό ἄσχημον, τό κακόν, ἤτοι πᾶν τό παραβαῖνον τήν φύσιν καί τούς κανόνας καί τά πρωτότυπα, ἅτινα τήν διδάσκουσι, κατά τά ἐπινοήματα τῆς φαντασίας».⁸

Ἀπό τά προηγούμενα συμπεραίνει κανεῖς ὅτι ὁ Μινῶτος θεωρεῖ χωρίς περιεχόμενο τή διαφωνία ρωμαντικῶν καί κλασσικιστῶν, γιατί πιστεύει ὅτι δέν ὑπεισέρχεται στό θεμελιῶδες γι' αὐτόν θέμα τῆς ποιότητος τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, καί ὅτι ἂν χρησιμοποιοῖ τούς ὅρους κλασσικός καί ρωμαντικός εἶναι γιατί ἡ συχνη ὡς τότε καί καθιερωμένη χρῆσις τους τόν κάνουν νά μὴν μπορεῖ νά τούς ἀποφύγει. Τό ὅτι ὁ Μινῶτος δέν εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀντίθετος πρὸς τό ρωμαντισμό γενικά ὡς λογοτεχνική ἀναζήτησις φαίνεται καί ἀπό ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του. Φτάνει μάλιστα νά τόν θεωρεῖ ἕως καί ἀνανεωτική τάση, ἀφοῦ γράφει: «Ἄλλ' ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις δέν ἐνέπνευσε τήν λύραν διά μόνου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἐλευθερίας καί τῆς φιλοπατρίας· ἡ θεὰ δέ τοσούτων συμβάντων ἀπροσδοκῆτων, τοσαύτης εὐτυχίας καί πτώσεως ἀνδρῶν τινῶν, ἰδίως δέ τοῦ ἀνδρός τοῦ πεπρωμένου,

τοσούτων καταστροφῶν, τοιούτων μεγάλων μεταβολῶν τῶν ἐθνῶν, καί πάντων τούτων ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἔπρεπε νά διεγείρει βαθείας καί ποικίλας ἐντυπώσεις εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ποιητῶν καί νά ἐπαίρη αὐτῶν τήν διάνοιαν πρὸς τόν Θεόν. Αἱ ἐμπνεύσεις δέ τῶν νέων τούτων λυρικῶν, ὡς κινούμενοι οὐχί ὑπὸ ἀπλῶν μηχανημάτων τῆς τέχνης, εἶν' ἀληθέστεραι, πραγματικώτεραι τῶν τοῦ Μαλεβρίου καί Ρουσώ. Μεταξὺ δέ αὐτῶν λάμπουσιν ὡς περιανγεῖς ἀστέρες Λαμαρτίνος, Οὐϊκτωρ Οὐγος, Κασμίρος Δελαβίγνης καί Βερανζέρος».⁹ Ὁ Μινῶτος ἀναζητεῖ μάλιστα καί τίς ρίζες τῆς νέας εὐαισθησίας: «Ὁπαδοὶ δέ τοῦ αἰσθήματος καί τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας ἦσαν σφοδροὶ λάτραι, καί εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τό πνεῦμα κοινωνίας παραλλοιωσάσης καί φθειράσης ἐν γένει τόν χαρακτήρα καί τήν ὄψιν τῆς φύσεως, ὁ Ρουσώ καί ὁ μαθητῆς του Βερναρδίνος Σαίν-Πιέρρος ἐγένοντο πρόδρομοι τῆς νέας ποιήσεως, τῆς ὁποίας κορυφαῖος καί τελειωτῆς ἀνεδείχθη ὁ κ. Σατωβριάνδος».¹⁰ Τό γεγονός ὅτι ὁ Μινῶτος θεωρεῖ τόν Ρουσώ καί τόν Μπερναντέν ντέ Σαίν-Πιέρ (συγγραφέα τοῦ ρουσσικοῦ μυθιστορήματος *Παῦλος καί Βιργινία*) προδρόμους τοῦ ρωμαντισμοῦ καί τόν Σατωβριάνδο (στά ἔργα τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀπήχησις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσώ) κορυφαία ἔκφρασις του δείχνει ὅτι θεωρεῖ πυρήνα τῆς ρωμαντικῆς ἰδιοσυγκρασίας τήν ἀνθρώπινε εὐαισθησία ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τίς παραμορφωτικῆς ἐπιδράσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι φανερό, ἐντούτοις, ὅτι ὁ Μινῶτος δέν βλέπει μὲ θετικὴ διάθεσις τίς κοινωνικῆς ἀναζητήσεις τοῦ ρωμαντισμοῦ καί ὅτι γι' αὐτό προτιμᾷ ἀπὸ τούς ρωμαντικούς τόν προσανατολισμένο πρὸς τό πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ Σατωβριάνδο. Ὁ Μινῶτος αισθάνεται ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τῶν ποιητῶν μὲ τά κοινὰ τούς ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς φύσεως πνευματικῆς ἀναζήτησις καί ὅτι ἔχει ἀρνητικῆς ἐπιπτώσεις στόν λυρισμό τους: «Νῦν δε», γράφει, «οἱ θαυμασταί τῆς νέας ταύτης ποιήσεως φοβοῦνται μήπως ἢ εἰς τά κοινὰ σύμπραξις τοῦ κυρ. Λαμαρτίνου φθειρήν διὰ τῆς τριβῆς τῶν θετικῶν ἰδεῶν καί τοῦ αἰχμηροῦ τῶν πολιτικῶν συζητήσεων τῆς Μούσης αὐτοῦ τό ἀγνόν καί θρησκευτικόν, καί τῶντι αὐτῆ φαίνεται ἤδη ἀπολέσασα κατά μέρος τόν ἔσοχον τοῦτον τῆς νεότητός τῆς χαρακτήρα».¹¹ Τά ἴδια παρατηρεῖ ὁ Μινῶτος καί γιὰ τόν Οὐγκώ, παραθέτοντας μίαν ἀνάλογο παρατήρησις τοῦ Τισό: «Ὁ νέος οὗτος ἀναμορφωτῆς ὅτε μὲν ἵπταται ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτε δ' ἔρπει ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς ὁ Σατάν τοῦ Μίλτωνος ὁ ὑποστάς ἀναξίαν μεταμόρφωσιν καταβαίνων ἀπὸ τοῦ θρόνου. Φέρει μὲν ἐπὶ τοῦ μετώπου βαθύν τῆς ποιήσεως τύπον· ἀλλὰ διὰ τί νά μαινῆ οὕτω τά τιμαλφέστερα δῶρα; Ὁ Οὐϊκτωρ Οὐγος δύναται μὲν νά καθέξη ὑψηλόν βαθμόν ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἡμῶν ὀρίζοντος, δύναται δέ καί νά πέσῃ διὰ παντός ὡς ὁ Ρονσάρδος».¹²

Μποροῦμε τώρα νά ἀναφερθοῦμε στά σημεῖα

έκεινα του διβλίου στά όποια ή στάση του Μινώτου προς τό ρομαντισμό δέν φαίνεται εϋνοϊκή. Ό Μινώτος φαίνεται κατ' αρχήν νά διαφωνεί μέ τό ιδεολογικό υπόβαθρο του ρομαντισμού, ό όποϊος στά μάτια του ταυτίζεται μέ τή «δημώδη δεισιδαιμονία»¹³ και τόν «ιερατικόν φανητισμόν»,¹⁴ δηλαδή μέ τήν αγάπη για τήν έξωτερική επίδειξη πού δείχνουν οι ιερωμένοι: «Άς έχωσι λοιπόν οι κύριοι Ρωμαντικοί, προς οϋς ταϋτα μέν εν προοιμίαις, άς έχωσι τήν βαρβαρότητα νά θελήσωσι πάλιν ίνα καταδύσωσι τήν πατρίδα αυτών εν τή άβύσσω του Μεσαιώνος, τήν όποϊαν μόλις προχθές, ως είπομεν, έφραξεν ιδίαις χερσί διά τοσούτων θυμάτων, τέκνων ήρωϊκών αυτης, γενναίως προσενεγκούσα ταϋτα όλοκαύτωμα μαρτυρικόν επί του θωμου της άπάντων έλευθερίας!»¹⁵ Τή σκέψη του αυτη συμπληρώνει και μέ τά έξής: «Η Ρωμαντική λοιπόν καλουμένη ποιησις ως και ή γοθτική αρχιτεκτονική, τας όποιας νϋν οι καινοτόμοι προβάλλουσιν εις μίμησιν ως παραχθείσας έξ αυτου του χριστιανικου πνεύματος κατά τον Με-

σαιώνα, ουδέν άλλον ήσαν ειμή προϊόντα Άραβικα!».¹⁶ Η απέχθεια του Μινώτου για τόν Μεσαιώνα δέν θά πρέπει νά μäs κάνει νά νομίσουμε ότι ασπάζεται τις ιδέες του Διαφωτισμού, γιατί δέν φαίνεται νά διάκειται εϋνοϊκά ουτε και προς αυτες: λ.χ. θεωρεί τό έργο του Βολταίρου υποδεέστερο εκεινου του Κορνείγ και του Ρακίνα, «οϊτινες, και αν εφθειραν τήν ιστορικήν και τήν τοπικήν αλήθειαν, τηροϋσιν όμως τήν ανθρωπίνην αλήθειαν, τήν όποϊαν παραμόρφωσεν εν γενει ή φιλοσοφία του ιη' αιώνος».¹⁷

Ένα ακόμα στοιχειο της ρομαντικης ιδεολογίας πού δέν βρϊσκει σύμφωνο τόν Μινώτο είναι ή αισθησιακή τολμηρότητα: «Άλλ' όπόσον απέχουσιν», γράφει, «αι έρωτομανεις και άσελγεις ήρωϊναι των νεωτέρων δραμάτων από του ήθικωτάτου χαρακτηρος της ρακινικης Φαίδρας, της διεγειρούσης εν ήμϊν τά δύο πλέον αντίθετα συναισθήματα, τήν αποστροφήν και τόν οϊκτον!».¹⁸ Η διαφονία του αυτη γίνεται φανερη και από άλλες αναφορές, τις όποιες αξίζει νά σημειώσουμε προκειμένου νά διαπιστώσουμε αν ή

στάση του όφείλεται σέ πουριτανισμό ή σέ άλλα αίτια: «Ο Βολταίρος είχε ως άξίωμα ότι εις τό θέατρον πρέπει τίς νά πλήττει σφοδρώς μάλλον παρ' άκριβώς (il faut frapper fort plutot que juste). Τουτό δέ έγένητο άξίωμα εις πάντας τούς μμητάς του, οίτινες, θηρεύοντες τάς σφοδράς προσβολάς, παριστώσιν επί τής σκηνης τά πλέον άλλόκοτα θεάματα, και είνε ή βάσις και ό σκοπός πάντων τών νεωτέρων δραμάτων, παραμορφούντων έν γενεί τήν φύσιν».¹⁹ Έδω φαίνεται νά ένοχλείται από τήν υπερβολή πού άποτελεί τήν ουσία του άξιώματος του Βολταίρου και πού κατά τή γνώμη του Μινώτου οδηγεί σέ άκαλαίσθητα άποτελέσματα. Σέ άλλο σημείο, μάλιστα πάλι για τό θέατρο, γίνεται φανερό ότι ό Μινώτος διαφωνεί μέ τήν πρακτική τής ύποκριτικής άποψης πού προτάσσει τήν όρμη τών αισθήσεων έναντι τών μεγάλων παθών τής ψυχής χρησιμοποιώντας τήν υπερβολή και καταλήγοντας σέ άντιαισθητικά άποτελέσματα: «Μόνον δέ σήμερα», γράφει, «τά μεγάλα τής ψυχής πάθη άντεκατέστησαν εις τό δράμα διά τών όρμών τών αισθήσεων, και ή σκηνη όμοιάζει ως νοσοκομείον, έν ώ βλέπει τίς τούς σπασιμούς, τάς διαίας τών μυώνων κινήσεις, τήν μαίαν, ή μάλλον τούς μορφασιμούς τών άγωνιώντων άσθενών».²⁰ Και συμπληρώνει τή σκέψη του και άλλοι: «διότι τήν σήμερα ούτε τήν μετρίασις του πάθους φυλάττουσι πλέον, ούτε τήν ήθικότητα ή τήν ιδανικότητα αυτού, αλλά τό πάθος προσβάλλει μεθ' όλης τής υπερβολής και τής μαίας τά αισθητήρια και όχι τήν ψυχήν του ανθρώπου, και ό χαρακτήρ και ό ήθικός σκοπός τής τραγωδίας εφθάρησαν όλως».²¹ Ο Μινώτος φτάνει τελικά νά αναλογίζεται άν τέτοιου είδους θεάματα μπορούν νά άπευθύνονται σέ ένα κοινό και νά τό διδάσκουν, όταν αυτό άπαιτεί περισσότερο από μίαν άπλή ικανοποίηση τών αισθήσεων του και επιμένει νά έχει ακόμα κάποιες ήθικές αρχές: «Προκύπτει ήμιν ή διδασκαλία εκείνη, ήτις γινόμενη άνευ ούδενός κινδύνου και ούδεμίας ήμών άλγηδόνος μάς είνε τόσω μάλλον εύάρεστος, καθόσον έτέρφθημεν ήθικώς και δέν διετέθημεν εις ούδεμίαν των όκληρών ή άλγεινών τών αισθητηρίων διαθέσεων».²² Μολονότι τό ερώτημά του είναι και ήθικης τάξεως, υπερέχει στήν αντίληψή του ή αισθητική δεοντολογία. Τελικά ό Μινώτος πιστεύει ότι ή επιτυχία του ρομαντισμού και ή επικράτησή του για ένα χρονικό διάστημα όφείλεται μάλλον στήν αίσθηση πού δημιουργεί κάθε καινούργια μόδα. Γράφει: «Μετά δέ τόν Χενιέρον και τόν Λεμερκιέρον ή κλασσική τραγική ποιήσις έν Γαλλία εύρέθη εις πάλην σφοδράν, εισέτι μή άποσβεσθείσαν, προς τό καινοτομηθέν, κατά μίμησιν δήθεν τής Άγγλίας, Γερμανίας και Ισπανίας, νέον ρομαντικόν, δραματικόν είδος, τό ίδίως καλούμενον δράμα (drame, melodrame) ού τινος κορυφαίοι εισί πρώτος μέν Ουϊκτωρ Ούγος (Victor Hugo), κατόπιν δέ Άλέξανδρος Δυμάς (Dumas). Η νίκη εφάνη χρόνον τινα έως προχθές ρέπουσα προς

τό νέον σύστημα, αλλά τουτό χάριν του πνεύματος τής καινοτομίας και του συρμού' άπόδειξις δέ, ότι τών ρηθέντων δύο κορυφαίων του ρομαντικού θεάτρου αρχίζει ήδη νά εκπίπτει ή δόξα, τό δέ νέον σύστημα παραδοξολογίας και παραδοξοποιίας, άλλόκοτος και σκανδαλώδης και άναιδής τής φαντασίας παραφορά, άπομακρυνθείσης και σχεδόν όλως ξένης γενομένης τής άληθοϋς φύσεως και τής άληθοϋς τέχνης».²³ Ο Μινώτος πιστεύει ότι ό ρομαντισμός κατάργησε όρισμένους κανόνες πού είχαν νά κάνουν μέ τήν ουσία του έργου τέχνης, τούς όποιους, όμως, δέν μπόρεσε νά άντικαταστήσει μέ άνάλογους ισοδύναμους, ώστε νά πείσει για τή χρησιμότητα αυτής τής πρωτοβουλίας του: «Άλλά τά επαναλαμβάνομεν, διότι τό νυν παρεμόρφωσαν όλως διά του ίδίως καλούμενου δράματος τόν χαρακτήρα άμφοτέρων τούτων τών διεσταλμένων δραματικών ειδών [τής τραγωδίας και τής κωμωδίας], και ούδέν μάς άποδεικνύει, ειτ' ό χαρακτήρ τών προσώπων ειτ' ό σκοπός του δράματος, εις όποιον κυρίως δραματικόν είδος υπάγεται και τί προτίθεται ή άλλόκοτος αυτή καινοτομία».²⁴ Τό συμπέρασμα είναι ότι οι ρομαντικοί δέν κατάφεραν κατά τόν Μινώτο ούτε νά διδάξουν σέ ήθικό επίπεδο αλλά, ακόμη χειρότερα, ούτε νά παραγάγουν ένα καλό αισθητικό άποτελεσμα. Ειδικότερα για τό δράμα, ή σύγχυση πού προκάλεσαν μεταξύ τών ειδών οδηγήσε σέ τραγελαφικά άποτελέσματα πού μόνο ύψηλή τέχνη δέν συνιστούν: «Ένώ οι νεώτεροι ρομαντικοί δραματουργοί δέν ήθελαν λείψιν διά τής συγχύσεως τών ειδών και τής φθοράς τής τέχνης νά κατασκευάσωσι όχι κωμωδίαν, όχι τραγωδίαν, αλλά τραγελαφον δραματικόν, ούχ ήττον και τής ήθικης φθαρτικόν, ως τό απέδειξεν άριστα ό κυρ. Σ. Μάρκος Γιωρδίνος (De l' usage des passions dans le Drame)».²⁵ Ο Μινώτος καταλήγει νά θεωρεί τήν έπρροή του ρομαντισμού στο θέατρο καταστροφική: «Έννοείται δ' ότι τοιαύτη σύγχυσις έφερε μεθ' εαυτής πολλά στοιχεία διαλυτικά και τρώντι ή άληθής δραματική τέχνη κατεστράφη. [...] Τήν μόνην δέ θεβαίαν κρίσιν, ήν δυνάμεθα από τούδε ως εκ τών άποτελεσμάτων νά φέρωμεν, ειτ' ότι, ως ειπομεν, ή τέχνη ή δραματική εφθάρη διά του νέου τούτου δράματος, διότι ή παρούσα εποχή είνε ή πλέον άγονος έν Γαλλία εις καλές τραγωδίας και καλές κωμωδίας, τρεχουσών πασών τών δεξιών φύσεων κατόπιν τής καινοτομίας ταύτης' θέλομεν δέ ιδείν και τήν όλεθρίαν προς τούτοις διά του νέου δράματος φθοράν τής ήθικης».²⁶

Παρά τό γεγονός ότι ό Μινώτος αναφέρεται ύπαινικτικά στα ρομαντικά δρώμενα του ελληνικού χώρου, τά όποια τήν εποχή πού γράφει τό βιβλίο του έχουν ήδη επιβληθεί ως μιά νέα τάση στή λογοτεχνία μας, είναι φανερό ότι τά λεγόμενά του άποτελούν και κριτική τής ελληνικής λογοτεχνικής πραγματικότητας τής εποχής του. Πιστεύει ότι ή λεπτομερής εξέταση τής γαλλικής δραματουργίας πού περιέ-

χεται στό βιβλίό του θά μπορούσε νά συμβάλει στήν προσπάθεια δημιουργίας νεοελληνικοῦ ἐθνικοῦ δράματος «ἐπιμαρτυροῦντος κατά τό παράδειγμα τῶν ἡμετέρων προγόνων, δι' ἰδίου χαρακτῆρος καί πνεύματος τόν ἐθνισμόν ἡμῶν».²⁷ Ὁ Μινῶτος αισθάνεται ὅτι ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση μέ τά δραματικά της γεγονότα δημιούργησε τίς συνθήκες ἐκεῖνες πού ἐπιτρέπουν τήν ἀναγέννηση τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου: «Ἐγκαταλείποντες εἰς τήν ἐσχάτην εὐτέλειαν τό ἐθνικόν ἡμῶν θέατρον», γράφει, «τό ὅποιον μετά τήν ὑψηλήν δραματικωτάτην θέαν του ἱεροῦ ἐπαιετοῦς ἡμῶν ἀγῶνος, ἡδύνατο νά γένη ζώπυρον παρ' ἡμῖν μεγάλου ἐθνικοῦ φρονήματος καί ἡρωικῶν αισθημάτων, ὡς ἐκεῖνο τῶν ἡμετέρων προγόνων, καί οὔτε πνίγοντες εἰς τά σπάργανά της τήν δραματικήν παρ' ἡμῖν ποιήσιν, ἀπ' ἐναντίας δέ φοιτῶντες καί ἐνασμενιζόμενοι εἰς τās τῶν ξένων ὄχι ἡθικάς βεβαίως παραστάσεις, δέν ἀποδεικνύομεν ὅτι τό ἐθνικόν φρόνημα, τό φιλόπατρι, μόλις ἀναγεννηθέν παρ' ἡμῖν, σβέννυται ἤδη μετά τοιαύτην εὐκλή λάμπην».²⁸

Ὁ Μινῶτος δέν φαίνεται νά εἶναι ὁ φανατικός κλασικιστής πού ἐπιτίθεται ἀδιακρίτως σέ ὅτιδήποτε θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ρομαντικό. Εἶναι ἕνας νέος ἄνθρωπος, γεμάτος πάθος, πού προσπαθεῖ νά κατανοήσει τίς καινούργιες λογοτεχνικές τάσεις τῆς ἐποχῆς του καί πού ἐκφράζεται μέ αὐθορμητισμό. Τό γεγονός αὐτό τόν κάνει νά παραβλέπει ὀρισμένα στοιχεία τῶν θέσεών του, τά ὅποια θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ἀσύμφωνα μεταξύ τους ἢ καί ἀντιφατικά. Ἐνῶ φαίνεται νά ἀναγνωρίζει τά ἀδιέξοδα στά ὅποια εἶχε ὀδηγηθεῖ ὁ νεοκλασικισμός καί θεωρεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὀρισμένες πρωτοβουλίες τῶν ρομαντικῶν ὡς φαικλή συνέπεια τῶν ἀναζητήσεων τῆς εὐαισθησίας πού εἶχε διαμορφωθεῖ ἔπειτα ἀπό τή Γαλλική Ἐπανάσταση, οἱ αισθητικές του ἀρχές εἶναι τόσο πολύ ζυμωμένες μέ τό κλασικιστικό ιδεῶδες τῆς ἰσορροπίας καί τῆς ἁρμονίας, ὥστε νά θεωρεῖ υπερβολή ὅτιδήποτε υπερβαίνει τούς κανόνες πού ἐπιβάλλει αὐτό τό ιδεῶδες.

Ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα, ὅμως, τό βιβλίό του εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον καί ὄχι μόνο ὡς τεκμήριο τῶν λογοτεχνικῶν ἀναζητήσεων ἑνός νέου τῆς Ἀθήνας τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1840. Τό πλήθος τῶν γνώσεων, ἡ γλαφυρότητα τοῦ ὕφους του, ἡ διατύπωση προσωπικῶν ἀπόψεων καί οἱ προτάσεις οἱ ἀναφερόμενες σέ αἰτήματα τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας τῆς ἐποχῆς του, τίς ὁποῖες περιέχει, καθιστοῦν τό βιβλίό καί πολύ περισσότερο ἀπό μιά συγγραφή, ὅπως μέ μετριοφροσύνη τό χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας του.²⁹ Στό ἐπίπεδο μάλιστα τῆς σύνθεσης, ἡ γραμματολογική προσπάθεια τοῦ Μινῶτου ἀναδεικνύεται ἀνώτερη καί θεωρητικότερη ἀπό ἐκείνη τῶν *Cours de Litterature Grecque Moderne* (Γενεύη 1827) τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ, πού εἶναι οὐσιαστικά ἡ πρώτη προσπάθεια συγγραφῆς μᾶς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Καί τό βιβλίό

γίνεται ἀκόμα πιό ἀξιοθαύμαστο, ἂν σκεφτοῦμε τήν ἡλικία τοῦ συγγραφέα του, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς δέν μᾶς ἔδωσε τίποτε ἄλλο ἔπειτα ἀπό αὐτό, προφανῶς γιατί ἀπεδήμησε πολύ γρήγορα ἀπό τή ζωή.

1. Στή μελέτη του «Ὁ ἑπτανησιακός, ὁ ἀθηναϊκός καί ὁ εὐρωπαϊκός ρομαντισμός» (*Μονά-Ζυγά, Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, Γνώση, Ἀθήνα 1992, σ. 102) ὁ Γ. Βελοουδῆς ἀναφέρει ὡς «πρώτη ἀθηναϊκή συνηγορία ὑπέρ τοῦ ρομαντισμοῦ» τήν ἀναφορά τοῦ Ραγκαβῆ «στόν πρόλογο τοῦ Φροσύνη», δηλαδή στόν πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου τῆς συλλογῆς του *Διάφορα ποιήματα* (Ἐν Ἀθήνας, 1837).

2. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικός Ρομαντισμός*, Ἐρηθς, Ἀθήνα 1982, σ. 264. Ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς ἀναφέρεται σ' ἕνα σχόλιο τοῦ Μινῶτου γιά τόν Σατωβριάνδο ὑπογραμμίζοντας τόν θερμό καί ἐγκωμαστικό τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐκφράζεται γι' αὐτόν ὁ συγγραφέας. Ἀκόμη, σέ ὑποσημείωση (σ. 548) προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ὑπάρχουν περιπτώσεις συγγραφέων, ὅπως ὁ Μινῶτος, ὁ Ν. Κόκκας καί ὁ Ι. Κασσιέρης, πού ἐμφανίζονται σέ κάποια βιβλιογραφία γιά μιά καί μοναδική φορά καί ὕστερα ἐξαφανίζονται.

3. Ἐλισάβετ Παπαγεωργίου-Προβατᾶ, *Ἡ γαλλική γλώσσα στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1994, σ. 57. Ἡ Παπαγεωργίου-Προβατᾶ θεωρεῖ τό ἔργο τοῦ Μινῶτου ὡς «τῆ πρώτη [προφανῶς ἐλληνική] ἀπόπειρα σύνθεσης ἱστορίας τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας».

4. Ἰω. Μινῶτου, *Δοκίμιον ἱστορικόν περί τῆς γαλλικῆς φιλολογίας*, Ἐν Ἀθήναις 1845, τόμ. Α', σ. 4.

5. ὁ.π., σ. 350-351.

6. ὁ.π., σ. 351.

7. ὁ.π., σ. 352.

8. ὁ.π., σ. 352.

9. ὁ.π., τόμ. Β', σ. 426-427.

10. ὁ.π., σ. 405.

11. ὁ.π., σ. 428.

12. ὁ.π., σ. 429-430.

13. ὁ.π., σ. τόμ. Α', σ. 7.

14. ὁ.π., σ. 7.

15. ὁ.π., σ. 7.

16. ὁ.π., σ. 34.

17. ὁ.π., σ. 204.

18. ὁ.π., σ. 178.

19. ὁ.π., σ. 203.

20. ὁ.π., σ. 226, σημ. 1.

21. ὁ.π., σ. 276.

22. ὁ.π., σ. 325.

23. ὁ.π., σ. 270.

24. ὁ.π., σ. 277.

25. ὁ.π., σ. 299-300.

26. ὁ.π., σ. 333-334.

27. ὁ.π., σ. 271-272.

28. ὁ.π., σ. 273.

29. Βλ. τόμ. Α', σ. 3.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΩΤΗΣ, *Κρυμμένη εικόνα, ποιήματα, εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1999, σ. 51.*

Υπάρχουν ποιητές που δέν άντέχουν έξω από κάποιο κατατακτήριο σχήμα και άλλοι που ή ποιήσή τους προϋποθέτει τή δημόσια εικόνα του ποιητή. Τίς περισσότερες φορές αυτές οι ένδείξεις ύποδηλώνουν τήν αδυναμία του ποιητικού λόγου νά επιβληθεί δημιουργώντας τά δικά του σημεία αναφοράς και άναγνώρισης και άλλοτε οι σχετικές κατηγοριοποιήσεις εκφράζουν τήν αδυναμία του κριτικού λόγου νά μιλήσει γιά τό συγκεκριμένο ποιητικό φορτίο που φέρει μιά όρισμένη ποιητική.

Μιλώντας γιά τήν ποίηση του Γώτη, εύκολα κάποιος θά μπορούσε νά τον κατατάξει στους σύγχρονους ελάσσονες ποιητές, νά ξάρει τόν πηγαίο λυρισμό του, νά σταθεί στή μουσικότητα που κατακλύζει τούς στίχους και τίς σελίδες του, νά έπισημάνει τούς όποιους πειραματισμούς, νά ανακαλύψει έπιρροές και έπιδράσεις, νά ξάρει τή σεμνότητα του ποιητή και νά αξιολογήσει τήν άπουσία του από τούς θερούβους τής άγοράς. Έν όλίγοις, θά μπορούσε άνετα νά περιγράψει ένα ποιητικό στίγμα, προβάλλοντας όσα έχει κατά νοϋ.

Μά κάτι τέτοιο θά ήταν άδικο, γιατί ή ποίηση του Γώτη έχει τόν δικό της τρόπο νά επιβάλλεται, νά δημιουργεί σταθερούς διαύλους έπικοινωνίας μέ τόν άναγνώστη, άρκει, όμως, νά είναι κανείς στοιχειωδώς δεκτικός, δηλαδή νά έχει τήν άνεση νά τήν προσεγγίσει χωρίς τό άγχος του άυτοβεβαιούμενου γιά τήν έπάρκειά του κριτικού παραληρηματισμού. Και τούτο γιατί οι χαμηλοί τόνοι είναι δομικό της στοιχείο, δημιουργούν ένα ανάλογο αισθητικό περιβάλλον, ένα ποιητικό πρόσωπο τό όποιο κατ' άρχάς δείχνει εύθραστο και εύάλωτο, άν και τελικά μπορεί και άνασυντίθεται άκόμα και μετά τίς πλέον βίαιες έπισκέψεις.

Η ποίηση του Γώτη επιβάλλεται χωρίς τίποτα νά διεκδικεί, γεμίζει τό χώρο που εκχερσώνει, βεβαιώνει τό εύρος και τή διάρκειά της μέ τήν ίδια τήν άνάπτυξή της. Αρχίζοντας μέ τή συλλογή *Όρθρου βαθύς* (1988), συνεχίζοντας μέ τή *Φυσική Ιστορία* (1991) και καταλήγοντας τώρα στήν *Κρυμμένη εικόνα*, όρίζει μιά διακριτή διαδρομή μέσα στή χορεία των νεότερων ποιητών. Η ιδιαίτερότητά της δέν βρίσκεται στό ποιούς προγόνους κουβαλάει (δέν περιφέρει τό άγκομαχητό της ως τεκμήριο μόχθου και διαπιστευτήριο...) αλλά στήν ιδιουτυπία που προβάλλει

μέσα από τήν ταπεινότητα των θεμάτων της, τήν τρυφερότητά της προς προηγηθέντες, συμπορευόμενους και έν γενεί συγγενείς, τήν όμορφιά που διαχέεται από κάθε στίχο της. Γιατί ό λυρισμός του Γώτη, εκτός από σύγχρονος και μεστός, είναι κοινών άρμονίας, άφου ή εκάστοτε έπεξεργασία δέν καταστρέφει τή μαγεία που έσωτερικεύει και άναπέμπει τό ποίημα.

Πρόκειται γιά ποίηση προσωπική, που δέν ακολουθεί τήν πεπατημένη των προσωπικών γεγονότων και «καταστάσεων», αλλά, έγκλιματίζοντας τά περιβάλλοντα, τά γενόμενα και τά μελλούμενα, σε όμιλούμενους και οικείους γλωσσικούς κώδικες, φέρνει τό «άντικειμενικό» σε μέτρα ανθρώπινα. Και άν ή γραφή του Γώτη δείχνει άνοιχτή σε έρωτες εφήμερους και άγάπες διαρκείς, είναι ό άυστηρά προσωπικός τρόπος μέ τόν όποιο, έντέλει, οικειοποιείται τήν πραγματικότητα που άποτρέπει τήν άπορρόφηση τής φωνής του σε συρμούς και όδυμούς. Γιά παράδειγμα, αυτό νομίζω πώς ύπηρετεί ή άποφυγή μιάς στροφής τεσσάρων ιαμβικών όκτασύλλαβων στίχων ή δύο δεκαεξασύλλαβων και ή δημιουργία του τριστιχου:

*Κάμπος άπέραντος βαθύς γερμένος
προς τή θάλασσα. Χάμα χουσάφι
άνάστροφο κάτω άπ' τόν ήλιο ό τόπος μου.*

- ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΟΥΤΟΥΛΑΣ, *Όρίων, Γιάννης Μιχαλόπουλος. Μέ τήν Άριστερά στον Μεσοπόλεμο, στήν Έθνική Άντίσταση, στή μεταπολεμική Έλλάδα, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 315.*

Ένα βιβλίο καλογραμμένο, στά όρια προσωπογραφίας και πολιτικού χρονικού, που δομείται μέ βάση τή ζωή και τή διαδρομή του θρυλικού Όρίωνα, ό όποιος ύπήρξε από τούς πρώτους καπετάνιους του ΕΛΑΣ στή Ρούμελη, συνεργάτης του Άρη και στή συνέχεια καπετάνιος τής 9ης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ στήν Πελοπόννησο. Ακολούθησαν οι πολύχρονες φυλακίσεις, ή πρόσκαιρη άπόλυση και ή δραστηριοποίηση στήν ΕΔΑ, ή ένταξη στον άνανεωτικό χώρο και τέλος ή συστηματική ένασχόλησή του μέ τήν άναγνώριση τής Έθνικής Άντίστασης. Ό συγγραφέας, άνιπός του Όρίωνα, μάς μεταφέρει στον Μεσοπόλεμο, στα χωριά της Μεσσηνίας αλλά και στό Μαράσλειο άπ' όπου ό Όρίων άποφοίτησε, στους τόπους

έξορίας και φυλακίσεων, μάς «ξεναγεί» στη μεταπολεμική περίοδο ένσωματώνοντας μικρά κείμενα και σημειώματα του θείου του, έπιμένει στις καθημερινές ανθρώπινες στιγμές ενός προσώπου θρυλικού, χωρίς να άπομυθοποιεί ή να έξιδανικεύει τόν καπετάνιο. Όπωσδήποτε τό βιβλίό αφήνει ένα κενό, γιατί φαίνεται να άπομακρύνεται όριστικά ή πιθανότητα να φωτιστούν καλύτερα κάποια άπ' τά γεγονότα της περιόδου, μέσα άπ' τή μαρτυρία ενός προσώπου τέτοιας συμμετοχής και έμπειρίας, όπως ήταν ό Ώρίων, αλλά ό συγγραφέας έχει επιλέξει να φτιάξει ένα βιβλίό που να διαβάζεται και άπό έναν άναγνώστη χωρίς ειδικό ιστορικό ενδιαφέρον και άπό αυτή τήν άποψη ή έπιλογή του είναι θεμιτή και τό άποτέλεσμα έπιτυχημένο.

Τά προβλήματα αρχίζουν άπό τή στιγμή που ό Παντελής Μούτουλας έμπλέκεται στή συζήτηση για τό τί έγινε και πώς θά μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Έτσι, άξιολογεί τό σημαντικότερο «χαρτί» που προσφέρει ή περίπτωση του Ώρίωνα και πρόκειται για τήν πρωτοβουλία του να ύπογράψει (ώς εκπρόσωπος του ΕΛΑΣ) σύμφωνο συνεργασίας και συγχώνευσης με τόν «Έθνικό Στρατό» του συνταγματάρχη Γιαννακόπουλου, άποσπώντας τον έτσι άπό τήν έπιρροή του γνωστού ταγματασφαλίτη Παπαδόγκωνα. Με αυτό τό σύμφωνο όντως κάποιοι άξιωματικοί του τακτικού στρατού εντάχθηκαν στον ΕΛΑΣ, αλλά, φυσικά, δέν άπετράπη ή έμφύλια σύγκρουση στην Πελοπόννησο ούτε και άλλαξαν σημαντικά οι συσχετισμοί. Ό συγγραφέας έπαναφέρει τό γνωστό σχήμα, που διεκδικεί τό «σώμα» των καπετάνιων ως διορατικότερο άπ' τήν ήγεσία του ΚΚΕ, προσφεύγοντας σε γενικεύσεις και εντάσσοντας τό σύμφωνο του Δυρραχίου σε μία έλπιδοφόρα προοπτική που χάθηκε. Μήπως, όμως, ή συνεργασία του ΚΚΕ με τή βάση της «πατριωτικής Δεξιάς» όντως έπετεύχθη διά του ΕΑΜ, άποδίδοντας όμως ό,τι ιστορικά και κυρίως «ύποκειμενικά» μπορούσε να άποδώσει; Παρ' ό,τι ό χρόνος πυκνώνει τρομακτικά κάποιες στιγμές, αν μετρήσουμε τίς δυνάμεις του ΚΚΕ πριν άπό τήν Κατοχή, μπορούμε να μιλήσουμε για ένα άλλο, ριζικά διαφορετικό, συνολικό πολιτικό σχέδιο, τό όποιο θά μπορούσε να έχει τό έπιθυμητό άποτέλεσμα; Και έν πάση περιπτώσει, ή εκπόνησή του δέν πάει μαζί με τήν ύπαρξη και τήν έπάρκεια αυτού που θά τό δημιουργούσε; Οι καπετάνιοι συνιστούσαν έναν τέτοιο φορέα; Έπ' αυτού ό συγγραφέας δέν άπαντά. Άν όμως στά έπιμέρους και στά συγκεκριμένα είναι που κρίνονται κάθε φορά τά πράγματα και οι καλύτερες (ή οι χειρότερες) των προθέσεων, νομίζω πως ό Παντελής Μούτουλας θά έπρεπε να έπιμένει στην παρουσίαση των στοιχείων που άφορούν τό σύμφωνο του Δυρραχίου, γιατί, άπό αυτή τήν άποψη, τό βιβλίό δέν ένσωματώνει ούτε τά όσα γνωρίζουμε άπό

άλλες έργασίες, οι όποιες άλλωστε δέν έχουν ως αντικείμενό τους τόν Ώρίωνα, έναν άπό τους δημιουργούς του συμφώνου. Τέλος, δέν μπορώ να μήν έπιστημάνω και τήν άπουσία εκείνης της έξαιρετικής φωτογραφίας, με τόν καπετάνιο Ώρίωνα να μιλά, άπό ένα μπαλκόνι, στον λαό της Καλαμάτας.

Κώστας Βούλγαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- Ροζίνα Άσσέρ-Πάδρο**, 548 μέρες με άλλο όνομα. Θεσσαλονίκη 1943. Μνήμες πολέμου, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 108.
- Χ.Π. Σοφιάς**, Έλικωνία, ποιήματα, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 38.
- Ρουμπίνα Θεοδώρου**, Ώστικό κύμα, ποιήματα, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 67.
- Paul Valery**, Τό παραθαλάσσιο νεκροταφείο. Η νεαρή μοίρα, δίγλωσση έκδοση, εισαγωγή-μετάφραση Άναστάσιος Γιανναράς, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 161.
- Ηρώ Νικοπούλου**, Άνέμου, ποιήματα, εκδ. Πλανόδιον, Άθήνα 1999, σ. 55.
- Παντελής Μπουκάλας**, Όπότεν πλάτανος, ποιήματα, εκδ. Άγρα, Άθήνα 1999, σ. 39.
- Κώστας Βούλγαρης**, Τέος Σαλαπασιδής. Μιά παρουσίαση, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 95.
- Γιώργος Μαρκόπουλος**, Λευτέρης Ίερόπαις. Μιά παρουσίαση, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 48.
- Γιάννης Δάλλας**, Ρώμος Φιλύρας. Μιά παρουσίαση, εκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σ. 113.
- Γιάννης Βουλουμάνος**, Λαθρεπιβάτες, ποιήματα, εκδ. Ό Πολίτης, Άθήνα 1999, σ. 39.
- Σωτήρης Παστάκας**, Η μάθηση της άναπνοής, ποιήματα, εκδ. Πλανόδιον, Άθήνα 1999, σ. 56.
- Λάζαρος Παυλίδης**, Ίδανική πρόταση γάμου, μυθιστόρημα, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/νίκη 1999, σ. 111.
- Μάγκνους Μίλς**, Τό μάντραμα των ζώων, μυθιστόρημα, μτφρ. Άθηνά Δημητριάδου, πρόλογος Άρης Μπερλής, εκδ. Scripta, Άθήνα 1999, σ. 221.
- Χρύσω Ι. Λυγίδου-Οικονόμου**, Ίμεροι, ποιήματα, εκδ. Κώδικας, Άθήνα 1999, σ. 39.
- Εύα Λιάρου-Αργύρη**, Τό μεταξύ των ζευγμάτων, ποιήματα, εκδ. Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λιβαδειάς, 1999, σ. 56.
- Γιώργος Καραντώνης**, Παράθυρα, ποιήματα, εκδ. Πανδώρα, Άθήνα 1999, σ. 126.
- Ό Τάκης Άντωνίου και τό έργο του (συλλογικό)**, εκδ. Δωδώνη, Άθήνα 1999, τόμοι Α και Β, σ. 1138.

«ΑΥΤΗ Η ΝΥΧΤΑ ΜΕΝΕΙ»

Άγαπητέ Πολίτη

Θά σέ παρακαλοῦσα νά δημοσιεύσεις τήν παρακάτω ἐπιστολή. Εἶναι «κινηματογραφικῶς» περιχομένου, ἀφορᾷ μιᾷ συγκεκριμένη ἑλληνική ταινία πού παίζεται αὐτό τόν καιρό, πράγμα πού σᾶς θέτει ἕνα πρόβλημα, τό ἀναγνωρίζω, δημοσιευσιμότητας, μιᾷ καί ἀπ' ὅσο ξέρω Ὁ Πολίτης δέν δημοσιεύει κινηματογραφικές κριτικές (κακῶς βέβαια· ἀλλά αὐτό εἶναι ἄλλο ζήτημα). Παρά ταῦτα στέλνω σέ σᾶς τήν κριτική μου γιά τό λόγο ὅτι τό ἀναγνωστικό κοινό τοῦ περιοδικοῦ, νομίζω, ἔχει ἀυξημένες εὐαισθησίες σέ ὀρισμένα θέματα, ὅπως ἡ ξενοφοβία κι ὁ ρατσισμός κλπ.

Πρόκειται γιά τήν ταινία τοῦ Νίκου Παναγιωτόπουλου «Αὐτή ἡ νύχτα μένει». Δέν θά σᾶς κουράσω μέ αισθητικές παρατηρήσεις γιά τήν ταινία· στό κάτω κάτω κανέναν δέν ἀφοροῦν οἱ δικές μου προτιμήσεις κι οὔτε πρόκειται νά τίς υπερασπισθῶ δημόσια. Θέλω ὅμως δημόσια νά «βάλω τίς φωνές», πού λέει ὁ λόγος, γιὰτί στήν ταινία τοῦ Παναγιωτόπουλου χρησιμοποιεῖται καθαρότατος ρατσισμός γιά... τήν ἐξυπηρέτηση εὐγενῶν σκοπῶν.

Τό πράγμα (στήν ταινία) ἔχει ὡς ἐξῆς: Τό πρωταγωνιστικό πρόσωπο τῆς ταινίας, ἡ Στέλλα, κυνημένη ἀπό τή φιλοδοξία της καταλήγει στά σκυλάδικα τῆς Βόρειας Ἑλλάδας γιά νά γίνει τραγουδίστρια, ν' ἀνέβει στό πάλλο κλπ. Ἔτσι ἐρχεται σέ ἐπαφή μέ τόν ἀδυσώπητο κόσμο τῆς νύχτας, τούς πελάτες τοῦ σκυλάδικου, τά

κυνικά ἀφεντικά πού δέν ἐνδιαφέρονται γιά τίς καλλιτεχνικές εὐαισθησίες τῆς νέας ἀλλά γιά τό καλλιγράμμο κορμί της, γιά «κονσομασιόν» κλπ. Ἔτσι –παραλείπω διάφορες λεπτομέρειες– δύο πελάτες τοῦ καταστήματος βουτᾶνε τή νέα μέ τό ζόρι, τή χώνουν στό 4x4 καί τήν ὀδηγοῦν, μέσα στά χιόνια, στό παρακείμενο ὀρειβατικό καταφύγιο, ὅπου ἄρχονται τά προκαταρκτικά τοῦ βιασμοῦ. Καί ἰδοῦ ὁ ἀπό μηχανῆς θεός πού σώζει τή νέα τιμωρώντας σκληρά τούς ἐπίδοξους βιαστές. Πέντ' ἔξι Ἄλβανοί, περιφερόμενοι κι αὐτοί μέσ στά χιόνια, βλέπουν τό 4x4. Ἡ πρόχειρη ἔρευνα γιά πλιάτσικο ἀποδίδει μόνο μιᾷ καρραμπίνα. Βλέπουν ὅμως φῶς στό παρακείμενο περίπτερο κι ὀρμᾶνε μέ προτεταμένη τήν καρραμπίνα. Ἀκούγονται δύο πυροβολισμοί. Στό ἐπόμενο πλάνο βλέπουμε τούς δύο ἐπίδοξους βιαστές νεκρούς, ἀνάσκελα, τή δύστυχη νέα τουρτουρίζουσα μέσα στό παλτό της ἀπό τό κρῦο καί τήν τρομάρα της ἐνῶ στήν πόρτα προβάλλει ὁ νεαρός φίλος της πού τήν ἀναζητοῦσε ἀπό μέρος σέ διάφορα σκυλάδικα γιά νά τήν ἀποσπάσει ἀπό τήν ὁδό τῆς ἀπωλείας. Στό ἐπόμενο πλάνο οἱ δύο νέοι συνεχίζουν τή ζωή τους στό μαγαζί τοῦ ἥρωα, στόν Πειραιᾷ κλπ., κλπ.

Στήν κορύφωση, λοιπόν, τοῦ (μελο)δράματος ἀπαιτεῖται μιᾷ λύση καί τιμωρία, τῶν κακῶν, πού δέν μπορεῖ παρά νά βρισκεται στό ὕψος τοῦ ἐπαπειληθέντος κακούργηματος: ὁ φόνος τῶν βιαστών. Ποιοί θά ἐπιλεγοῦν ὡς φονιάδες;

Διότι οἱ Ἄλβανοί δέν μῆταν αὐτοβούλως στό σενάριο οὔτε ὡς ἀπεσταλμένοι τῆς τύχης· κάποιος τούς ἐπιλέγει, ὅπως ἐπιλέγει καί ὅλα τά ἄλλα στοιχεία τῆς ταινίας. Κατά τόν Παναγιωτόπουλο δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι οἱ ἐκ φύσεως φονιάδες Ἄλβανοί, ἔτσι ὅπως τούς κατασκευάζει ἡ ρατσιστική ἰδεολογία καί ἡ ἀλβανοφοβία. Βέβαια ὑπάρχουν φονιάδες καί ληστές Ἄλβανοί. Ἐδῶ ὅμως χρησιμοποιήθηκαν σάν «φονιάδες ὑπηρεσίας» γιὰτί αὐτή ἡ ιδιότητά τους εἶναι σύμφωνη μέ τό καταναλώσιμο περί Ἄλβανῶν μοντέλο, ἀπολύτως συμβατό μέ τίς παραστάσεις μιᾶς ὀρισμένης ἀλβανοφοβίας κοινῆς γνώμης· ἄλλωστε δέν μπούκαραν στό περίπτερο γιά νά σώσουν τή νέα ἀλλά γιά πλιάτσικο. Ὅλα τά στερεότυπα στή θέση τους.

Καί καλά ὁ σκηνοθέτης· οἱ ἐπιλογές του τόν χαρακτηρίζουν. Διάβασα ὅμως διάφορα ὑμνητικά γιά τήν ταινία στίς ἐφημερίδες –ἀνάμεσά τους καί ἡ ἀριστερή Αὐγή, πού κανένας δέν θά μποροῦσε νά τήν κατηγορήσει γιά ρατσιστικά ὀλισθήματα– ὅπου κανείς δέν πρόσεξε τούς «Ἄλβανούς φονιάδες». Προφανῶς θάμπωσε τούς κριτικούς ἡ κατά τή γνώμη τους καλλιτεχνική ἀριτιότητα τῆς ταινίας. Κι αὐτό εἶναι τό πρόβλημα: πῶς εἶναι δυνατόν νά μὴν βλέπουμε τόσο χοντρά πράγματα ἐν ὀνόματι τῆς «τέχνης»;

Εὐχαριστῶ γιά τή φιλοξενία
Μαρίνα Χιώτη

